Al Liamm

NIVERENN 65
Du-Kerzu 1957

MOULADURIOU AL LIAMM

AN ANTEKRIST
gant Tangi Malmanche .. 320 ha 180 lur

AR SPONTAILH
gant Jarl Priel ..... 480 ha 350 lur

AQUIS SUBMERSUS
gant Storm, tr. P. Denez .. 280 ha 150 lur

KLENVED AN TOGN
gant Jarl Priel ..... 150 ha 100 lur

GAOVAN HAG AN DEN GWER
danevell gozh gant R. Hemon .. 50 lur

AR C'HORF DINDAN DREID VA
Zad-KOZH, romant polis
gant R. Hemon ..... 50 lur

BISOUSIG KAZH AN TEVENN
danevell gant Abeozen ..... 150 lur

BARZHAZ, 100 barzhoneg berr etre
1350 ha 1950 ..... 400 lur

BARZHONEGOU
gant Kerverziou ..... 400 ha 600 lur

COURS Elémentaire de BRETON
gant R. Hemon ..... 380 lur

MERC'HIG AR ROZENN
gant Andersen ..... 150 lur

AL LIAMM

NIVERENN 65

Du - Kerzu 1957

13vet Bloavezh

BLOAVEZH MAT
HA
NEDELEG LAOUEN

TAOLENN

Korn ar Gwenedeg, gant *Ronan Huon* 3

Pried ar Barzh, gant *Yann-Ber Kalloc'h* 4

D' an Tad a'r wrez, gant *Abanna* 7

Na Teuz na Reuz,gant *Roperzh Broudig* 8

Noz ar Pellgent, gant *Jakez Konan* 9

Foenneg an Dourig Kozh, gant *Youenn Drezen* 15

Dibenn an deiz, gant *Ronan Huon* 20

Israel, gant *Léon Luntz (tr. J. Priel)* 26

Tristan hag Izold, gant *Langleiz* 35

Prederiadennoù : Kalloc'h, gant *Y. Olier* 42

Evit un deiz-ha-bloaz : Ober, gant *Per Denez* 59

Ar Skol-Veur hag ar Bobl, gant *R. T. Jones (tr. Per Denez)* 75

Hortus Mangarevensis (kendalc'h), gant *R. Jestin* 82

Al levrioù 93

Notennoù 97

Taolenn ar bloaz 102

Pep gwir miret strizh

KORN AR GWENEDEG

Meur a lenner en deus goulennet diganeomp adkregiñ gant Korn ar Gwenedeg. A-du omp ganto penn-da-benn, setu perak en doa kroget Roperzh ar Mason da reiñ pennadoù e brezhoneg unvan e 1951. Setu perak hon eus klasket, goude ma voe aet da anaon, kavout ur skrivagner gwenedat all. Siwazh, hor c'henlabourer Job Jaffré, re sammet gant al labour ne roas nemet ur pennad.

Daou-ugentvet deiz-ha-bloaz marv Kalloc'h a vo un digarez evidomp da zigeriñ adarre korn ar Gwenedeg Unvan.

Gant plijadur eo e roomp bod amañ d' ar Wenedourien a gaso deomp o skridoù ha spi hon eus e c'hellimp war bep niverenn embann pennadoù a dalvezo da binvidikaat hor geriadur hag hor yezhadur.

Ronan Huon.

PRIED AR BARZH

GANT

YANN-BER KALLOC'H

Euredet omp bet deiz ma badeziant :
Kloc'h an iliz gozh en tour a sone,
Heol mat gourhelen en oabl a splanne,
Ar bleuñ a vleunie er geot war an hent,
'Mesk ar gwinizh aour evned a gane :
Euredet omp bet deiz ma badeziant.

Ken kozh 'vel an Douar e oa ma fried ;
Netra ne gleve, ne wele netra,
Dall e oa ha bouar, kamm ha kammskoaziet,
Biskoazh ur minc'hoarzh war he fas goeñvet :
Ken kozh 'vel an Douar e oa ma fried...
Met Doue a ra mat holl ar pezh a ra.

Ha pa oan bihan, gwiou 'vel ul labous,
Kousket em c'havel e-tal he gwele
Hi ma luskelle, hi ma luskelle
En ur ganañ din sonennoù ken dous
Ma teu daroù din, ha me a ouele
Me ouele didrouz o klevout ma Dous.

O sonennoù vrav he deus sonet din,
Leizh a vleuñv huñvre hadet a vrec'had,
Biskoazh n' ho klevan hep adhirvoudiñ,

Birviken n' hellin, gwir hoc'h ankoueat !
O sonennoù vrav he deus sonet din,
C'hwi 'zo gwriziennoù ma c'halon Breizhat.

Soñjal en traoù marv 'zo ma flijadur :
Nag a fulennoù edan o ludu !
Pa sav dirakon ma buhez krouadur,
He c'houn ' ra em c'hreiz ' el ul loskadur,
Rak ne welan ken, — c'hwervat plijadur !
Dalbec'h etaldon, 'met ma fried du.

Dister e oan c'hoazh a gorf hag a oad
Pan don bet kaset un deiz d' ar c'hloerdi.
Perak am heuliañ, o pried amoet ?...
P' he deus ma gwelet o vont d' ar studi,
— Dister e oan c'hoazh a gorf hag a oad, —
Sed 'mañ hi ganin war dreuzoù an ti.

Ma maget he deus, hi deus ma gwisket
Bemde' ha bemnoz hi oa war ma zro ;
Ha koshaet em eus, ha me 'm 'eus kresket,
Ha ma fried du, gant n' he c'haren ket,
Un noz pa oa hi o kousket d' he zro,
Evit he c'huitaat, 'm eus kuitaet ma bro.

Met redet he deus a-herr war ma lerc'h
'N' ur bokat d' he dorn, ' el ar vugale.
Gant he adwelet 'm eus kollet ma nerzh,
Ha kousket hon eus er memes gwele ;
Ha Doue a roas deomp daou a vugale,
Doue a gasas deomp ur mab hag ur verc'h.

Ma mab a zo bet badeet Glac'har,
Ha ma merc'h e reer ar Feiz anezhi...
Anzavet em eus ma fried, m' he c'har,
Yaouank he c'havan, ha koant, ha hep par,

Ha hi a zo felan (1) atav ' el ur c'hi :
Anzavet em eus ma fried. M' he c'har.

Bale a reomp bremañ dre an Douar,
Ma mouez ouzh ma brec'h, ma mab war ma [skoe (2).
Ha war ma c'halon ma merc'h a bed Doue.
E meur a gornad ec'h omp bet hon pouar (3) :
Eurioù kuñv hon eus, deizioù garv ive...
Ha war ma c'halon ma merc'h a bed Doue.

O redek ar bed, o ! meur a gile
'N deus stardet ma dorn du-se ha du-mañ :
Siwazh ! Karantez mab-den, avel eo :
'N ur welet ma mouez (4) ha ma bugale
Aet int kuit an eil war lerc'h egile,
Hag ec'h on chomet ma unan bremañ.

Hag e vin 'velse bepred ma unan.
Fall-sellet d' an dud ha hetet (5) gante
Rak-se gant ma Doue un dra c'houlennan :
Mont buan da ziskuizh en E garantez.
. . . . . .
Ya. Er bed e vin bepred ma unan
Rak ma fried paour zo ar Baourentez.

(1) Feal.
(2) Skoaz.
(3) Pevar.
(4) Maouez.
(5) Argaset.

D'AN TAD A'R WREZ

gant

ABANNA

Tad ar wrez
a lak da heol da vont war raok
ha ni oc'h eginañ en e rodenn,
Tad hon buhez
hag hon anken a vennigez,
ni vev a istribilh ouzh da vennozh da virviken,
Tad an druez,
sell ouzh hon c'horfoù o fallaat er skinoù hañv
ha divioc'h hon eneoù ez kwrimennoù.
Setu pezh
a lavar dit ar vouezh a roez dimp.

NA TEUZ NA REUZ

gant

Roperzh BROUDIG

1

Evel ur gornigell ruz,
Gant strobinell ar gouloù,
Pell en dremmwel dizouloù,
E kouezh an heol en e guzh.

2

Mallozh kement ha bennozh,
Gwriet a doulloù stered,
Gant e c'hevrin en em led
Pallenn gozh ar c'helc'hier noz.

3

Evel ur gornigell ruz
Ar gaoter kouevr en oaled
A roc'h gant ar c'hazh e pled,
Pa gouez an tan en e guzh.

4

Mallozh kement ha bennozh :
Teuz ebet. Kouskit hoc'h hun
War rod ar bed, pa zibun
Pallenn gozh ar c'helc'hier noz.

NOZ AR PELLGENT

gant JAKEZ KONAN

Ur ger a-raok

An danevell-Nedeleg-mañ a gavor marteze blazig ar c'hozh ganti. Koulskoude, un dra eus an amzer-gent n' eo ket. Mar meizfe al lenner pegen nebeut a dra a zo bet ijinet d' he sevel e vefe estonet. Hogen ne dalv a boan lavarout : ur gontadenn-Nedeleg n' eo ken ha setu holl.

Abalamour da se ez eo kinniget d' ar vugale ha d' ar re n' eo ket kaledet o spered gant brizh-skiant ar bed o ren.

Skrivet eo bet en eñvor d' ur voereb kozh a oa o chom en un ti bihan ruz war an dosenn nepell diouzh ar Sklaerder.

Drezi eo em eus graet donoc'h anaoudegezh gant hêrezh speredel an dud diwar ar maez. Dre an awidelloù a zibune-hi din em eus lakaet va zroad war dreuzoù ur bed burzhudus — dianav d' hon remziad — e-lec'h ma veve kornandon Beg-ar-Storloc'h.

Ne ouie nemet brezhoneg ha pegen c'hwek e teue ganti ! Salv ma c'hallin hen skrivañ un devezh kouls ha ma komze-hi.

Dalc'het koun, lenner ar marvailhig-mañ penaos, mar deo bet dezrevellet gant Jakez Konan, ez eo spered e voereb kozh a oa an awenour.

■

Seza gozh, diwar doull he dor, a glevas trouz kammedoù Klaoda ha Yona, an amezeien, o pellaat war an hent-karr.

Yen ne oa ket. Kouezhañ a rae ur glav munut hag ingal,

eus ar seurt e reer « gwlizhaj » anezhañ e yezh ar vro, hañval kentoc'h ouzh ur vorenn dev eget ouzh glav. A-vec'h e weled gouleier an hentoù e kostez ar Sklaerder hag edo kleier noz ar Pellgent o seniñ er pellder.

Seza gozh a yeas e-barzh an ti. Serriñ a reas an nor war he lerc'h ha monet en he c'hoazez war ar bank-tosell er penn nesañ d' an oaled. War an tan o flamminañ e paras he daoulagad karget a velkoni.

Hec'h-unan e oa, hec'h-unan-penn e Noz an Nedeleg. Nerzh a-walc'h n' he devoa mui da vonet d' an oferenn Hanternoz hag ouzhpenn, plijadur n' he deveze ket ken en iliz abaoe ma oa paouezet ar person da brezeg e brezhoneg. Hi ha ne ouie ger gallek ebet, hi hag a gare kement Itron Varia 'r Sklaerder hag he devoa he fedet ken kalonek he buhez-pad, e kave dezhi e oa evel harluet eus Ti an Aotrou Doue.

Klevout a raed an takennoù glav o kouezhañ diwar deol ruz an doenn war vaen an treuzoù : Flok, flok, flik.

O selaou a eure Seza gozh ur pennad : bez' e oa evel balañsinenn horolaj an amzer, an hevelep trouz ganti bloazioù ha bloazioù 'oa. Ha hi neuze ha sevel da lakaat un tamm keuneud war an tan. Donet a reas ar c'hazh, ul loenig bihan du, treut evel ur vazh-kloued, sonn e lost gantañ, da frotañ ouzh he gar en ur viniaoual :

— « Ec'h out o klask kaout pecheroù, Paotr-Du, » emezi, « pe ur bannac'h laezh da lipat ? Bremaik ez po ! Ya, da adkoan az po. Ar Vrizhenn hag an « aotrou » e vo kaset dezho ivez. »

Rak gouzout a ouie penaos, mar fell d' an dud nozvezhiñ, e chom dihun al loened ivez e Noz an Nedeleg.

Azezañ a reas adarre war ar bank-tosell. Kerkent e lammas Paotr-Du war he barlenn en ur lavarout e bater. Ha tra ma floure kein al loenig e nijelle he spered war-du he merc'h, he mab-kaer hag he mab bihan du-hont en Amerika, ken na zeuas an dour en he daoulagad.

Hec'h-unan e oa en he zi kozh, hec'h-unan-penn e Noz an Nedeleg. Marvet he fried diganti, e barr e nerzh, hag aet kuit ar re a gare pevar bloaz 'oa bremañ, na kar na par n' he devoa mui er barrouz.

Da voustrañ war he glac'har ez eas d' ar « gabared ». Tapout a reas tri flad, teir bolenn, ar podad-sukr hag ar voutailhad gwin-mat he devoa prenet evit Klaoda a-benn e tristroje eus an oferenn, rak pedet he devoa hec'h amezeien

gant o adkoan. Lakaat a reas an traoù war an daol hag e krogas d' o renkañ e plas pep hini.

Neuze e kavas dezhi bezañ merzet un tamm trouz e toull an nor. Ha hi da selaou. Netra ne glevas nemet an takennoù glav o flikflokat war vaen an treuzoù.

Edo o vonet da zigeriñ tiretenn penn an daol da gemer ar loaioù hag ar c'hontilli pa gredas dezhi klevout trouz adarre. Ha hi da grial :

— « Ha tud 'zo aze ? »

Ne respontas den hogen digeriñ a eure an nor. Kerkent en em ziskouezas en ti un denig bihan iskis, tri zroatad ment dezhañ, un tamm bouchad barv du ouzh e c'hroñj, un tog erienet-ledan war e benn, ur sae ruz en-dro d' e gorf ha botoù beget-hir en e dreid.

Souezhet-bras Seza gozh gant an donedigezh dic'hedet-se. Ur penn mat en devoa an denig ha mousc'hoarzhin a rae outi.

— « N' a ket da saouzaniñ, Seza, » emezañ, « na da spontañ : kaset on bet davedout abalamour m' emaout da-unan, da-unan-penn en Noz an Nedeleg, ha te kozh ha glac'haret ! »

Ne zeuas grik ganti d' an ampoent. Sellout a rae ouzh ar c'hanfardig barvek o vonet da azezañ ouzh an daol war ar skaoñ-goad. Buan e tremene soñjennoù hag eñvorennoù dre he fenn.

— « Ha gouzout a ouzout piv on ? » a c'houlennas ar paotrig.

— « Klev ! » emezi. « Marteze e vi souezhet d' az tro pa livirin dit em eus bet da welet c'hoazh ! »

Ha hi monet en he c'hoazez a-geñver dezhañ war ar skaoñ all.

— « E gwirionez, Seza, sebezet on ouzh da glevout rak dibaot an dud am gwelas abaoe m' emaout-te war an douar hag ez koude n' em gwelo den. »

— « Koulskoude em eus-me graet un devezh ! D' ar c'houlz-se, paotr, ne zeue ket a ziavaezourien d' hor bro bep hañv, ne labezent ket c'hoazh hon hentoù gant o faperoù hudur ha ne veze ket eveljust an ton hag ar pardon ganto e-giz ma vez bremañ.

Ac'hanta, ur sulvezh da enderv, — abaoe ez eus tremen tri-ugent vloaz, — e oan o tonet d' ar gêr eus Plomanac'h gant va mamm. E diwezh miz Eost e oa se. Brav an amzer anezhi ha ni da gemer ar wenodenn a-hed an aod war-zigarez ober un tamm pourmenadenn. Tremenet ganimp Aodoù-Pêr e oamp

erru tost da Veg-ar-Storloc'h pa grogas va mamm em dorn. « Sell, » emezi, en ur ziskouez din aod Traezhtraou gant he biz, « sell du-hont war an draezhenn ! » Ha me, gwallyaouank c'hoazh ha bihanik an tamm ac'hanon, da sevel war vegoù va zreid evit gallout gwelout an aod dreist ar bodennadoù drez o kreskiñ war lez an hent. Koulz al lanv e oa ha savet ar mor en hanter an traezh a-benn neuze. Gwag kreñv a-walc'h a zeue da darzhañ ha da astenn war-grec'h lennadoù dour eonennek. Un dra estlammus a verzis a greizholl : un denig a-vent dit, gwisket gant ur sae ruz ha war e benn ur mell tog du hañval ouzh da sae ha da dog-te, a oa e-unan war an aod o c'hoari gant ar mor !

Pa frege un taol-mor en ur stlepel araozañ e zour aloubus e souze an denig en ur c'hoarzhin kreñv-eston ha pa gile an dour e rede ar paotrig war e lerc'h en ur leuskel ur youadenn.

Biken n' ankouain an arvest-se. Bamet e oamp hon-div o welout kemend-all ! A-benn un nebeut munutennoù e c'hwezhas va mamm em skouarn : « Hennezh eo kornandon Beg-ar-Storloc'h. Deus, Sezaig, arabat chom amañ ». Ha ni war hon c'hiz war-du Aodoù-Pêr ha d' ar gêr dre ar C'hribou rak n' oa ket mat direnkañ ar c'hornandon o kemer e ebat.

Bremañ avat, pan az kwelan dirazon e c'houzon ez eo te an denig a oa o c'hoari gant ar mor e Traezhtraou. »

Mousc'hoarzhin a reas ar c'hornandon. Ne respontas ket diouzhtu hag er sioulder o ren neuze ne gleved netra nemet an takennoù glav o flikflokat war vaen an treuzoù.

— « Seza gozh, » eme ar gwazig a-benn an diwezh, « ne oan ket hep gouzout ez poa va gwelet .Ne greden ket avat ez pije dalc'het koun keit-all eus an dra-se. Ya, me eo a oa o c'hoari er sul-se gant ar mor. Alies hen graen d' ar c'houlz-se hag a oa un amzer venniget, met dekvloazioù 'zo ne vezan mui evit hen ober : re en holl eo kemmet an dud hag an traoù abaoe. »

Ur pennadig e chomas digomz adarre evel pa vije bet o soñjal gant keuz en amzer dremenet,, ha neuze e c'houlennas :

— « Fellout a rae dit boueta da loened en noz-mañ ? »

— « Ya, » a eilgerias Seza gozh, « rak ganimp-ni, kristenien, emañ ar c'hiz da reiñ o adkoan dezho en Noz an Nedeleg. »

— « Ac'hanta, deus ganin d' ar c'hrevier, » a c'hourc'hemennas ar c'hornandon en ur lammat skañv ha primik diwar ar skaoñ.

Kemer a reas-hi al letern diwar al lansed ha monet er-maez war-lerc'h ar paotrig marzhus.

Pa zegouezhas e kraou ar vuoc'h...

...neuze e voe sebezennet :
Plouz fresk dre-holl 'oa astennet
Hag ar Vrizhenn, boued dirazi,
O tisvalat stad vras enni !
Ar yer diwar skeul ar solier
A c'hragailhe drant ha seder !
'Barzh ar c'hraou all, marzhusat tra,
Dindan ar porc'hell, karzhet e oa.
Hag ul laoueriad vat gantañ,
Edo an « aotrou » o flumañ !

Pennsaouzanet Seza gozh, ken na oa mui evit distagañ ur ger. Sellout a rae tro ha tro ouzh ar porc'hell o chalpat hag ouzh ar c'hornandon o vousc'hoarzhin atav. En diwezh e falvezas dezhi distreiñ d' an ti. Ur wech er-maez avat e voe souezhetoc'h c'hoazh : ne oa mui eno na porzh, na ti, na kraou, na kleuz, na roud hent-karr. En o lec'h e rede ez-eeun ur straed ledan sklerijennet-brav, tiez kempenn a bep stumm en daou du, gouleier en o frenestroù garlantezet a ginkladurioù Nedeleg. Dirak pep ti e skede ur saprennig karget penn-da-benn a glogorennoù-tredan liesliv war alum. Goloet e oa ar vro gant ur gwiskad erc'h gwenn-kann fetis ha koulskoude ne oa ket yen rak ne c'hwezhe ket an disterañ mouch-avel.

Klask a reas Seza gozh kornandon Beg-ar-Storloc'h evit goulenn digantañ kement ha petra e talveze ar pezh a wele, e pelec'h edo ha perak en devoa he degaset aze, hogen aet e oa ar paotr diwar wel. Ha hi nec'het o tostaat ouzh an ti nesañ. An nor a zigoras anezhi hec'h-unan ; Seza gozh a yeas e-barzh war he lent.

Daou zen a oa en o c'hoazez war bep a gador : ur plac'h o lenn hag ur paotr damgousket o selaou tonioù Nedeleg er skingomzerez. Ha piv e oant nemet he merc'h hag he mab-kaer. Piket e voe he c'halon. Fellout a reas dezhi o gervel ha lammat e kerc'henn he merc'h, met evel notet e chomas hec'h izili : ne zeuas mouezh ebet e-maez he genou ha ne voe ket evit ober ur fiñv. Int-i ivez ne seblantent ket bezañ he c'hlevet o tonet en ti nag he gwelet.

A-greiz-holl e lavaras he merc'h d' he fried :

— « Goude ma 'z eo gouel en abardaez-mañ, Paol, n' on ket evit mirout da gaout poan-spered o soñjal em mamm a zo

en he zi bihan du-hont, hec'h-unan, hec'h-unan-penn e Noz an Nedeleg ! »

— « Ya, gwir eo, Loeiza. Paour-kaezh kozh ! » a respontas ar mab-kaer.

Sevel a reas Loeiza diwar he c'hador hag e kerzhas d' ur gambr ma oa gouloù enni. Ha Seza gozh war he lerc'h. En em gavout a reas en ur pezhig ennañ ur gwele, ur gador, hag ur pezh-arrebeuri izel gant teir ziretenn. War hemañ e oa lakaet ur c'hraou Nedeleg, div gantol-goar o teviñ a bep tu dezhañ ha war bennoù e zaoulin war al leur dirak ar c'hraou e oa ur paotrig seizh vloaz o pediñ a vouezh uhel.

— « Yannig ! » a youc'has Seza gozh.

Adarre n' he c'hlevas ha n' he gwelas den, hag he c'halon a vennas frailhañ en he c'hreiz.

Kreñvoc'h e save mouezh ar bugel bremañ ha dre e bedenn e lavare da Zoue :

— « Jezuz bihan, ho pet truez ouzh Mama-gozh du-hont e Breizh ! He diwallit ! »

Neuze e redas puilh an dour war zivjod Seza gozh. Ma rankas tapout he frilien da sec'hañ he daoulagad. O serriñ hag o frotañ a rae da stourm ouzh an daeroù.

Pan o addigoras en diwezh e welas tri flad, teir bolenn, ur podad-sukr hag ur voutailhad win en he c'hichen. Hi hec'h-unan a oa azezet war ar skaoñ-goad ouzh an daol. Kompren a reas e oa deuet en-dro d' he zi hag edo adarre hec'h-unan, hec'h-unan-penn e Noz an Nedeleg.

Trouz ebet ne gleved nemet an takennoù glav o flikflokat war vaen an treuzoù.

Sellout a reas ouzh an horolaj : un eur hanter anezhi. War vervel e oa an tan en oaled. Teurel a reas ur brank lann kras ha bleñchoù war ar regez. Ar flamm a zihunas Paotr-Du kousket en e gropoù e-tal al ludu tomm. En ur plad brechet e tiskennas Seza gozh ur bannac'h laezh dezhañ. Lakaat a reas ur gastolodennad dour da virviñ war an trebez.

Ha hi neuze war-du an nor hag he digeriñ. Ne oa tamm kemm ebet en amzer. Ne spurmanted diwezh ebet d' ar « gwlizhaj » hogen klevout a raed trouz kammedoù Klaoda ha Yona, an amezeien, o tostaat war hent-karr.

Krec'h-ar-Roue (Kanada), 28-8-1957.

FOENNEG AN DOURIG KOZH

GANT

YOUENN DREZEN

A ! ya. An hent da di mamm-gozh Menez-Piked ? N' eo ket diaes ha n' eo ket pell. Kemerit al laezenn verr a ya diouzh traoñ Pont-Gwern da Gêr-an-Tre. Eno e welot, dres dirazoc'h, ostaleri Mari-Anna Kollober, gant un hent bras, a ra e ziforc'h a bep tu d' an ti : hini Sant Yann war an dorn dehou ha, war an dorn kleiz, hent Plomeur, an hini a gas da borzhmor ar Gellvêneg ha da Benn-Marc'h, a zo ivez war bord ar mor bras.

Na gemerit ket hent Sant Yann. Kemerit hent Plomeur.

Mont a reot, a-hed un tri c'hant metr bennak, etre tiez nevez gwennrazet ha parkeier gant o c'hleuzioù ken strouezhek ha m' int izel. Kerkent, war ho tu dehou, e vo koadig pin teñval Moustig Gwaremm Gwion ha, dres e-tal ar c'hoad pin, penn an hent-karr, skoasellek a-walc'h, a gaso ac'hanoc'h da vetek ti mamm-gozh. Gwelout a reer alese dreñv ar vereuri, e-kreiz he farkeier. Erru e penn an hent-karr, troit a-gleiz, etre div wezenn uhel, unan kraoñ hag unan kistin, pe dilh, n'am eus ket soñj ken, plantet a bep tu d'ar gloued he barinier koad. Eno, an estrebed, ar straed mar kavit gwelloc'h, a gaso ac'hanoc'h, etre div vogerig mein, betek al leur. Emaoc'h degouezhet e ti mamm-gozh.

Dirak an div wezenn en em astenne un dachenn tirienn ledanik, a raemp anezhi al leukêr, al leur-gêr mar kirit,

n' ouzon dare perak : n' oa na ti na kraou war he zro. E penn-laez al leur-gêr e oa ur grugell, un durumellad douar geotek. Krediñ a rae deomp e oa eus an durumell-se gwele pe vez ur roñfl. Ar vugale a gred kement a vez lavaret dezho. N' oamp ket e chal, moarvat, da zihuniñ ar spontailh-se eus an amzer gozh, rak ingalik e vezemp krapet warni, paotredigoù ha merc'hedigoù, evit c'hoari toullpennikañ, ha da riskañ, diwar al laez d' an traoñ, war hor revrigoù noaz ; rak e sae e oamp atav.

Mont a rae an dirienenn war ziribin davet ur puñs e vein karrezek debret gant an amzer, met fichet-brav gant dule ha raden-bleiz. N' oa nemet heuliañ ar wenojenn. Eno e veze lakaet div vioc'h tad-kozh da beuriñ, ouzh hed o fun, dalc'het ur penn anezhi gant ur peul sanket mat en douar, a daolioù mailh-koad. Rak ar saout a zo laer, evel ma ouzoc'h ; mes n' int ket diskiant, ha gouzout a reont mat-tre ober o dibab etre melchon tener pe ed glas, ha peuri treut ar waremm.

Tre e traoñ al leur-gêr e oa foenneg, glas atav, an Dourig Kozh. Dispartiet-krenn e oa ar foenneg ouzh al leur-gêr gant ur foz, a gavemp don, hag ur fetis ha ledan a c'harzhad drez ha spern, kaletoc'h ha lemmoc'h o drein eget skilfoù ur c'hi yud.

Lammat a raemp er foenneg dre un ode, ur riboulenn gromm digoret en ur strouezheg a oa uheloc'h egedomp, kalz. Ar foenneg, ma oa hirik, n' oa ket ledan, harzet ma oa, en tu all, ivez, gant ur mell gwaremmad kerreg ha douar lann ha brug, hep ur wezenn da reiñ disheol dezhi. Treuzet oa ar foenneg, en he c'hreiz, gant ur wazh-dour divall, strishaet he naoz gant ar c'horz, ar broen hag ar beler. Aze oa rouantelezh ar gwesklev hag an nadozioù-aer, ar re-se o spluiañ er waz, d' an disterañ trouz, hag ar re-mañ atav o tarnijellat diouzh korzenn da vroenenn, pe a-rez an dour lugernus. N' eo ket ni eo a vije bet gwelet o redek war-lerc'h ar skañv a zimezelled-se, daoust pegen lufrus e oant, ha livet-brav o eskell. Krediñ a rae deomp ez en em lakaent e divskouarn ar vugale, hag e teue unan bouzar evel-se. Gwelloc'h a gavemp ober korfadoù mouar du, pa veze ar mare. Biskoazh, a gredan, n' em eus debret mouar du ken mat ha re ar bodennadoù drez a hede foenneg an Dourig Kozh, hag ar mouar ruz ivez, put mes ken saourus o blaz, pa strakent dindan hon dent yaouank.

Pa vezemp o c'hoari en-dro d' ar puñs, tra difennet groñs, koulskoude, anat deoc'h, e welemp siminal ha mein-glas lintrus darn uhelañ toenn ti mamm-gozh. Eus ar foenneg ne welemp

nemet moged ar siminal. Trawalc'h oa se. Re aon hor bije bet, anez ar merk-se, d' en em goll er maezioù don. Bugaligoù n' oamp ken.

Un devezh yaou bennak eta e oamp bet digêret, gant hor mammoù, da di mamm-gozh, evit kaout peoc'h ouzh hor genaouioù, evel ma lavarer. Diskennet oamp da c'hoari, dre un diri, graet gant tri maen sanket er c'hleuz, e foenneg an Dourig, ur c'hwec'h pe seizh ac'hanomp. Tomm oa an heol, goude kreisteiz, ha ragach hag ebat gant hor bandennad, koulz ha kement ha gant ar filiped en aer. Ha daoust ha ret eo anzav n' oamp ket chomet re bell a-raok tostaat ouzh ar stêrig ?

Taolet e oa bet div bladenn vaen ledan dreist an dour, e doare ur pont. Brav a gavemp, ouzh hor skluch, gant hon daouarn war hon daoulin, sellout ouzh an dour o 'n em silañ dre zindan ar pont teñval, fichetoc'h c'hoazh eget ar puñs gant dule ha raden-bleiz brasoc'h ha glasoc'h. Ha brav a gavemp an traezh dastumet eno en ur poullig, evel un aod eus bord ar mor bras. Un aodig bihan-tre.

Stlapet oa bet ar botoù-koad du-mañ du-hont, war ar c'hlazenn, deomp da redek buanoc'h, oc'h ober an hu war skrilhed lammennek ar prad ha kemenerien ar ganol, pe o c'hoari alc'houeder ha toutig-penn. Unan pe zaou eus ar re oadetañ ac'hanomp a ziskennas war an aodig hag a soubas o zreid en dour. Sin oa an dour. Pebezh skrijadenn gant ar blijadur ! Pebezh cholori daoust d' hor mouezhioù munut ! N' oa chomet na paotrig na plac'hig war ar sec'h. Holl en dour ! Troñset betek o begel. Ha stlapig, ha saflig, ha bountadegoù, ha gwic'hadegoù gant hon tudigoù. Ken oa tec'het, diwar o strafuilh rak kement a zispac'h, raned ha penndologed, e-barzh goudor an elestreg.

Mamm-gozh, d' an ampoent, a oa o tont eus ar c'hraou, gant ur sailhad laezh, a oa bet o c'horo.

— Pelec'h emañ ar vugale ? emezi da voereb Katell, tra ma fenne al laezh eonennek en ur varaz velen gwerniset. Pelloc'h eo poent merenn-vihan.

Moereb Katell, ur vigoudenn yaouank ha yac'h, a oa o veskañ an dienn, e-kichen maen an oaled. Teurel a reas ur sell ouzh an horolaj en hec'h armel hir.

— El leur, aze, oant bremaik, emezi. Feiz ! n' o c'hlevan ken.

Lezel a reas ar vazh er ribod evit mont da welout. Bugel ebet war al leur.

— Feiz ! Da belec'h int aet adarre ?

Hopal a reas diwar an treuzoù :

— Voñvoñ !... Nana !... Mar-Louizig !...

Ne respontas nemet geiz al laboused, e gwezenn bêr al liorzh, dirak an ti.

— Feiz ! eme voereb Katell. 'Maint kuit adarre. Me 'bari int aet adarre war dro an dour. Gisti bihan fall !

Moereb Katell, daoust ha rust en he c'homzoù hag en he doareoù, ha prim da skandalat — tra eus an efedusañ da lakaat forzh piv da sentiñ diouzhtu, evel ma rae tad-kozh — a gare kalz bugale he div c'hoar.

— Mont a ran da welout, emezi, betek foenneg an traoñ.

Hag hi kuit, difrae warni, dre ar parkad avaloù-douar.

Goude bezañ en em ziwisket e-unan en noazh-pilh, Voñvoñ en doa tennet spilhoù tavañjer ha sae e geniterv Mar-Louizig vihan, d' he sikour en em ziwiskañ ivez. Hiviz hag all.

A-benn neuze o doa an « houidi » all tapet meur a lamm en dour, en ur ober soubig d' o feskennoùigoù, hag a oa gleb-teil o dilhad. Voñvoñ, hardiz evel ur bleiz, a ruze e gofig tev war c'horre an traezh, oc'h ober van da neuiñ evel un den bras. Ur pezh kofig tev a oa da Voñvoñ, ur sac'h-yod, a lavare e dad, ha morzhadoù gwenn-roz, kuilh ha tener, ur revr bonner, en ur ger. Mistroc'h oa Mar-Louizig, ha gwennoc'h kroc'hen dezhi.

Neuze eo e tarzhas, evel un talm-kurun, ur garm, diwar laez an dorgenn, a-us d' ar prad.

— I che ! Gisti bihan fall ! Gortozit, ma vo pradet deoc'h ho revr !

Moereb Katell !...

N' oa ket ar « gisti bihan fall » diestlammet, ma oa erru warno.

— Petra 'lavaro ho mammoù ? a fuc'he... Ha ma vijec'h bet beuzet !... En dour e oant, va Jezuz !... En dour, mar deo permetet !... Hag en noazh !... Pa ouezo ho mammoù !...

Me 'lavar e oa difretadeg gant ar vugale. Ne gavent mui na sae, na botez, na spilhenn. Kollet oa ar spilhoù e-touez ar geot. Lakaet ar botoù kleiz da zehou. Ha prest an holl da zifronkañ.

— Hag ho merenn-vihan ?... Disoñjet ganto o merenn vihan gant ar mall c'hoari !...

Gwir oa. Ha souezhus. Disoñjet oa bet ganeomp hor c'hofoù, gant ar blijadur c'hoari.

Houpet he doa moereb Katell Nana vihan war he brec'h, ha

kroget gant he dorn all e dorn Mar-Louizig, ha kuit da Venez-Piked, a gammedoù bras, hon tropellad d' he heul, d' ar piltrotig.

Ha mamm-gozh, ouzh hor gwelout o tont :

— Hag ho merenn vihan, bugale droch ! Ha kerkent : Sed e pe stad emaint !

Ne voe ket seizhdaletoc'h dorn prim moereb Katell o tennañ diganeomp hon dilhadoù d' o lakaat da sec'hañ, keit ha ma frape Voñvoñ war davañjer mamm-gozh.

— Mamm-gozh, me 'm eus naon.

— Ma n' eo ket un druez en em lakaat e seurt stal, a lavare mamm-gozh, en ur vont da laez an daol, e-tal ar prenestr, da gerc'hat an dorzh a-zindan an daol. Hag e roe deomp da zebriñ.

Troc'hañ 'rae deomp melloù felpennoù bara hag amann. Bodet oamp en-dro dezhi evel un torad poñsined en-dro d' ar yar-gloch. Moereb Katell a ribote a-zevri-kaer. Ha mamm-gozh a lavare :

— Ar grouadurien kaezh !... Ma n' eo ket un druez !... Rostañ o c'hein en heol berv, ha riellañ o zreid en dour sklas.

Naoned, 31 Here 1957.

DIBENN AN DEIZ

GANT

RONAN HUON

Chomet e oa en e sav e-kichen dor ar stal, e dog en e zorn evel boaz. Edo ar varc'hadourez o tiskouez d' un Itron kristoù olifant, re arc'hant ha re alaouret en ur flourat anezho gant karantez : « C'est de la belle matière, Madame, et signé ».

Ar pezh a servije da dog d' an ostizez en doa dedennet ar beajour-kenwerzh e-pad ur pennadig. An Itron a selle ouzh ar c'hristoù, a dostae, a bellae, kemer a reas unan ha mont betek an nor da sellout outañ e gouloù an deiz. Lakaat a reas ar paotr e sac'h ler war ur gador. Skuizh e oa e vrec'h hag an traoù a oa stummet da badout. E gwirionez ne rae ket kalz a van evit gortoz ken kustum ma oa.

En degouezhioù-se, ar gudenn a oa kavout un dra bennak da vagañ e huñvre, da leuniañ an amzer vak. Dreist da werenn ar stal e wele, astennet, ar porzh-brezel, al listri. Gant al listri e kroge e spered da veajiñ, dalc'hmat e broioù tomm ar mor Habask, e-mesk palmezennoù, inizi o livioù flamm, lec'hioù n' en doa gwelet nemet er sinema pe lennet diwar o fenn el levrioù.

Treiñ a reas trumm. Edo ar varc'hadourez o komz outañ gant he mouezhig skiltr :

— O, Aotrou Branelleg, va digarezit, n' am bije ket dleet ho lakaat da c'hortoz. N' eo ket degouezhet al levr ho poa goulennet. Deuit en-dro er sizhun a zeu, ret e vo d' ho kliantez gortoz c'hoazh ur pennadig.

Hag e vousc'hoarzhe, he fenn un tammig kosteziet o reiñ e goñje dezhañ.

Aet e oa kuit. Un ehan en doa graet war an treuzoù da lakaat e dog, met tavet e oa ar glav hag an hent a luc'he en heol. Div stal en doa c'hoazh d' ober. Mont da ginnig e var-c'hadourezh en unan nevez-digoret e straed ar C'hastell ha dastum arc'hant en unan all. Soñjal a reas neuze en e vamm er gêr, en e vuhez ganti hag int kozh o daou. En e vuhez er Havr-Nevez pa 'z ae a di da di da ginnig mekanikoù-gwriat ha diwezhatoc'h mekanikoù skrivañ ha penaos a-benn ar fin e oa deut da chom er gêr-mañ a gare kement, en doa karet kement. Met an dud a oa kemmet, e dud a oa kemmet, e diez ne oant ket mui e diez.

Erru e oa en ul liorzh, nann ne oa ket evel gwechall al liorzh, ne oa ket divalav avat ar brizh-heol o tañsal dindan ar gwez tilh, war ar c'hlazenn ha war an alezioù. Sec'h e oa dija ar bankoù hag an holl dud er-maez. War un delienn bennak e luc'he an diwezhañ takennoù glav.

Ur volotenn a ruilhas betek e dreid, ur bugel o redek war he lerc'h, he herzel a reas Per Branelleg gant e droad hag ar bugel da ouelañ, ne grede ket tostaat d' he c'hemer evel spontet gant melkoni daoulagad glas-lin an estrañjour. Mous-c'hoarzhin a reas ha pellaat gant e sac'h ler, en e vantell-c'hlav uzet er plegioù hag ar bugel a redas da gemer e vell.

Mont a reas en ur burev-butun, e-kichen, da brenañ ur gelaouenn ha dedennet e tistroas d' he lenn el liorzhig war unan eus ar bankoù. « *Ur vag o tont eus an Aljeri oa oa nevez-degouezhet er porzh gant ur garg gwin. Komz a raed eus sevel ul labouradeg evit implij eoul ar bigi. Ur paotr yaouank 16 vloaz a oa en em lazhet en ur lammat diwar bont Kêrber. Ar* Jeanne d'Arc *a oa distro eus New-York goude bezañ graet tro ar bed gant ur bagad martoloded yaouank.* »

Soñj en doa bezañ gwelet ar vag er Penfeld an deiz a-raok. P' edo bugel ez ae gant e vamm da sellout ouzh ar bigi pa zistroent eus ur veaj hag e veze sonerezh ha taolioù kanol. Ar vartoloded a veze bodet war ar pont hag ur bern tud o huchal war ar mogerioù kreñv.

Ar brizh-heol-se... dañsal a rae bremañ war e journal. Tommañ a rae e gein, un drugar. Ur banne heol ne ra ket a zroug. Klevout a reas mouezh ar bugel o krial war e vamm, edo du-hont er penn all, bepred o redek war-lerc'h e vell. Harpañ a reas e gein ouzh ar bank, e journal kouezhet war e zaoulin. Pegen fresk ha kempenn e oa an tammig liorzh-mañ gant ar gwez pupli-Itali, ar c'hlazenn, ar struj yaouank, ken peoc'hus, hegarat, disheñvel diouzh an dud. Sellout a reas

ouzh ar gelaouenn ha skeudenn *ar Jeanne* er Penfeld hag adarre ouzh ar c'hlazvezh « ken disheñvel diouzh an dud ». A-drek ar gwez e spurmante, er pellder, morennet un disterañ al lein anezho, tiez uhel Keliverzan e penn all ar pont. Ac'halese moarvat en doa lammet skoliad al lise. Hag adarre e teuas d' e soñj en doa da vont er stalioù-se ha tout an heol a yeas kuit eus e galon.

E peseurt stal ez afe da gentañ ? N' en doa tamm c'hoant ebet da vont en hini anezhe. Perak an diaoul en doa dibabet ar vicher-se ? Perak n' en doa ket klasket ul labour all. Gwech en doa lavaret warc'hoazh, gwech er bloaz ha zeu ha neuze en doa kendalc'het hep mui soñjal zoken e oa tu d' ober un dra all. P' edo yaouank ez ae c'hoazh, kalon ha nerzh en devoa da c'houzañv ar c'herseadennoù. Bremañ an nac'hadennoù pe an digasted e lakae klañv. Direnkañ a rae an darn vuiañ anezhe, bez o doa pep tra hag a bep seurt, ne oa ket a werzh war an traoù-se, ur mare fall e oa da dremen.

Hag ez ae kuit en un ti all, goulenn a rae hag ezhomm o doa eus an dra-mañ-dra hag e veze respontet adarre « evit ar poent hon eus trawalc'h, deuit en-dro a-benn ur miz pe zaou » hag e salude, hag ez ae kuit adarre evit kregiñ gant ar memes abadenn en un ti all.

Sevel a reas gant kerse, sellout a reas ouzh ar bank e-lec'h ma oa bet azezet ha ma tañse c'hoazh ar brizh-heol kalonekaus. Ur c'hard eur bale a oa evit mont betek ti Kariou evit dastum an tammig arc'hant e oant dleour dezhañ, ha gwelout hag-eñ e oa gwerzhet traoù all. Tremenet e oa dija met n' edo ket ar vestrez eno. Pemp mil lur a gonte koulskoude evitañ. Prenañ a rafe... Petra a brenfe d' e vamm ? Plijout a rae dezhi ar c'habelloù-touseg. Prenañ a rafe « girolles » hag e rafe dezhi un alumenn-vioù. Ar c'habelloù-touseg a gasfe da soñj dezhi eus he yaouankiz hag ouzh o zebriñ e kontfe evit ar c'hantved gwech an ergerzhadennoù a rae gant he zad e koad ar C'hrannoù d' o c'hlask.

Mont a reas unan eus ar mitizien yaouank er sal vihan e foñs ar stal. Klevet e voe o kuzulikat hag e tistroas ar vatezh. An Itron n' he doa ket amzer d' an ampoent, edo gant ar c'honter... dont a-benn tri c'hard eur pe un hanter eur.

Kuitaat a reas an ti hag e-lec'h pellaat diouzhtu e troas

a-gleiz hag e reas an neuz da sellout ouzh al levrioù hag an itrikoù diskouezet. Gwelout a rae mat en diabarzh : edo an div vatezhig o komz hag o c'hoarzhin. Komz a raent diwar e benn. Ober a raent al lu warnañ. Pellaat a reas. Edont oc'h ober goap anezhañ, sur e oa eus se. Krizañ a reas e dal.

E venoz a reas distreiñ hepken e dibenn an devezh, evelse e vefe suroc'h. Moarvat ne vefe gwerzhet netra hag ez afe kuit o n' em zigareziñ evel kustum. Ar plac'h a vousc'hoarzhfe outañ ha goude e rafe goap adarre « ar paour-kaezh n' eo ket mui evit ober ar vicher, a-boan ma kred kinnig ar pezh en deus da werzhañ, ha peseurt soñj gwerzhañ traoù n' eus ket a werzh warne, traoù n' o deus ket ezhomm an dud er maremañ ».

Treuziñ a reas adarre al liorzh. Freskoc'h e oa. Ar brizhheol ne varelle ket mui an alezioù. Ar vugale hag o mammoù oa oa aet d' ar gêr.

Evel meur a hini all en dije gellet en em lakaat da evañ, evel Perig Menez da skouer, e gemener eus Poullig al Lor, hag a oa bet gantañ e skolaj Lesneven. Marteze an alkool a rofe nerzh dezhañ endro. Gwechall e oa bet kennerzhiet meur a wech gant ur werennad. Neuze e rae laouen e labour, ez ae eus un ti d' unan all hep damant ebet, leun a surentez hag a fiziañs ennañ hag an dud ne larent ket dezhañ dont en-dro a-benn un hanter eur. Met bremañ e oa kozh, tri ugent vloaz gant gouel Mikael, bremañ e veze klañv, klañv evel ur c'hi war-lerc'h evañ, hag e vamm a oa.

— O rambreal, Per Branelleg, eme ur vouezh en e gichen. Neuze penaos emañ ar bed ?

— Evelsedig, emezañ d' e vignon, gwelloc'h eget er goañv.

— Klañv oc'h ebet ? Setu ur pennad n' am eus ket ho kwelet.

— O nann, n' eo ket me. Mamm eo. Ar re gozh a zo evel ar vugale, c'hwi oar, ken kizidik int ma vez dalc'hmat aon ne bakfent ur c'hleñved bennak.

Iskis e oa klevout anezhañ o lavarout « ar re gozh », evel ma ne vije ket bet ur c'hozhiad e-unan gant e dri-ugent vloaz, e zremm skuizh ha gweñvet a vije laret gant roufennoù ar boan pe ar glac'har kentoc'h eget ar c'hozhni. Ma oa diaes ijinañ edo e vamm ouzh e c'hortoz er gêr en ur gador-vrec'h e-kichen ar prenestr a skoe war-du ar mulgul.

— Ret e vo deoc'h dont ur wech betek an ti. Met va mamm, c'hwi oar, d' an oad-se e vezer trelatet gant ken nebeut a dra. Ne fell ket din reiñ an disterañ trubuilh dezhi.

Goude bezañ kuitaet e vignon e krogas adarre da soñjal er stal. Poent e oa mont, c'hwec'h eur e oa. Gant souezh e verzhas n' edo ket war an hent mat. Hent ar gêr en doa kemeret hep gouzout dezhañ. Adwelout a reas penn ar vatezh « deuit en-dro a-benn un hanter eur pe tri c'hard eur, ar paour-kaezh ne gred ket zoken kinnig... » Klask a reas distreiñ. Nann, n' helle ket. N' helle ket mont di, ne oa netra d' ober. N' afe mui morse.

Edo e vamm kousket er gegin, he fenn war an daol. Eno e tremenent ar sulioù-goañv evit espern glaou, er gegin teñval a skoe war diadreñv an tiez, war dachennoù bihan mogeriet. Leun e oant bremañ a zilhad o sec'hiñ, a vernioù glaou, a lastez a bep seurt.

Treuziñ a reas ar gegin war vegoù e dreid. Mont a reas d' e gambr da skrivañ ur ger a lakaas en ur golo lizher e-kreiz an daol, an arc'hant a oa en godelloù a lakaas en ur golo brasoc'h. Serriñ a reas an nor gant evezh. En traoñ an diri e kavas ar borzhierez :

— Ankounac'haet hoc'h eus un dra bennak, Aotrou Branelleg ? Un den a zo bet d' ho klask goude lein. Lavaret am eus dezhañ ne dalveze ket ar boan pignat, evel m' ho poa kemennet din, abalamour d' ho mamm a vez...

Fin ar frazenn a voe kollet evitañ. Evel ma errue war ar straed e klevas tost-tre kornioù-boud an arsanailh. Echu e oa an devezh labour. Ret e oa hastañ a-raok na vije re a dud. Bremaik e vefe leun ar ruioù gant ar vicherourien o vont dillo etrezek ar gar, o seier mezer a-istribilh ouzh o skoaz.

En tu all, listri ar porzh-brezel a oa lijennet er vorenn ha griz evel ar mor, ar chaoserioù hag an tiez tro-dro. Ur vag ruz er radoub, tostoc'h, a rae un tarch splann. Dre ur prenestr en trede estaj ur plac'h a rae sin d' ur martolod en e zilhad-labour glas-sklaer war vourzh unan eus al listri-brezel bihan renket war ribl ar c'hae en traoñ.

Soñjal a reas er varc'hadourezh n' e welfe ket o tont, hag e voe laouen. Neuze e soñjas ivez ne rae ket foutre-kaer ha n' he dije ket soñj zoken anezhañ. Ma voe teñvaloc'h e benn.

Kemer a reas hent Kerinou o kas d' ar pont... Bale a rae bremañ o sellout eeun dirazañ, evel ugent vloaz a-raok, e Pariz, goude bezañ klevet e oa diskleriet ar brezel hag e oa ret serriñ ar stal edo o paouez lakaat en e sav war-lerc'h trizek vloaz labour e servij tud all. Hag a-greiz-holl e steuzias pep

tra eus e spered. Ne c'houzañve mui. Mont a rae, hep gwelout den, a gammedoù bras.

Ne soñje mui e netra.

Du-hont en tu all d' ar pont, e Kêrber, war brenestroù tiez uhel Keliverzan e lufre bannoù diwezhañ an heol ruz.

Brest, d' ar 24 a viz Genver 1957.

ISRAEL

gant **Léon LUNTZ**

Ar pennad da heul, aozet gant Leon Luntz, *ur Yuzev anezhañ, a voe embannet er* « Serapionovy Bratia » *(Breudeur Serapion) un teskad moulet e Moskov er bloavezhioù kentañ goude an Dispac'h ha ma lenned ennañ danevelloù gant Mikael Zotchtchenko, Leon Luntz, Mikael Slonimski, Wsievolod Ivanov, Konstantin Fedin, Viktor Kaverin, Nikolaz Tikhonov ha Nikolaz Nikitin* (1). *Ar rummad skrivagnerienmañ en em vode dindan an anv* « Kelc'h an Imajinisted » *(taolennerien), met o vezañ ma felle dezho chom distag diouzh kostezenn ar Volcheviked, ne veze graet diouto nemet* « Spoutniki », *da lavarout eo « ar re a ra ganimp ur pennadig hent », gant ar skridvarnerien e Moskov. N' ouzon ket reizhmat daoust hag hen o deus holl gallet kenderc'hel da labourat war o micher e-keit ma rene er C'hremlin Jozev Vissarionovitch Djougatchvilli (Stalin), met hiniennoù da vihanañ, hag e penn kentañ M. Zotchtchenko — un doare Courteline anezhañ — a rankas tevel mik adal ma teurvezas Jdanov, skoazeller meur ar Marichal* (?) *Stalin, teurel ur sell hag astenn e bav war-du al lennegezh.*

Jarl PRIEL (Kerzu 1957).

Bemnoz, kerkent ha kroget an tan er bernioù keuneud endro d' ar c'hamp, e kouske pep hini dindan e dinell. Ha pa darzhe an deiz, e loc'hent adarre, naon bras dezho ha droug enno. Kalz-kalz e oa anezho rak piv a c'hellfe niveriñ pobl Jakob ha mibien Israel, stankoc'h eget greun an traezh

(1) aozer **Ar C'hi** bet embannet war « Al Liamm », niv. 42 (1954).

war ribl ar mor ? Ha peb hini a sache war e lerc'h e holl vadoù hag e chatal, e wragez hag e vugale.

Tomm-tomm e veze an amzer hag en o zouez e rene ar spont. Ha war greiz an deiz e veze krizoc'h c'hoazh ar spont-se o vezañ ma lugerne adal ma tarzhe an heol ur sklerijenn alaouret ha lufr, hep an disterañ kemm, ha dre se e teue da vezañ teñvaloc'h da welout eget teñvalijenn an noz.

Poanius ha tenn e veze ar c'herzhout hag enoeüs ivez. Ha netra ne vane d' ober nemet mont ha mont, mont ha kender-c'hel da vont. Abalamour d' an enoe a boueze warno, a-drugarez d' an naon ha d' an anken o plavañ a-us d' al lec'hioù digenvez, kement hag ober da vihanañ un draig bennak gant o daouarn blevek, daouarn o ivinoù togn, e stagent da laerezh madoù an nesañ, e armoù-kegin, e arrebeuri hag e grec'hen, e chatal hag e wragez, hag al laeron tapet war o zaol a veze lazhet. Ha goude pep muntr, evit ober gwall ouzh gwall, e veze lazhet ivez ar vuntrerien. Ne veze ket a-walc'h a zour, met gwad e-leizh a veze skuilhet. Ha du-hont pell-pell, ha pelloc'h c'hoazh, e oa an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel.

Hag aner e vije bet klask tu da dec'hel kuit ; gwazh a se d' an neb a chome a-dreñv, rak fin e veze dezhañ. Hag Israel a ruze en ur vont gant e hent, war e lerc'h e ruzatae loened gouez al lec'hioù digenvez hag e penn a-raok e ruzatae an Amzer.

Ne vire den ebet un ene en e greiz ; suilhet e oa bet gant an heol. Ne vane netra ken nemet ur c'horf du, kreñv, krinet ha krizet gant an tommder : un dremm barvek, ur genou da zebriñ ha da evañ, treid da gerzhout, ha daouarn da lazhañ, da ziframmañ ar c'hig, da bavata ha da vriata ar merc'hed en noz. Hag a-us da Israel e oa Doue, hollvadelezhus, hir-c'houzañvus, eeun, karantezus ha gwirion, Doue, du ha barvek evel Israel, droukrañzus ha muntrer eveltañ. Hag etre Doue hag Israel e oa an oabl glas, lufr, divarv ha skrijus, hag ivez Moizez, rener Israel, skoet alies gant an drougsant.

■

Bep c'hwec'hvet devezh d' abardaez-noz e sone an drompilh, ha raktal e kerzhe Israel etrezek Teltenn an Aotrou hag en em vode dirak un dinell varellet ha bras meurbet, nezet gant reun kañval. Hag e-tal an aoter e weled Aaron, ar beleg meur, du ha barvek, ur c'holier aour gantañ en e ger-

c'hen, hag eñ o krial hag o leñvañ. Hag en-dro dezhañ e veze e vibien, e c'hourvibien hag e gerent all eus gouenn Levi, du ha barvek, gant peb a sae limestra pe ruz-tan, hag i ivez o leñvañ hag o krial. Hag Israel, du ha barvek, gant kreoñ gavr war e chouk, a grie hag e leñve diouzh e du, krignet gant an naon hag an aon.

Ha neuze e veze kroget gant ar varn. War ul leurennblenk uhel e pigne Moizez, skoet gant ur barr drougsant, Moizez hag a gomze tal-ouzh-tal gant Doue, en doare ne ouie ken ober gant yezh Israel. Ruilhal a rae e gorf war blenk al leurenn se, war e vuzelloù e klogore an eon hag alesont e tifloupe geriennoù na vezent intentet gant den, met seul skrijusoc'h a se. Israel a grene hag a vleje, daoulinet war an traezh hag a stage da c'houlenn ma vefed truezus en e geñver. Ar re gablus a groge d' anzav gant keuz o fec'hejoù ha seul ma kreske ar spont, e rae ivez kemend-all meur a hini direbech. Hag ar re se a veze lazhet holl a daolioù mein. Ha goude e kenderc'he Israel da gerzhout etrezek an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel.

■

Aour, arc'hant ha kouevr, gloan livet en glas, e limestra hag e ruz-tan, reun kañval, kreoñ gavr ha kreoñ dañvad, krec'hen diaoz pe givijet ha darn anezho livet en ruz mouk, koad ha plusk a dalvoudegezh, louzoù c'hwezh vat, ezañs, mir hag eol, ha bravigoù, an holl draoù se a veze digaset gant Israel dirak Teltenn an Aotrou kerkent ha ma sone an drompilh. Hag Aaron gant e vibien hag e gerent all eus gouenn Levi a zastume an holl brofoù kinniget dezho.

Hag an neb n' en devoa en e gerz nag aour, nag arc'hant, na limestra, na bravigoù, hennezh 'vat a gase gantañ armoùkegin, pe asiedoù, skudelloù ha kiboù-evañ, hag ar pep gwellañ eus e eol, e rezin hag e vara, bara kan, bara goet, gwestell pe gouignoù libistret gant mel hag eol, deñved, oaned pe leueoù.

Ha kement hini n' en devoa netra, nag eol, na rezin, na chatal, a veze lazhet.

■

Met bep tro ne vane nerzh ebet da vont pelloc'h, d' ober ur gammed ouzhpenn gant ar suilhet ma veze o solioù gant

an traezh hag o c'hroc'hen gant an heol, bep tro ne gaved takenn dour ebet, pa stage ar bobl da lonkañ kig azen ha d' evañ staot azen, neuze en em stleje Israel davet Moizez gant garm, klemm ha gourdrouz : « Piv 'ta, emezañ, a bourvezo evidomp kig da zebriñ ha dour d' evañ ? N' hon eus ket ankounac'haet ar pesked klouket ganimp leizh kof e Bro-Ejipt, nag ar c'hokombrez, ar sukrin-dour, nag an ognon hag ar c'hignen drailhet munut. Pelec'h 'ta emañ an douar ma red drezañ stêrioù laezh ha mel ? Pelec'h emañ an Doue ma 'z omp bleniet gantañ, diouzh da glevout ? A-walc'h hon eus krenet dirazañ. Ni a fell dimp dont war hon giz, war-du Bro-Ejipt ! » Ha Moizez, skoet gant ur barr drougsant, e-lec'h eilgeriañ, a ruilhe e gorf war e leurenn-blenk, gant an eon o klogoriñ war e vuzelloù, hag alesont e tifloupe geriennoù na vezent intentet gant den, met seul skrijusoc'h a se. Hag Aaron, e vreur, gant ur sae limestra en-dro dezhañ, a save en e gichen da c'hourdrouz ha da c'hourc'hemenn : « Lazhit, emezañ, an neb a fell dezhañ enebiñ ! » Hag ar re se a veze lazhet.

Ha mar kenderc'he Israel da glemm ha d' ober trouz : « Daoust ha n' ac'h eus graet fall a-walc'h dimp o tennañ ac'hanomp e-maez Bro-Ejipt, evit ma vefemp distrujet holl gwitibunan el lec'hioù digenvez ? Hag evit ar pezh a sell ouzh an douar ma red drezañ stêrioù laezh ha mel, biken ne vimp leviet ganit bete du-hont, ha tremenet ac'h eus hep lodenniñ etrezomp gwini ha parkeier. Ac'han 'ta, ne fell ket dimp mont pelloc'h, nann, ne fell ket dimp ! », neuze 'vat e lavare Aaron d' e gerent eus gouenn Levi : « Lemit ho kleze e-maez ar feur ha kit a-dreuz ar bobl ! » Ha sentiñ a rae outañ ar wazed eus gouenn Levi ha dre ma tremenent e-mesk ar bobl e lazhent kement hini a gavent war o hent. Ha ne rae Israel nemet krenañ ha gouelañ, gant an aon a vreve anezhañ, an aon rak Moizez a ouie komz tal-ouzh-tal gant Doue, ha rak gwazed Levi gant peb a gleze en o dorn.

Ha goude e save Israel a-ziwar bennoù e zaoulin hag e kenderc'he da gerzhout etrezek an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel.

■

Ha mar dichañse d' Israel kavout war e hent ur bobl all bennak, setu m' en em strinke warni e-giz un nijad kirvi-raden o kouezhañ war ur parkad ed war-nes dareviñ. Lazhañ a rae

'ta pep den eus ar bobl se ; didruez ha lontek evel al loened gouez e lonke hag e vrife, ha pa ne wele netra ken da ziframmañ ha da zrailhañ, e kerzhe pelloc'h. Ha ken didruez all, loened gouez al lec'hioù digenvez a ruze da heul Israel a zrailhe hag a ziframme an nebeudig chomet war-lerc'h mibien Israel.

Roud ebet ne vane eus an Edomited, ar Voabited hag an Amoreized ur wech tremenet Israel a-dreuz o bro. Kregiñ a rae hemañ an tan e tiez an dud se, skeiñ a rae d' an traoñ an aoterioù savet ganto, lakaet e veze a-rez gant an douar an tosennoù ma pigne warno ar bobl-mañ-pobl d' azeuliñ he doueoù hag he gwez sakr a veze diskaret hag heskennet d' ober tan. Ha pakañ a rae Israel holl vadoù ar bobl drec'het gantañ, hag ivez he gwragez hag he chatal. A-hed un nozvezh e rae pep hini evel ma kare gant ar vaouez degouezhet dezhañ ha kerkent ha gouloù-deiz e veze lazhet houmañ. An dougerezed a veze toullgofet hag ur wech diframmet he c'hrouadur diganti, e veze laosket ar vamm da beurc'houzañv en he foullad gwad war an traezh suilhet gant an heol. Hag ar pep gwellañ eus an arrebeuri, an armoù-kegin hag ar chatal, kerkoulz hag ar re goantañ eus ar merc'hed a veze dibabet gant ar wazed eus gouenn Levi.

■

En em stlejañ a rae ar bloavezhioù ha ken goustadik all en em stleje Israel. Ha da heul Israel en em stleje ivez an naon, ar sec'hed, an aon hag ar gounnar. Ne vane ken netra da zougen dirak Teltenn an Aotrou pa sone an drompilh. Ha stagañ a reas Israel da lazhañ e chatal ha d' e gas d'Aaron ha d' e vibien eus gouenn Levi. Met an neb a ranke en em ziskouez hep prof ebet en e zaouarn a veze lazhet war an taol. Hag alies-aliesoc'h e kerzhe Israel davet Moizez da glemm, da leñvañ ha da vlejal ; ha seul aliesoc'h e leme mibien ha gourvibien Aaron o c'hleze e-maez ar feur da vont a-dreuz ar bobl en em vode dirazo. Ha kenderc'hel a rae ar vugale da greskiñ, kerkoulz hag ar bloavezhioù, an dienez, an naon hag an aon.

■

Ha setu ma tegouezhas kement-mañ. War e hent e kavas Israel ar Vadianited ha neuze e savas etre an daou bobl ur

c'hrogad start meurbet. Fineez, mab Eleazar ha gourvab Aaron, ar beleg meur, a rae evit pennrener ar vrezelerien hag an armoù sakr kerkoulz hag an trompilhoù da seniñ an argad a voe fiziet ennañ. Mont a reas an trec'h gant Israel hag adal ma welas e oa ar c'hreñvañ e stagas da vezañ didruez, diboell ha diroll evel boaz. Hag ur wech graet gantañ e reuz, e voe lodennet ar chatal hag ar merc'hed. Hag ar pep gwellañ eus ar chatal hag ar vaouez goantañ a zegouezhas da Fineez, gourvab ar beleg meur.

Ha da c'houloù-deiz e kemeras Fineez krog en e gleze da lazhañ ar vaouez-se goude m'en devoa graet ganti evel ma kare a-hed an noz. Met pa gouezhas e selloù war houmañ, ledet en noazh-pilh war lein he c'hein dirazañ, e torras krenn da Fineez ar c'hoant d'he lazhañ. Redek a reas er-maez hag eñ gervel ur mervel ha reiñ dezhañ e gleze : « Dal, emezañ, kae dindan va zinell ha lazh ar vaouez a zo du-hont. » — « Mat-tre, Aotrou, eme egile, he lazhañ a rin. » Hag eñ etrezek an dinell. Tremen a reas ur pennad amzer ha Fineez da huchal war ur mevel all : « Tap ur c'hleze, emezañ, kae dindan va zinell, lazh ar vaouez a gavi du-hont hag ivez an den a zo ganti ». Goude e rankas gourc'hemenn an hevelep tra d'un trede, d'ur bevare ha d'ur bempvet mevel. Hag holl e lavarjont : « Mat-tre, Aotrou ! » kent mont dindan an dinell. Hogen, kaer en devoa gortoz, ne wele Fineez hini ebet o tont er-maez alesont. Hag eñ mont tre d'e dro ha kerkent all e paras e selloù war bevar c'horf marv astennet war an traezh, met ar mevel deut e-barzh an diwezhañ a oa gant ar vaouez war ar gwele. Kemer a reas 'ta ur c'hleze da lazhañ ar mevel-se ha c'hoant en devoa d'ober kemend-all d'ar vaouez, met o vezañ ma 'z oa houmañ ledet en noazh-pilh dirazañ, ne gredas ket sevel e zorn warni. Mont a reas 'ta er-maez ur wech ouzhpenn ha goude treuziñ ar c'hamp a-bezh ez eas da c'hourvez a-hed e gorf war dreuzoù Teltenn an Aotrou.

■

Ha diwar gement-se e krogas an orged hag an dizurzh bras da ren e-touez Israel. Dre ma 'z a oa ar vaouez-se ledet en noazh-pilh war ar gwele, en em vode ar wazed en-dro d'an dinell hag i d'en em lazhañ a bep eil hag an neb a zegouezhe dezhañ bezañ trec'h en em sile dindan an dinell, met kerkent ha ma felle dezhañ dont er-maez e veze lazhet d'e dro.

E-giz-se ez eas da get un devezh, ha da heul kuzh-heol e renas an deñvalijenn, hag adal ma voe echu an noz e tarzhas adarre an deiz ha goude e voe lonket a-dammoù ar sklerijenn gant an deñvalijenn. Petra bennak ma rae diouer ar bara ne glemme den ebet, ha goude ne vane takenn dour ebet, ne c'houzañve den gant ar sec'hed.

Hag ar c'hwec'hvet devezh ne sonas ket an drompilh d' abardaez-noz hag Israel a dremenas hep kerzhout etrezek Teltenn an Aotrou, rak chomet e oa en-dro da dinell Fineez ha hemañ a oa bepred gourvezet a-hed e gorf war dreuzoù an Deltenn.

Dont a reas tro ar seizhvet devezh, da lavarout eo hini ar Sabad, hag an deiz-se ne zeuas ket Israel dirak Teltenn an Aotrou ha ne zegasas du-hont prof ebet. Neuze e treuzas ar c'hamp Gwazed gouenn Levi gant peb a gleze en o dorn, met e-lec'h lazhañ ar vaouez gant ar binvioù se e krogjont d' en em doullgofañ an eil egile, hag an hini a veze trec'h d' ar re all a yae da gousket ganti.

Hag e-keit-se e ruilhe Moizez e gorf en ur grial war e leurenn bleñch hag eus e c'henou e tifloupe an eon mesk-ha-mesk gant geriennoù skrijus, met ne oa den ouzh e selaou, ha den kennebeut all ne bare lagad war Fineez, mab Eleazar, ledet a-hed e gorf war dreuzoù Teltenn an Aotrou.

Paouez a reas 'ta Israel da ruzañ e dreid etrezek an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel, ha loened gouez al lec'hioù digenvez a baouezas ivez d' en em stlejañ war e lerc'h hag evelto e chomas an Amzer a sav krenn.

■

Hogen an navet devezh war greiz an deiz e teuas ar vaouez e-maez an dinell hag e stagas da vale en noazh-pilh a-dreuz ar c'hamp, hag Israel en em strinke war he lerc'h da bokat da roudoù he zreid war an traezh. Ha hi da lavarout d' ar wazed : « Diskennit d' an traoñ aoter ho Toue ha savit gant douar ha traezh un dosenn en enor da Vaal Fegor, rak Baal Fegor, hag hini all nemetañ, eo an Doue gwirion ». Hag evit sentiñ outi e troas kein Israel d' e Zoue hag e krogas d' azeuliñ Baal Fegor war an dosenn nevez savet. Etretant e oa erru ar vaouez dirak Teltenn an Aotrou hag eno e welas Fineez, mab Eleazar, gourvezet a-hed e gorf war an treuzoù. Ne gredas ket evelkent mont e-barzh an Deltenn, met goulenn a reas digantañ : « Perak 'ta, emezi, e vanez aze ledet e-giz-se,

evel ma ra chas gouez al lec'hioù digenvez. Deus kentoc'h dindan da dinell da gousket ganin-me ! » Hag o vezañ ne gleve digantañ ger ebet e c'hourc'hemennas d' ar re all : « Skoit gant an den-mañ ! » Neuze e reas ur gammed Zimri, mab Salou, pennrener gouenn Simeon hag eñ da zistagañ un taol troad gant Fineez. Ha kerkent ha ma krogas ar vaouez da gerzhout war he giz etrezek he zinell, e redas war he lerc'h Zimri, mab Salou.

Hogen, pa voe diwezhat a-walc'h anezhi, setu ma savas Fineez en e sav hag eñ ivez war-du e dinell, e sell da gousket gant ar vaouez. Israel a welas anezhañ eus a-bell ha raktal a gilas a-ziwar e hent. Mont a reas Fineez dindan an dinell, ur goaf dir gantañ en e zorn. Pa welas ar vaouez en noazh-pilh war ar gwele ha ganti Zimri, mab Salou, ken noazh all, e sankas e goaf e kein an den-se, ha ken lemm e oa an direnn ma treuzas korf Zimri, hini ar vaouez dindanañ, ha zoken koadenn ar gwele. Neuze e tiskaras Fineez an dinell hag adal ma spurmantas Israel ar vaouez ha Zimri tachet o daou e stumm-se ouzh koadenn ar gwele, e stagas da yudal ha da ouelañ druz. Fineez 'vat, mab Eleazar ha gourvab Aaron, ar beleg meur, a yeas war e c'hiz da c'hourvez adarre a-hed e gorf war dreuzoù Teltenn an Aotrou.

Ha pa darzhas an deiz war-lerc'h, pa glevas Israel ne vane neblec'h nag ur c'hreunenn vara, nag ur begad kig, nag un dakenn dour, e tihunas ennañ ur wech ouzhpenn an naon, ar sec'hed, ar spont hag ar gounnar. Hag ur wech ouzhpenn e kerzhas davet Moizez, skoet gant ur barr drougsant, da c'houlenn digantañ : « Piv 'ta a bourvezo evidomp kig da zebriñ ha dour d' evañ ? N' hon eus ket ankounac'haet ar pesked hag an ognon drailhet munut, lonket ganimp leizh kof e Bro-Ejipt, hag ar c'hokombrez, ar sukrin-dour hag ar c'hignen. Perak ac'h eus tennet ac'hanomp e-maez ar vro-se da vervel holl gwitibunan el lec'hioù digenvez gant hor chatal hag hor bugale ? N' omp ket bet leviet ganit betek an douar ma red drezañ stêrioù laezh ha mel. Ac'hañ 'ta, ne fell ket dimp mont pelloc'h, nann, ne fell ket dimp ! » Hogen Aaron, ar beleg meur a savas en e sav hag a c'hourc'hemennas d' e gerent eus gouenn Levi : « Lemit ho kleze e-maez ar feur ha kerzhit a-dreuz ar bobl ! » Sentiñ a reas outañ gwazed gouenn Levi hag an neb a gavjont war o hent a voe lazhet gante.

Ha pa grogas an heol da vont da guzh e savas Israel a-ziwar e zaoulin hag e stagas adarre da ruzañ e dreid war-du an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel, hag er penn a-raok e ruzatae an Amzer, ha war-lerc'h e ruzatae loened gouez al lec'hioù digenvez hag an deñvalijenn.

Ha Fineez, mab Eleazar, a gerzhe e unan penn en a-dreñv hag en ur vont gant e hent e troe alies da sellout war-du ar c'hamp nevez zilezet, rak du-hont e vane ar vaouez ha Zimri, mab Salou, pennrener gouenn Simeon, tachet o daou en noazh-pilh ouzh koadenn ar gwele.

Hag a-us da Israel ha d' an Amzer, kerkoulz hag a-us d' an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel, e oa Doue, du ha barvek evel Israel, droukrañzus ha muntrer eveltañ, Doue holl-vadelezhus, hirc'houzañvus, eeun, karantezus ha gwirion.

Moskov, Meurzh 1921.

TRISTAN HAG IZOLD

Tennet eo bet ar pennad-mañ eus an TRISTAN HAG IZOLD, *adsavet gant LANGLEIZ a zle bezañ embannet gant* « Al Liamm » *e derou 1958, a-drugarez d' un nebeut mignoned vrokus o deus kemeret war o chouk ul lodenn gaer eus ar mouladur koustus-se.*

An darn vuiañ eus an darvoudoù a gaver e « Romant Tristañ » a zo displeget en un doare damheñvel eveljust en aozadurioù giz-vremañ savet gant Pierre Champion, A. Mary, ha zoken Joseph Bédier. E-kichen ar pennadoù boutin-se, e vo kavet e levr Langleiz *darvoudoùigoù all, nebeutoc'h anavezet, amprestet rag-eeun digant ar skridennoù kozh embannet er « Grenn-Amzer ». Seurt bruzhun prizius, lezet da gouezhañ gant an darn vuiañ eus ar re o deus adskrivet abaoe kontadenn* TRISTAN HAG IZOLD, *a roio muioc'h a dalvoudegezh c'hoazh da romant* Langleiz.

Rak-skrid

E-touez ar mojennoù o deus bet ar muiañ a levezon war o amzer, e c'heller renkañ romant « Tristan hag Izold ».

Troet e nouspet yezh, en abeg d' e vraventez dispar, en deus lakaet da drivliañ kalonoù miliadoù ha miliadoù a dud... Ha n' eus netra souezhus e kement-se pa soñjer e danvez gwirion ar gontadenn : trec'h ar yaouankiz war an oad-kreiz, trec'h ar c'hoant war ar furnezh, trec'h ar garantez war lezennoù ar bed.

Ha, dreist-holl, *trec'h an tonkadur war youl mab-den...*

Setu perak ne gredfe nikun tamall ouzh an daou garedig nag o gwanidigezh nag o follentez...

Daoust ha n' o deus ket evet a-gevret, hep soñjal, hep gouzout zoken, an died-se o doug an eil trema egile gant

kement a nerzh hag a feulz ma ne c'hellont ket enebiñ ouzh ar c'hoant a verv, bremañ, en o gwazied ?

N' int ket kablus, eta, tamm ebet !

. . . . . .

Kentel risklus a-walc'h ar romant kozh.

Hogen unan all a c'hellfemp tennañ ivez dioutañ : hervez o flijadur o deus bevet int o daou, hep heuliañ lezenn all ebet estreget hini o c'hoant ; o buhez o deus renet dizouj kaer... Daoust hag eürusoc'h a-se ez int bet, koulskoude ?

Ne seblant ket bezañ.

Diaes e vefe kavout, en ur romant all, ur blanedenn, doaniusoc'h eget hini Tristan hag Izold, e vuiañ karet. Chadennet gant o c'harantez, sklavourion an eil eus egile, e foranont o yaouankiz en un doare bevañ risklus ha goullo war un dro : daoust d' ar gevier livet kaer a ijinont evit luziañ o c'hammedoù, e krenont noz ha deiz rak o skeud o unan. Bezañ dizoloet... setu o enkrez hag o spont, ken n' o deus mui « levenez ebet hep trubuilh ».

Echu ar gontadenn, pe skeudenn a chom an tostañ d' hor c'halonoù... hini Marc'h, hep arvar ; Marc'h eeun ha didroidell hag a varn bepred ar re all diwar e lealded-eñ.

Pa anav ar wirionez, da heul marv Tristan hag ar rouanez, nag uhel ha fromus ar c'homzoù a zistag dirak an daou arched a zalc'h o c'horfoù !

« A ! Tristan, niz karet, perak n'out ket deut d' am c'havout evit anzav din ar wirionez, pa zilestras Izold ganit war an douar-mañ ?

« An aotre d' en em unaniñ an eil gant egile dirak Doue ha dirak an dud am bije roet deoc'h a galon laouen... Tevel ar wirionez d' an hini ho kare evel pa vefec'h bet e vugale, setu ho torfed nemetken ! »

Ya ! trec'h ar vadelezh war ar garantez — ur garantez kablus na gred ket en em ziskuliañ dirak an holl — setu, pa soñjer mat, eil kentel ar romant fromus-se, savet, gwechall-gozh, gant barzhed a Vreizh-Veur hag a Vreizh-Vihan, hag a zo kriz ha flour, war un dro, evel ene hor gouenn.

Ur studiadenn diwar-benn ar romant e-unan,
e orin hag e levezon, a vo kavet e dibenn al levr.
Hag ivez ur geriadurig gant an nebeut gerioù diaes ne
oa tu ebet da dremen hepto en ur seurt oberenn uhel.

AR GWIN A GARANTEZ

IV

Pa soñjas mamm Izold e oa deut ar mare da lezel he merc'h karet etre daouarn an estrenion, e kutuilhas bleunioù, geotennoù ha gwriziennoù hag o meskas gant gwin da sevel un evaj kreñv ha nerzhus, ha — skuilhet al louzoù-se en ur vuredig arc'hant — e lavaras da Vrangwenn :

« Plac'hig, peogwir e tleez mont gant Izold da vro ar Roue Marc'h, kemer ganit ar vured-mañ ; he fiziout a ran ennout, taol evezh bras warni ! Pa vo deut noz vurzhudus an eured ha degouezhet ar mare da lezel ar priedoù nevez o-unan-penn, kinnig ar gwin a zo enni d' ar roue ha da Izold, ma vo evet ganto betek an dakenn ziwezhañ. Hogen, en anv ar garantez leal a vagez evit da vestrez yaouank, dalc'h soñj e tle bezañ miret ar gwin-hud-se pell diouzh pep lagad ha pep dorn, rak a-grenn hag a-zevri e tle en em garout ar re o devo tañvaet anezhañ a-gevret... Liammet ma vint, korf hag ene, gant ur garantez kreñvoc'h eget o youl o-unan, ha neket er vuhez-mañ hepken met, zoken, en tu all d' ar marv : DA VIKEN. »

Diougan amzer gaer a oa gant an oabl, perak daleañ muioc'h ? Deut ar mor da vezañ uhel a-walc'h, e voe savet an eor ha lakaet da ouel ; hag e skoas al lestr trema Kerne-Veur. Eus ar porzh e voe merzet c'hoazh e-pad ur pennadig, ur stumm difiñv, e-unan-penn war aros ar vag : Izold an hini e oa, o leñvañ d' ar vro a gare. Hogen war deuziñ ez eas hepdale he skeudennig voan, o vihanaat muioc'h-mui ; hag, en diwezh, ne voe mui gwelet eus al lestr e-unan nemet ur pik gwenn o sankañ en dour goustadik.

En he sav war an aros edo bepred ar plac'h yaouank, koulskoude ; he daoulagad paret ganti war an hevelep korndouar o pellaat. Daoust ma oa splann an amzer, e teuas ur mare ma ne c'hellas mui gwelout, a-us d' al linenn gromm a zisranne ar mor diouzh an oabl, roudenn ebet ken eus an aod.

Treiñ kein a reas, neuze, en ur guzhat he dremm en he daouarn.

Bremañ, dindan an telt m' he doa en em dennet ennañ gant Brangwenn, e klemme hag e hirvoude : « an estrenion-se, n' anaveze ket c'hoazh an derc'hent, a ! perak e oant deut d' he

diframmañ diouzh kement tra a gare ? Hag evit he c'has da biv, war-du pe vro zoken ? »

Na kriz e seblante dezhi he flanedenn vremañ, na teñval hag enkrezus an amzer da zont ! Hag e leñve d' he yaouankiz ha d' he levenez kollet, ha d' he zud ha d' he bro.

Pa dostae Tristan evit klask he frealziñ gant komzoù flour, e nac'he e selaou hag en e gase kuit gant kounnar, leun a gasoni m' edo he c'halon en e geñver. Daoust ha n' en doa ket he lorbet hag he disprizet war un dro ?... Hardis a-walc'h e oa bet evit he skrapañ a-ziouzh ti he mamm, hag eñ koulskoude, an den a gasae ar muiañ er bed, an hini en doa lazhet hec'h eontr karet !... Hag ur wech paket en e lasoù evel ul loen dizifenn, n' en doa ket teurvezet, zoken, he mirout evitañ e-unan. D' un all en doa divizet he reiñ, kerkent ha ma vefe degouezhet ganti en tu-hont d' ar mor yen.

« Reuzeudigezh ma 'z on, a hirvoude, ra vin beuzet gant al lestr-mañ am doug etrezek e vro ! Gwelloc'h e vefe bet din, mil gwech, mervel war an douar e-lec'h ma 'z on ganet, eget bevañ du-hont ! »

Un deiz, avat, e kouezhas an avel hag e voe ret d' al lestr estren, ma chome he gouelioù e-skourr a-hed ar gwernioù, gortoz a-raok loc'hañ en-dro. Un enezenn a oa nepell ac'hano. Deut da vezañ skuizh gant ar mor, ar vartoloded hag ar c'hant marc'heg o doa c'hoant d' he gweladenniñ. Moret e voe bigi bihan al lestr evit o c'has d' an aod. Ouzhpenn Izold ha Tristan, n' en doa ket fellet dezhañ lezel ar plac'h yaouank hec'h unan-penn gant he glac'har, ne chome mui war ar vourzh nemet Brangwenn hag ur vatezh vihan.

Difiñv e-kreiz an oabl difiñv, an heol a skede a-us d' o fennoù, biskoazh skedusoc'h ha tommoc'h, o leskiñ pep tra war ar vag ken difiñv all. Taget gant ar sec'hed, an daou zen yaouank a c'houlennas ouzh ar vatezh vihan degas dezho un evaj bennak d'o distanañ. Klask a rae ar plac'hig hogen ne gave mann. En diwezh, avat, e kouezhas war ar vured arc'hant fiziet e Brangwenn gant mamm Izold : ur frond c'hwek a save diouti. « Gwin am eus kavet ! » a c'harmas dezho ar bugel, laouen holl.

Nann, ne oa ket gwin e oa, siwazh ! hogen ar garantez, an drubuilh, an dudi marvel, an anken padus hag AR MARV.

Leuniet ganti un hanaf, ar vatezhig a roas an died frondus d' he mestrez : Izold a evas da gentañ ul lonkadenn hir hag a astennas an hanaf da Dristan, ha Tristan he goulonderas. Dres d' an ampoent e terede Brangwenn : sellout a raent an

eil ouzh egile, trefuet holl, hep rannañ grik, spontet ha plijet war un dro hag evel er-maez anezho o unan.

Brangwenn a baras he selloù war an daol hag a welas ar vuredig damc'houllo hag an hanaf. Er vured e krogas neuze ; redek a reas beteg bardell al lestr ha, deut eno, en he stlepas er mor, ar pellañ ma c'hellas. Distroet e-tal Izold, avat, en em roas da hirvoudiñ, ken e oa un druez he c'hlevout.

« Ra vo milliget an deiz ma pignis war al lestr-mañ : Izold va c'halonig ha c'hwi Tristan, ho marv eo hoc'h eus evet gant ar gwin-se ! »

Hepdale, e skoas adarre al lestr war-du Tintagell, hogen petra 'verne da Dristan ? N' edo mui e spered gant an hent a heulie war ar mor... En Izold hepken e soñje noz ha deiz. Gounezet holl gant e breder, e seblante dezhañ merzout o tifluskañ eus e galon ur spernenn vurzhudus — lemm he drein ha frondus he bleunioù — o liammañ, gant he mil skourr, e gorf yaouank ouzh korf dinamm Izold.

Izold ! E holl huñvreoù... E holl c'hoant !

Hag, ennañ e unan, e soñje gant heug ha gant mezh : Aldred, Denoalen, Gwenelon ha Golwin, trubarded ac'hanoc'h, e gaou e oa e tamalec'h din gwechall karout ar roue en abeg d' e zouar ; viloc'h eo c'hoazh va fec'hed rak n' eo ket e zouar a c'hoantaan bremañ, siwazh din ! A, eontr karet c'hwi a zegemeras gant kement a vadelezh an emzivad a oan neuze, kent gouzout, zoken, e rede em izili yaouank gwad ho c'hoar Olwen ; c'hwi hag a leñve din, fromet holl, endra m' am dougec'h etre ho tivrec'h nerzhus betek ar vagig hep roeñv na gouel ; a ! eontr karet, perak n' hoc'h eus ket argaset pell diouzh ho lez ar bugel estren deut en ho ti evit ho touellañ ?

« Pe seurt soñj am eus, avat ? Ho kwreg eo Izold ha me 'zo, me, ho servijer feal. Ho kwreg eo Izold ha me 'zo, me, ho mab. Ho kwreg eo Izold ha ne c'hell ket va c'harout. »

Izold e gare, koulskoude. Kasaat Tristan a felle dezhi. Daoust ha ne oa ket bet touellet gant ar marc'heg yaouank, ha disprizet gantañ zoken, en un doare biskoazh viloc'h ?

Kasaat Tristan a felle dezhi... Hogen ne c'helle ket hen ober ; hag ur boan gwashoc'h eget na vije bet ar gasoni e oa eviti ar garantez prim-se a luske he c'halon davetañ en desped d' he youl.

O spial a rae Brangwenn diouzh he zu, gant muioc'h a enkrez c'hoazh eget n' o doa int o unan ; rak ne oa nemeti a ouie a belec'h e teue an nerzh vurzhudus-se o douge ken taer d' en em garout. O gwelout a reas e-pad daou zevezh, o nac'h

pep magadur ha pep died : netra ne blije mui dezho. Heñvel e oant ouzh daou zall oc'h en em glask en deñvalded ; oc'h hirvoudiñ gant an hiraezh p' edont pell an eil diouzh egile, ha gwalleurusoc'h a dra sur, p' edont a-gevret... Kement e touje pep hini anezho a anzav d' an all, e from hag e drefu.

D' an trivet deiz, o welout Tristan o tostaat d' an telt a oa bet stignet eviti war bont al lestr, e savas prim Izold en ul lavarout dezhañ gant ur galon uvel :

« Deuit-tre, va mestr ha va aotrou !

— Rouanez, eme Dristan, perak hoc'h eus graet ac'hanon hoc'h aotrou ? Daoust ha n' on ket, en enep, ho servijer hag ho marc'heg feal, lakaet en ho kichen gant e vestr evit ho karout, hoc'h enoriñ hag ho tiwall evel e rouanez hag e itron ? »

« Nann, eme Izold adarre, gouzout a rez splann n' eo ket gwir : va aotrou ha va mestr ez out ! Gouzout a rez splann e krenan dirak da nerzh hag ez on da sklavez. A ! perak n' em eus ket lezet da vervel, gwechall, ar barzh gouliet am aspede da bareañ e gorf krignet ez-vev gant ar preñved ? Perak n' em eus ket lezet da vervel e-kreiz ar palud an hini a lazhas an euzh-loen ? Ha, d' an deiz m' edo dizifenn hag en noazh dirazon, en dour klouar, perak n' em eus ket lezet da gouezhañ war e benn ar c'hleze am boa savet a-us dezhañ ? Ne ouien ket, neuze, ar pezh a ouzon bremañ.

— Izold, petra a ouzoc'h, bremañ, hag a c'hell degas kement-se a c'hlac'har d' ho kalon ? Petra a ro deoc'h kement-se a drubuilh hag a boan ?

— A ! Kement tra a ouzon am gwask hag am jahin ! Kement tra a ouzon ha kement tra a welan : an oabl e-unan am strafuilh, hag ar mor-mañ, tro-war-dro dimp, ha va c'horf ha va buhez ! »

Beuzet e oa he daoulagad gant an daeroù ; he diweuz a grene. Lakaat a reas he brec'h war skoaz Tristan ha Tristan hec'h atersas adarre gant douster :

« Keneilez ! Petra ho trubuilh evel-se ? »

Eilgeriañ a reas :

« Va c'harantez evidoc'h ! »

Damzigor e oa manet he diweuz ; Tristan a dostaas, neuze, e c'henou ouzh hec'h hini. Edo Brangwenn, avat, ouzh o spial : d' ar mare ma tañvaent evit ar wech kentañ, plijadurioù ar garantez, e laoskas ur c'harmadenn skiltr hag, he divrec'h astennet daveto en em stlepas da dal o zreid morlivet.

En anv ar Salver ! Chomit a-sav ha distroit war ho roudoù mar gellit hen ober c'hoazh ! Nann, avat ! stanket eo

an hent war ho lerc'h ; emañ ar garantez ouzh ho luskañ bepred pelloc'h, ken n' ho po mui hiviziken levenez hep anken.

« Ar gwin a garantez an hini eo ho talc'h en e c'halloud. Ho mamm hec'h-unan he doa aozet, Izold, an died-se ; e fiziet he doa ennon e kuzh rak ne oa nemet ar roue Marc'h a zlee e dañva ganeoc'h da zeiz hoc'h euredenn. E lasoù an Droug-Ael ez omp kouezhet holl a-gevret, koulskoude, ha setu m' hoc'h eus evet, war un dro gant Tristan, al louzoù hud a oa tonket d' ar roue.

« Tristan, keneil ker, Izold, keneilez karet ! Va c'horf ha va buhez a roan deoc'h a galon vat evit va c'hastizañ me va-unan eus va diavisted : n' em eus ket gouezet ho tiwall ha n' eus nemedon a zo kablus m' hoc'h eus evet en hanaf villiget-hont ar garantez hag ar marv... »

En o c'horfoù yaouank, mistr ha kran, e trivlie avat lusk ar c'hoant ha jol ar vuhez. En em vriata a rejont, endra ma lavare Tristan :

« D' ar marv da zont, eta ! »

Ha pa gouezhas an noz war al lestr, — o skeiñ adarre, skañv ha mibin, etrezek douar ar roue Marc'h, — liammet da viken, en em rojont d' ar garantez.

Prederiadennoù e sigur un nebeut skrivagnerion vrezhonek

EIL LEVRENN

Pennad kentañ : KALLOC'H

KENTAN LODENN

Setu daou-ugent vloaz eo marv Kalloc'h. Abaoe ur pennad amzer, abaoe 1953, ma fell din spisaat, e oan e soñj gouestlañ ur studiadenn dezhañ. N' em boa ket kendalc'het gant va labour evit meur a abeg : diouer amzer, diouer a zielloù. Karet em befe d' ar mare-se e vije bet ar skrid-mañ an hini kentañ eus ur rumm studiadennoù nevez am bije savet diwarbenn ar skrivagnerion a embannas o oberoù etre 1900 ha 1925. Emichañs avat e chomo ar studiadenn-mañ hec'h unan penn e-pad ur pennad amzer rak erru on faezh evit ar poent gant ar skridvarnerezh a ro kalz darbar — lenn, notennaouiñ, h.a. — ha, ret eo din lavarout, nemeur a levenez.

I

Daou stumm eus personelezh Kalloc'h a garfen resizañ : ar skrivagner hag an oberour breizhat. Plijout a rafe din merkañ e lec'h en Emsav an 20vet kantved. Petore brogarour ez eo bet a fellfe din diskouez dreist-holl avat.

Sellomp da gentañ ouzh ar skrivagner.

Diforc'h krenn eo Kalloc'h diouzh ar skrivagnerion o deus

skrivet en e raog dre maz eus ul lenneg anezhañ. Moarvat e oa strishoc'h e zeskadurezh keltiek eget hini Taldir, da skouer : n' anaveze mat yezh keltiek ebet, yezh all ebet kennebeut, ma lakaer a-gostez ar galleg hag al latin. Al lennegezh vodern nemeti a bleustre a oa hini Vro-C'hall. En e lizhiri e veneg meur a wech P. Claudel, Viélé-Griffin, Psichari, ar gelaouenn N. R. F., h.a. E-touez ar skrivagnerion vrezhonek, daou hepken o deus bet levezon warnañ : Erwan Berthou ha Taldir ; o daou o deus savet barzhonegoù diwarbenn ar Gelted kozh (o vont evel-se war roudoù Vallée-Meven Mordiern).

Gwerzaouerezh Kalloc'h, forzh penaos, a zo hini an XIXvet kantved gallek : pozioù ha troc'hoù barzhonegoù Victor Hugo a adkaver meur a wech en e bezhioù, da skouer, ha gourdonet e oa Kalloc'h a-hend-all da sevel pezhioù diouzh giz ar barzhse, e galleg, pa oa er c'hloerdi.

Peseurt talvoudegezh lennegel he deus eta un oberenn e-giz « War an daoulin » ? Lakaat a ran a-gostez eveljust an dalvoudegezh a zeu dezhi diwar bersonelezh ha gwirionded ar barzh.

Pell zo en deus merket Roparz Hemon e oa dizingal a-walc'h arzelezh an dastumad-mañ. Displeget dizampart ha savet fall ez eo « Gwerz ar marv », enni lavarennoù boutin ha wall vlazet petra bennak maz eus amañ hag a-hont bommoù nerzhus a-walc'h : lavaret e vefe edo ar barzh d' an ampoent re dost d' e boan evit kavout enni danvez barzhoniezh. Heñvel eo evit « Tristidigezh ar C'helt », « Koroll an deil marv », « 'Vit an Anaon ». En holl bezhioù-se e chom diakuit an displegerezh. Roomp hepken ul lec'h ispisial d' ar « Voraerion » (1905) e-lec'h e kejer gant un nebeut gwerzennoù brav :

O ma enez kollet du-se e-kreiz ar mor
pegoulz e touarin en da berzher digor ?

pe :

D' e di livet e gwenn a gousk er stankenn don...

Barzh ar mor, barzh ar werin, setu ivez pezh ez eo Kalloc'h er varzhoneg-se, e-giz e-barzh « Pedenn ar moraer ».

Pezhioù all, evito da vezañ bet savet diwezhat a-walc'h ha gwerzaouet start a-hend-all, a chom sec'h war va meno ; bez ez eo « Pedenn ar moraer », « Ma ngouenn », « Geweledigezh », « Talitha cumi », ha re all savet abretoc'h : « Pedenn evit Breizh », « Beati mortui », « Diougan Ezekiel ». Danevelloù eo an holl bezhioù-se ; barzhonegoù displegañ menozioù

kentoc'h eget diavaezañ trivliadoù ez int ; seurt barzhoniezh a zo heñvel a-walc'h ouzh ar varzhoniezh c'hallek klasel. A dra sur e krede Kalloc'h er pezh a lavare a-greiz e galon : entan a zo e-barzh « Diougan Ezekiel » pe « b-Pedenn evit Breizh » :

Piv a vo an den brezel
A roy an trec'h da Vreizh Izel...

Dre vras avat ne santer ket ur gizidigezh par d' an hini a intr pezhioù arall.

II

Boaz eur da soñjal ez eo ar pezhioù diwezhañ e yezh-plaen barzhoniel ar re wellañ a gement en defe savet Kalloc'h. Moarvat e tellez ar pezhioù-se ar brud o deus. Ne gredan ket avat ez eo disteroc'h egeto pezhioù all zo savet e gwerzennoù reoliek a-raok ar brezel : « Fiat », « Pried ar barzh », « Judica me », « Pedenn en deñvalded », « Miserere », « Sonenn d' e zaoulagad ». Kavout a ra din ez eus enno un arz brav kenañ.

Kemeromp da skouer « Judica me », pe « vMiserere ». Splann eo en deus arnodet Kalloc'h lakaat an trivliad a felle dezhañ diavaezañ da glotañ gant sioulder trist ha kellusk kemmus ar frazenn, lañs hag arsav enni a bep eil. Heverk eo dreist-holl skañvder gwerzennoù diwezhañ « Miserere ».

« Fiat » a ziskouez ivez ur strivadenn gaer da genurzhiañ ul luskad hir kempouezet, trevezet diwar derou « A Villequier » gant Victor Hugo a-hend-all. Un druez eo e wall-echu al luskad-se gant pozioù diakuit. Kavout a reer ennañ avat skeudennoù brav awenet gant ar mor evel ma c'hoarvez alies e-barzh barzhoniezh Kalloc'h :

Peogwir emañ aet kuit gant ar mor stur ma lestr.

« Pried ar barzh » en deus plijet din kenañ a-viskoazh ha krediñ a ran ez eo unan eus gwellañ pezhioù Kalloc'h. Tem ar baourentez hag an disurentez, hini an dilez hag an digenvez, setu an diazez anezhañ. Ouzhpenn kement-se a zo avat : intret eo an temoù-se gant ul levenez kristen, iskis, anataet gant sonioù sklintin an amdremenet pe ar gerioù gwenedek en « e » hag ivez ar genvogalenniezh a laka skeudennoù zo da hekleviñ :

Leizh a vleun huñvre hadet a vrec'had...
Nag a fulennoù dindan o ludu...

En tu-hont da se, erfin, dibunadur kevrinus an danevell

hec'h un na ouezer ket pelec'h e tisoc'ho a ya d' ober eus ar pezh-mañ ur wir benn-oberenn.

Kemend-all a c'heller lavarout diwar-benn « Sonenn d' e zaoulagad » : hedad didroc'h, diharz, berus al lavarennoù, douster ar gerioù, esparded skeudennoù zo e-giz

Liorzh huñvreoù neñvel diniver...

a grou ur varzhoniezh wirion ha don par da hini Tangi Malmanche d' an hevelep gre.

Ar « Bedenn en deñvelded » he deus perzhioù mat all. Da gentañ eo urzhiet brav. Ouzhpenn-se e kaver enni eus skodegusañ skeudennoù Kalloc'h :

Ma glac'har ec'h on e-barzh 'vel ur c'helan er mor...
Ec'h on 'vel ul loen skuiżh ha na c'houl met ac'hoez...
(ec'hoaz)

Tennet en deus ar barzh ivez un implij kaer eus ment ar pozioù : stumm berr dihelc'het ar re ma kont enno e vuhez. Elec'h-all e tegas Kalloc'h efedoù arouezius kenañ gant ur c'hellusk torret o talvezout e loes :

Laoskit me. Flastret on. Mont a-raok n' hellan mui...

Kement-se a ziskouez hon eus afer ouzh un arzour gwir, gouest da blegañ e yezh diouzh e ezhommoù ha na laboure ket, sur-mat, diouzh ur vammenn-skrid gallek evel m' eur bet techet da grediñ a-wechoù.

Hegaset a-walc'h e vezan o lenn « Pedenn ar Gedour » dre ma ne veneger tost da vat nemet ar pezh-se pa reer anv eus Kalloc'h er c'helaouennoù gall. Emdouell ar barzh a gred e stourm evit e vro en ur harpañ ur stad vac'hom a zo gwall zisplijus ha brouezus e gwirionez. Koulskoude ne c'heller ket nac'hañ ez eo unan eus pezhioù gwellañ an dastumad. Gwir eo ez eo digenstag a-walc'h a-wechoù al lavarennoù hag ez eo diakuit meur a werzenn ; n' en deus ket tizhet Kalloc'h echuiñ mat ar varzhoneg kennebeut. Hogen ar velkoni sioul a blav enni, an asant kreñv d' ar Ret, d' ar boan a salvo, ar skiant eus pouez e garg (hag hi touell), kement-se diskleriet gant an eeunded ar vrasañ, hep stambouc'h, skoret gant reoliegezh veurdezus ar c'hellusk, ne c'hell ket chom hep fromañ al lenner. Ha bez ez eus ivez degounadur un abardaez-noz e-pad ar goañv war un douar dilevenez :

An deñvelded pounner a devaas war-dro din ;
War ledanded al lann liv an noz 'n em lede.

An daou bezh e yezh-plaen barzhoniel eo ar re zudiusañ en oberenn Galloc'h moarvat : ar stumm anezho, evitañ da

vezañ amprestet, a zo nevez tre en hol lennegezh. Kenaozet mat hag hir-analet eo ar barzhonegoù-se.

Ne gredan ket ez eo ken stambouc'het-se ar pezhioù-mañ. Evel-just ez eo lidek ha prezegennek a-walc'h derou an « Deuit Spered Santel » hag an diwezh ivez, ma karer. Kavout a ra din avat e tere mat a-walc'h al lidegezh-se ouzh ar menoz a fell da Galloc'h diskleriañ. Mestroniañ e yezh a ra ar barzh er pezhioù-mañ.

N' eus nemet nebeut a skeudennoù enno a-hend-all, ha paz eus anezho, n' int ket « klasket », evito da vezañ meurdezus, evel

« *An douar a zo un neved leun a biledoù marv...* »

pe dennet adarre diouzh ar mor

« *War aodoù ar C'hornog un tour-tan bihannoc'h...* »

Lusk ar frazenn pe nerzh an troiennoù eo perzh pennañ an arz-se, diginkl ha noazh peurliesañ. Lennit, da skouer, lodenn gentañ « Tri neved, teir bedenn ». Kavout a reot hiradur ar c'hellusk a ziavaez ar goulenn ankeniet ha berradur ar c'hellusk, heñvel ouzh ur glaz, oc'h aroueziañ an dirispont dic'hoanagus. Notit ivez ereadennoù-gerioù stank kenañ hag o skeiñ ar spered, a laka ac'hanomp a-stok ouzh ene Galloc'h koulz lavaret hag a zo displegadur peurwirion ar pezh a sante en e greiz :

« *Nen don mui nemet ur sell dirak ho sell...* » ; « *Larit din perak ec'h on bev...* » ; « *Mezv on gant ar boan, ha mut on...* »

Bez ez eus ivez implij sonioù ar gerioù hag a ziskouez c'hoazh ampartiz an arzour, e-barzh « Deuit, Spered Santel » :

« *Bez ar freilh hag a val, ar garreg hag a flastr, ar gurun hag a freuzh, ar mor a veuz...* »

Anzav a ran a-hend-all n' on ket evit prizout mat kened ar pezh-mañ : re hegaset on gant menozioù ha trivliadoù Galloc'h. Kaer em eus prederiañ, n' on ket evit meizañ mat gwadsec'hed ar barzh. Ne c'hellañ bourrañ nemet en eil lodenn e-lec'h e komz gant kalz tenerded ha melkoni eus tristidigezh tiez Keltia diframmet diouto ar wazed en oad gour evit o c'has d' al lazhadeg.

Deizlevr Galloc'h a zo bet savet en hevelep degouezhennoù ha gant an hevelep spered hag ar varzhoneg emaon o paouez menegiñ. Kavout a reer ennañ ar memes kasoni diboell ouzh an Alamaned, ar memes soñjennoù diot diwar-benn ar mil vad a ray ar brezel d' ar Vretoned : ma vije bet ur Gall en dije graet anv eus ar gallekaat en o zouez. Un nebeut traoù plijus a brizan en deizlevr-mañ koulskoude : taolennadur trivliet ar

goadeg, da skouer, e brederiadenn diwar-benn mister kerseüs e vuhez pa hirvoud a-zivout « *Steudoù ma huñvreoù diskaret...* ». Dre vras avat e kavan re lipet, re fichet, re lennegel stumm Kalloc'h en deizlevr-mañ : ar skrivagner ne dizh ket diforc'hañ ar varzhoniezh diouzh ar yezh-plaen.

Keñveriet eo bet Kalloc'h ha Tangi Malmanche a-wechoù. Padal n' eo ket aes hen ober rak n' eus netra boutin etrezo, a gav din, nemet an amzer m' o deus kroget o daou da skrivañ e brezhoneg. Klaskomp gwelout evelato ar plas a c'hellfe kaout Kalloc'h el lennegezh vrezhonek e-keñver hennezh.

Evit pezh a sell ouzh an arz hag ar yezh eo bet gwall varnet Kalloc'h re vuan ha roet eo bet ar maout re brim marteze da v-Malmanche. Lakaomp eo gwir an tamalloù graet gant Loeiz Herrieu da yezh Kalloc'h. War va meno avat, ez eo pinvidikoc'h, goureloc'h ha nerzhusoc'h arz Kalloc'h eget hini Tangi Malmanche ; liesoc'h eo ivez : a bep seurt doareoù barzhoniezh a zo gantañ. Ha ne ranker ket ankounac'haat ez eo marvet Kalloc'h yaouank flamm. An oberenn en deus lezet war e lerc'h a ziskouez splann, hag hi dizingal, en doa ar barzh-mañ kement a ijin ha Tangi Malmanche, ha marteze a-walc'h muioc'h egetañ.

EIL LODENN

Menozioù Kalloc'h diwar-benn ar yezh

Daoust ma n' en deus implijet biskoazh nemet rannyezh Wened (lakaomp a-gostez ur pezhig barzhoniezh bennak skrivet e « yezh Kerne », hervez lavar Kalloc'h) ne gav ket din e c'heller renkañ Kalloc'h e-touez ar skrivagnerion wenedek rik. Pezh a ziforc'h Loeiz Herrieu hag eñ broadelour a-hendall diouzh Emsav an Emglev eo e chome hemañ un den eus ar bobl, tost d' ar gouerion hag o vevañ o buhez. Kalloc'h avat, evel Vallée evit darn, ha lod muiañ skrivagnerion Walarn (kendalc'herion Emsav an Emglev) a zo « diwriziennet » : aet eo diouzh ar werin evel m' eo aet diouti an holl speredeion a labour eviti. Rak-se ivez n' en doa morc'hed ebet Kalloc'h oc'h ober gant ur yezh hag a oa deut da vezañ evitañ, da gentañ, ur yezh lennek.

Gwelomp penaos eo bet Kalloc'h un nevezour. Emañ a-enep

d' ar re a soñj dezho dres n' eo mat ar yezh nemet evit ar beizanted hag a ya d' ar galleg kerkent ha m' o devez da zisplegañ un dra bennak ha na denn ket da vicher ar peizant. Ret eo ouzhpenn pinvidikaat anezhi : « *Hor yezh ne vo plaenaet ha ne gresko met dre un implij pemdeziek. Meinglas a fell demp goleiñ gante ti ar brezhoneg, kariad, ha gwennaat hag uhelaat an doenn* ». A-du e oa Kalloc'h gant Emglev ar skrivagnerion. « *Roit harp dezho da blaenaat, da zousaat, da greskiñ hor yezh, d' ober dezhi ur bern traoù en « at* ».

Prederiet eo bet Kalloc'h ivez gant kudenn an unvanidigezh. Merzet en doa endev edo el lizherenn « z-h » ar c'hemm brasañ etre daou skourr ar brezhoneg skrivet, e-keñver sonadouriezh da vihanañ. Pa oa o studiañ gouyezh Groe en deveze dudi o verkañ ar stummoù a dostae rannyezh e enezenn ouzh rannyezhoù KLT : liester « kazh », « kizer », ar furm « laez » (liac'h en-dro da Wened, « laezh »). Dav e oa d' ar Vretoned a-hend-all dont d' en em intent penn-da-benn da Vreizh gant o yezh hepken. « *A-raok dek vloaz ac'hanemañ ne vo dishañvaledigezh ebet er giz-skrivañ hag er giz-komz a viro ouzh ar Vreizhiz desket em gompren penn-da-benn da Vreizh.* »

Kenskrivañ a rae Kalloc'h a-hend-all gant Meven Mordiern (hemañ e lakae da lenn oberoù ar skrivagnerion ma oa-eñ sorc'hennet ganto : Le Play, Le Bon, h.a.). Kavout a rae e-barzh « Kroaz ar Vretoned » pennadoù Vallée diwar-benn ar yezh hag heuliañ a rae e labour krouiñ gerioù nevez ; klask a rae e unan implijout ar gerioù-se bewech m' en deveze tro ha dont a ra dindan e bluenn gerioù e-giz « gramadeg, yezh mammel », h.a.

Ar gerioù-se n' int ket mat-mat atav ; diskouez a reont avat n' oa ket Kalloc'h ur mirour e-keñver yezh da vihanañ. Mat e vefe ober ur roll eus ar gerioù nevez seurt-se pe ar gerioù amprestet digant ar yezh kozh e-giz « dihuz », h.a., a gaver e-barzh « War an daoulin ».

Gant peseurt hent e vefe aet Kalloc'h m' en defe bevet ? Daoust ha kendalc'het en defe da ober gant brezhoneg Gwened ? Pe daoust hag heuliet en defe skouer Langleiz ? Kavout a ra din avat kentoc'h e vefe bet damheñvel e emzalc'h ouzh hini Roperzh ar Mason hag en defe stourmet a-zevri eveltañ da beurunvaniñ ar yezh.

Broadelouriezh Kalloc'h

I. — Gant petra eo graet broadelouriezh Kalloc'h ? Meur a elfenn a ya d' hen ober e gwirionez ha da gentañ an elfenn nac'hus, an tu enep-gall anezhañ. Taer ha lorc'hus en deus asuret adal 1911 dreist-holl : « Nen don ket gall evit ur blank ». Hag en ul lizher all e tisklerio krenn « Me 'gred emañ ar Frañs o vervel... » Ne c'hell ket gouzañv evel ma lavar un « nation païenne, la tyrannie d'une nation persécutrice... » Anv a zo gantañ d' ar c'houlz-se eus ar « byzantinisme français ». En ul lizher all e 1911 e skrivo adarre « Frañs en deus graet biskoazh met droug da gorf ha da ene hor mamm Breizh ». Ul labour herzel e vo eta hor c'hentañ labour, a zispleg Kalloc'h : « Labouromp da vougañ ar pezh hon eus resevet bete hiziv a sevended gall... » (Lizher 20-3-1911). Ha dreist-holl eo ret disfiziout diouzh ar vro-se hag a zo ampartoc'h eget n' eus forzh pehini da lazhañ ar broadelezhioù a zo kouezhet en he dalc'h : « Ar gwaskour gall, » a skriv-eñ, « a oar an tu, ar gwaskour gall a glask troioù, hag e-lec'h dihun Breizh, eñ he luskella evit ma kousko... » Ur gentel amañ d' al lakaerion da gousket !

En desped d' ar pezh a soñj lod ez eo bet prederiet Kalloc'h muioc'h gant ar politikerezh eget gant al lennegezh. Embann a ra diouzh skouer Maurras « Politikerezh da gentañ ! » Tamall a rae dres d' an U K B pleustriñ war draoù dister ha chom hep diskoulmañ krenn kudenn ebet. Ret eo goulenn an emrenerezh evit ar vro peogwir dres ne c'hell ket bevañ he spered anez kaout an dra-se. « Ar spered ne c'hell ket bevañ ma n' en deus ket ur c'horf... » a ziskleir Kalloc'h hag eñ war var da dremen d' un danvezelour. Anavezout a ra Kalloc'h levezon ar politikerezh war ar sevenadur e unan ; en ul lizher e tispleg an dra-se : « Ur gouarnamant broadel en ur Vreizh urzhet a vo deut mat gantañ ul lizheradur broadel : kantved Perikles, h.a.... » Ha lavarout a ra ouzhpenn : « Me a c'houlenn an disparti etre Frañs ha Breizh ». Sur eo ne vo ket ken groñs atav hogen e 1914, goude bezañ nac'het emezelañ e-barzh Strollad Breizh Dishual e skrivo Kalloc'h e rank Breizh kaout an « autonomie administrative et économique... » ar pezh a zo bet anvet abaoe « autonomie interne ». Taeroc'h eget se ez eo bet avat hag er memes bloaz e tisklerie d' ur mare ma oa tarzhet ar brezel na c'helle istor an darempredoù etre Bro-C'hall ha Breizh nemet lakaat da sevel ennañ un « défiance insurmontable ». E 1914 dalc'hmat e c'hourdrouz a-zivout

« unded Vro-C'hall » evel hen : « Nous implorons qu'on ne nous force pas à choisir entre elle et le salut de l'âme bretonne ». Soñj en doa ivez Kalloc'h eus skouer Iwerzhon hag ar « Sinn Féin » pa skrive en e lizhiri ur pennad amzer a-raok e oa ret sevel : « Ur Vreizh politik *(sic)*. Savomp-hi ni hon unan, hon yezh, hor feiz hag hor gwirioù politik... » ha daoust ma tiogel a-hend-all n' eus ket anezhañ uñ dispac'hour e c'hoarvez gant Kalloc'h taeriñ evel-mañ : « ...ha mar deu da vout anat emañ koll amzer goulenn hor gwir dre gomz hepken, bec'h d' an oberoù : ni ' votezo ar skolioù bihan ha bras, ni ' votezo an taosoù, ni ' votezo pep tra a gavimp e Breizh... » Rak, eme Galloc'h : « Ne vo sovet Breizh nemet d' ar Vreizhiz. Gouarnamant ebet ne roy deomp ar pezh a soñjit met pa savo bec'h d' e revr gant oberoù ar Vreizhiz ». Feiz fall a zo gant hon eneberion. « Alors, qu'est-ce qu'on attend pour leur résister avec des arguments plus concrets que de belles phrases... » Ret eo anzav e oa eus Kalloc'h e 1911 ur gwir « Sinn-Féiner » ha komz a rae tost da vat evel m' o dije graet an disrannerion daeraň a zo bet etre an daou vrezel.

II. — Un dra da sabatuiñ eo avat penaos n' eo ket aet Kalloc'h a-du gant ar Strollad Broadel edod o paouez sevel e 1911. Diskleriañ a ra perak e-barzh ar « Pays Breton » er bloaz-se.

Me ' gred n' en doa ket Kalloc'h a-walc'h a istim nag a fiziañs e renerion ar Strollad-se : setu ar penn-abeg a viras outañ da emezelañ. Ne wele den-meur ebet gouest da c'hour-c'hemenn e Breizh, « Lemenik » ebet da lakaat e penn ar vro. Boazet da soñjal hag eñ Maorasour e oa ret kaout ur roue hag ur renerezh kreñv e Bro-C'hall e oa diaes dezhañ degemer ur Republik e Breizh ! Diskouez a ra dres bezañ gwall-nec'het dirak ar stumm-gouarn a vefe da ziazezañ e Breizh ma teufe houmañ da vezañ dishual. Setu evit an diabarzh.

An diavaez bremañ. Un digarez all a ro da chom hep goulenn an dishualded. O soñjal en istor Europa betek neuze e touje na zeufe Breizh da vezañ un dachenn-emgann etre Bro-C'hall, Bro-Saoz ha... Bro-Alamagn... abalamour d' he zalvoudegezh vrezelekaerezhel. Bepred e klaskfe Bro-C'hall hon « adpakañ » (« ravoir »). Ur faezhour eo eta Kalloc'h e-giz m' eo bet Anna Vreizh gwechall, ha war un dro... ur peoc'helour : « Que le pauvre peuple ne soit pas écrasé en des luttes sans issue... » Ha lavarout a ra ouzhpenn : « On ne neutralise

pas une position comme Brest... » Setu pezh a soñj an Amerikaned hiziv emichañs !

Klozomp. Setu petra a ziskleir Kalloc'h en diwezh : Ret eo asantiñ d' un « tutelle française éternellement acceptée, je ne dis pas avec amour et reconnaissance (chom a ra Kalloc'h enep-gall en e greiz eta), mais avec une loyauté fidèle ». Goude-se e ra Kalloc'h « ses chers égarés » eus an disrannourion. E gwirionez n' en deus ket a gasoni outo.

Addisplegoù a c'heller ober da gement-se. Fogasiñ a ra Kalloc'h da vezañ ur « gwirvoud-karour » hag a wel an traoù evel m' emaint. Meur a graf a c'heller stignañ outañ evelato. Da gentañ ne oa ket ken diboell-se pezh a argue P. N. Le Roux e unan. Kalloc'h a rae goap ouzh hemañ pa rae anv eus ar c'hirri-nij gouest da lemel digant Brest he zalvoudegezh strategel. Ar wirionez a lavare ar Rouz koulskoude. Hiziv an deiz n' eo mui Breizh netra e-keñver brezel en ur bed dispartiet etre daou stad divent hag o deus ezhomm eus rannvedoù a-bezh da gas da benn o brezelekaerezh. Forzh penaos emañ Bro-C'hall er-maez eus ar gont. N' eo ket mui hi a ren ar c'hoari. Afer Suez en deus hen diskouezet splann.

Brav eo bezañ peoc'helour. Keuziañ a c'heller avat penaos o vennout espern ur brezel d' ur vro e vonter anezhi en ur brezel all a lamm diganti 240.000 eus he bugale (1).

Erfin, peseurt fiziañs a c'hello kaout ar gouarnamant gall e tud hag a embann n' int ket Gallaoued, ez eo Bro-C'hall evito ul lez-vamm hag ez int stag outi dre ret ? C'hwi ' gred o lezo da c'hourc'hemenn e Breizh ? Ken diaes eo e gwirionez kaout an emrenerezh hag an dishualded : an hini a zo gouest da gaout unan a c'hell ivez, hepdale, kaout egile. An istor a ziskouez a-walc'h ne roer an emrenerezh nemet d' ur rannvro.

Meizañ a rae mat Kalloc'h pegen tenn, dreist da c'halloud Mab-den, koulz lavaret, eo sevel ur stad e Breizh a-barzh ma varvo ar brezhoneg evel yezh ar bobl. Rak-se, evel kement a re all, e kinnige krouiñ ur vuhez « régionale » da gentañ, un « organisation » war-lerc'h. Ha resizañ a rae : « Adneveziñ spered ur vro a zo ul labour talvoudusoc'h eget adneveziñ ha reishaat ur meslestradur ».

(1) Skrivañ a ray Kalloc'h e-kerzh ar brezel : « Petra eo marv unan, pe kant, pe marv kant mil ? War-lerc'h ma vo bev ha klodus ar vro, war-lerc'h ma kendalc'ho ar ouenn... » Ha c'hoazh : « Kelanoù ma breudeur a welan 'vel greun en douar... » Pelec'h emañ 'ta kalon vat Kalloc'h ? Pa soñjer eo marv ar Vretoned-se evit startaat ar galloud a gas o bro da get !

E gwirionez ne ouie ket Kalloc'h peseurt statud politikel na pegement a emrenerezh en dije goulennet evit e vro. Re nec'hus ar gudenn ha ne venne ket hen diluziañ. Doareoù all eus e vroadelouriezh a fell deomp imbourc'hañ avat.

III. — An tu anatañ anezhi eo an tu kristen, pe, evit komz evel ma ra Kalloc'h e unan ,an tu « iliziek » anezhañ. Merket hon eus endev penaos e rebeche ouzh Bro-C'hall bezañ digristenet Breizh e-barzh ar varzhoneg « Pedenn evit Breizh ». Kemeret en doa a-zevri evel kalz a re all en Emsav d' an ampoent, ar ger-stur « Feiz-ha-Breizh ». Klask a ra diskouez ez a kuit ar feiz war un dro gant ar yezh e Groe. Respont a ray d' ar Rouz pa damallo hemañ d' an Iliz bezañ divroadelet Breizh : savet eo bet Breizh gant kristenion renet gant menec'h. Komz a ray e sigur sevenadur Breizh eus « culture celto-catholique ». Hag asuriñ a ray zoken n' eus kemm ebet etre an ober breizhek hag an ober katolik. Hiraezhiñ a rae marteze d' ur meni « ilizrenerezh » pe da vihanañ « kredennrenerezh » : « L'autorité sociale, c'est le chef religieux qui la possède... » a lavare Kalloc'h, ha sur eo na rae ket nemet gwiriañ ur fed a oa anezhañ e Breizh d' ar c'houlz-se, e-giz ma ra pa verk ez eo ar c'hloer ur « puissance sociale » e Breizh. Ar c'hloer-se eta a felle da Galloc'h sachañ a-du ganeomp. Reiñ a rae Kalloc'h kement a bouez d' ar relijion er politikerezh ma en em zispartio diouzh « Brittia », kensavet gantañ koulskoude, pa grogo ar gelaouenn-mañ da dagañ ur vikel-vras bennak eus Sant-Brieg. Kement-se ne viro ket ouzh Kalloc'h da vezañ kerseet buan a-walc'h : goulenn a ray digant ar veleion diskouez ez int « Bretons autrement qu'en paroles » (1912), ha klemm a ray diwar-benn ar « mauvaise volonté de ceux à qui nous devons le respect ». Daoust hag anzav a rin ouzhoc'h ? Goude holl e oa ar wirionez gant ar c'hloer pa nac'hent ober eus ar relijion ur benveg-stourm d' ur politikerezh. Petra a vije disoc'het en diwezh ? Diazezañ ur relijion e-giz e Bro-Spagn ? Ne gav ket din e c'hell ur relijion a-berzh-stad dellezout an anv a relijion hag hi harpet gant an nerzh hag implijet gant ar politikerezh (1).

IV. — An hevelep liv relijiel-politikel a zo war menozioù Kalloc'h diwar-benn an etrekeltiegezh. Lenn a reomp e-barzh ul lizher deiziadet 2 a viz Ebrel 1911 : « Ur wech ma vo ad-

(1) Kement-se ne dalv ket e roan an absolvenn d'ar c'hloer o deus lakaet ar relijion e Breizh e servij ar vroadelouriezh c'hall.

savet Breizh, ret e vo gober ur feur gant Iwerzhoniz... adgalotikaat *(sic)* an Urop *(sic)*. Vel gwezharall, Keltia a roy c'hoazh buhez d' an eneoù... »

E-barzh e varzhonegoù dreist-holl eo displeget an tu-se eus brogarouriezh Kalloc'h, e-barzh ar pezh « Gweledigezh » da skouer :

Ar Gelted a chomo marc'hegion Doue ar Mab...

pe « Diougan Ezekiel » a zo bet savet nav bloaz a-raok : diouganañ a ra Kalloc'h an dieubiezh evit an holl bobloù keltiek :

Mab Gomer a zo dihun.
Kornal a ra e vouezh evel tarzh ar gurun
Ha ganti menezioù Breizh-Izel, Iwerzhon,
Menezioù Bro Kamri, Kernev, Skos a zasson...

E 1915 zoken, e-barzh ar varzhoneg e yezh-plaen « Deuit Spered Santel » e ra ur vro eus Keltia (astennet betek Galia, gwir eo). Klevomp-eñ o c'hervel :

Kelt Alban Uhel, 'men ezh out ? Na te, Kelt Iwerzhon ? 'Men ezh out Kelt a Gembre ? O Kelt a Vreizh, ma ngwad, emen ezh out ?

Ret eo pouezañ dreist-holl war un tu eus broadelouriezh Kalloc'h : ar vesiazelezh etrekeltiek .Sklaer eo e-barzh ar varzhoneg hon eus meneget uheloc'h, splann eo ivez el lizher hon eus roet un arroudenn anezhañ. Reiñ a ra ar barzh ul lec'h ispisial da Vreizh ha d' ar broioù keltiek e mennad Doue war an istor. Gwall herr eo ar menoz-se hogen biskoazh n' en deus termet Kalloc'h d' hen degemer. Rak-se eo tuet dreist-holl da Iwerzhon hag a zo keñveriet ouzh Breizh alies. An div vro-se o deus bet sent diniver, Iwerzhon he deus kaset dre ar bed misionerion e-leizh gwechall (evel ma ra Breizh en amzer-vremañ : daoust ha ne felle ket da Galloc'h e unan mont da visioner ?). Miret he deus Iwerzhon ivez ar sevenadur kristen ; chomet eo e feiz anterin da vare an disivoud. Me ' gred e soñj Kalloc'h eo tonket d' ar pobloù keltiek, Breizh hag Iwerzhon peurgetket, addeskiñ d' ar « Gatell Europa » aet pagan ha nac'het ganti he Doue hent ar feiz kristen. War ar poent-se eo bet mestr da skrivagnerion e-giz Maodez Glanndour pe da strolladoù e-giz Bleimoriz.

V. — War ur poent e chom Kalloc'h tre war-lerc'h e gwirionez (hag an dra-se war wall Meven Mordiern) : hini an henamzer geltiek. Goude Taldir, Erwan Berthou hag a-raok Youenn Drezenn en deus Kalloc'h, e-barzh « Ma ngouenn »,

meret tem ar Gelted o vale etrezek ar C'hornog. Sur-mat n' en deus ket graet hep kounañ an « Notennoù » hogen me ' gav din en deus dalc'het soñj dreist-holl eus ar c'hentelioù istor en deus selaouet er skol. Gantañ eo meneget Galia hag Arvor (Ma ngouenn, 1914), Galia ha Keltia (Deuit, Spered Santel, 1915) keñver-ha-keñver, dont a reont da vezañ ar C'hornog difennet gant Kalloc'h a-enep d' ar C'hermaned e-barzh « Pedenn ar Gedour ».

Ar Gornog a zo demp. Ni ' biaou ar Gornog...

hag ar werzenn vrudet :

Ene Kornog, he douar, he merc'hed hag he bleuñv...

Mantrusoc'h c'hoazh : gant ar youl aheurtet da zifenn e emzalc'h diboell (engouestlet hag eñ brogarour da vrezeliñ evit ur stad hag a vac'h e vro) e skrivo en e zeizlevr ez eo Galia — Bro-C'hall, na petra 'ta ! — mammvro an holl Gelted ! Goude-se n' hon eus mui nemet asuriñ ez eo ar galleg ur yezh keltiek ha divec'hiet kaer e vo koustiañs meur a hini.

E gwirionez, war-bouez selaou randonennoù Meven Mordiern ha lenn koñchennoù Kezar diwar-benn brezel Galiae e oa deut Kalloc'h a-benn da grediñ edo bepred o vevañ en amzer Ariovista. D' en em c'houlenn a zo ha stourm a rae Werkingetoriks a-enep da hennezh pe a-enep da Gesar.

●

Menozioù Kalloc'h diwar-benn politikerezh dre vras

Daou dra a ziskleir fazioù Kalloc'h o tilezel e uhelvennad hep gouzout dezhañ : e venozioù politikel dre vras hag e demz-spered.

N' eus mar ebet e oa Kalloc'h en derou evel an Emsaverion gentañ un « dehouad ». Chouan ha roueelour e oa. Sunet en doa ar gredenn-se e kloerdi Keranna e-lec'h e reas e studioù. Lennit, da skouer, ar varzhoneg c'hallek diwar-benn ar jeneral Hoche. Reiñ a ra da c'houzout d' e vignon L. Palaux d' ur mare e chom-eñ roueelour, p' en doa hemañ dilezet ar gostezenn-se. C'hoarvezout a ra gantañ huerniñ ouzh Sangnier : ober a ra anezhañ « Sangnier euzhus ! ». Skrivañ a ray diwezhatoc'h hag eñ didaeret un tammig : « La démocratie, passe encore, mais la république je n'y croirai jamais ». Lenn

a rae bemdez an « Action Française ». Skrivañ a rae da z-Drumond el « Libre Parole ». Ne gare ket ar Yuzevion : ar wech kentañ ma oa aet da Bariz e skrive en doa gwelet eno « quelque nez israélite ». Perak eta n' eo ket aet Kalloc'h da zisrannour ? Peogwir en doa spi en e greiz emichañs e teuje en-dro ur roue e Bro-C'hall hag e vije tu d' en em glevout gantañ diwar-benn Breizh. An Diberder, rener Brittia, a oa aet betek Brussel da gavout, sañset, an danvez-roue. Aes a-walc'h eo a-hend-all diverzout tres menoziadeg Maurras en e gealioù-eñ. Anv a vez gantañ alies, da skouer, eus an Urzh : « Ar C'helt glan, ar C'helt hep relijion, a vefe un den a zizurzh... » (20 Meurzh 1911). Pe c'hoazh : « N' hon eus ket dober a c'houlenn gant ur gall dont da reiñ demp da anaout an Urzh... »

Ha gourdrouz a rae e-lec'h-all penaos ar C'helt dic'hoanaget ha kerseet a nac'ho pep lezenn en diwezh nemet hini ar « c'hlañ ». Gouzout a reer avat e oa boazet tud ar gostezenn-se da veulganañ an arme hag ar brezel, da brezeg ar gasoni ouzh an Alamaned (ouzhpennomp n' oa ket nemeto : Péguy ha Psichari lennet gant Kalloc'h a rae kemend-all). Evelto e skrivo Kalloc'h : « Quelle vie splendide : la guerre ennoblit... »

Kompren a raimp aesoc'h penaos eo deut ar barzh da zegemer penn-da-benn savboent ar gostezenn dehou diwar-benn ar brezel a darzhas en Europa e 1914 (1).

●

Temz-spered Kalloc'h

Na vezomp ket souezhet kennebeut ma n' eo ket bet start Kalloc'h en e venozioù : un den ankeniet a oa anezhañ, techet a-se da argilañ ha da dermal bepred, un den prest da sentiñ kentoc'h eget da ren, da blegañ kentoc'h eget d' en em sevel. Diot eo krediñ e tamallomp an dra-se dezhañ : pep hini en deus e natur ha nikun n' eo kiriek d' ar pezh ez eo. Sur-mat e

(1) Ret eo resizañ koulskoude e skrive e 1907 : « Ces questions de politique française deviennent pour moi d'une petitesse inimaginable... » Anzav a rae ivez penaos n' he doa graet ar « République marâtre » nemet heuliañ « l'exemple des rois... »

E-leizh a speredeien e Bro-C'hall a oa arloupet ha diboellet a-enep d' an Alamaned. Copeau, e-touez re all, a skrive : « J'ai soif de massacres ».

keuzie Kalloc'h en e zeizlevr d' ar vuhez rener pobl en dije gellet kaout hogen a-ziagent en doa anzavet n' en doa tamm ebet ene un dispac'her.

D' an 23 a viz Mae 1911 e skrive en ul lizher : « Ene un distrujour, un dispac'hour n' em eus bet biskoazh... » E Breizh, siwazh, e c'hell soñjal lod, evel ma verk Roparz Hemon e-barzh « Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh », hon eus ul labour distrujañ koulz hag ul labour sevel da gas da benn.

A c'hell bezañ ivez eo kiriek d' e arvar ha d' e « droietaerezh » an diorroadurezh en deus bet er c'hloerdi. Pa zeu ermaez dre ret eus an ti-se e 1907 en em gav Kalloc'h estrenvanet a-grenn evel unan kollet gantañ ar goudor e wareze diouzh ar vuhez : glac'haret eo pa verz e ra e vistri gozh outañ evel ouzh un estrañjour ur wech m'en deus kuitaet ar c'hloerdi. E-pad meur a vloaz eo chomet Kalloc'h war vordo hep gellout krennañ netra. Ne oar ket mat ha prientiñ a ray ar « Brevet » pe an aotreegezh ; ne oar ket kennebeut ha misioner pe vanac'h e vo. Diskleriañ a ra : « La vie laïque ne m'a jamais attirée... » ha war un dro e kemer perzh a-zevri e buhez an Emsav e-giz p' en dije graet e venoz gouestlañ e vuhez d' ar vro : « ...dévouement sans mesure à la Brteagne et à la Bretagne seule... » a skriv-eñ. Enkrezet eo oc'h en em c'houlenn petra a zegouezho gant e vamm pa ne vo ket mui harpet gantañ hag er memes amzer eo prest da vont da lean pe... d' en em engouestlañ en arme d' ober brezel. E gwirionez e oa meur a zislavar e buhez Kalloc'h. Penaos souezhiñ maz eus bet meur a zislavar en e venozioù ivez ?

N' eo ket bet marv Kalloc'h frouezh e garantez evit Bro-C'hall, frouezh e arvar ne lavaran ket : an dra-se a glaskin diskouez bremañ. Poursuet eo bet Kalloc'h a-hed e vuhez gant soñj an emlazh. Kounit e varzhonegoù « Gwerzenn ar marv » da skouer, pe an hiraezh d' an diskuizh, d' an hun e-barzh meur a bezh all :

O diskuizh ! O kousket (Pedenn en deñvelded)

pe d' ar baradoz e-barzh « Teir Neved... » hag an deizlevr.

E 1907 e asure d' e vadoberour en em lazhfe « avec délices ». Er bloaz goude e pade ennañ an hevelep stad-spered « faite de lassitude, de désespoir, d'une sorte de douloureux mépris de tout... » E gwirionez e oa pounner ar bec'h en doa Kalloc'h da zougen : marv e dad, e c'hoar henañ o kleñvel, e vreur war he lerc'h, e c'hoar yaouankañ da c'houde, hag eñ o krediñ e oa o vont da gleñvel ivez. Ha war un dro e ranke

dilezel e c'halvedigezh ha koll marteze ar spi da gaout ur vuhez enorus. Piv en e lec'h ne vije ket kouezhet e krabanoù an arvar ? N' eo ket un dra da sabatuiñ eta ma asante Kalloc'h d' ar marv gant kement a c'hred paz eas d' ar brezel a youl gaer e 1915. Skrivañ a rae d' ar c'houlz-se diwar-benn ar marv : « Je ne la crains pas non plus : si Dieu veut, qu'elle vienne... » Hag e-barzh ar varzhoneg « Deuit, Spered Santel » :

Bloaziad nevez, bloaziad brezel (blead), *Ra vezez benniget nag e tegashes en da vantell, a-gevret gant an nevez-hañv 'vit ar bed, ar marv evidon...*

Hiniennoù eus e vignoned a sante an dra-se a-hend-all hag an Itron A., da skouer, a responte goude m' en doa kemennet dezhi e oa war-nes en em engouestlañ : « J'espère bien que vous n'allez pas chercher la mort... »

D' ar c'houlz dres m' en deus en em engouestlet e oa vak ha dilabour Kalloc'h ha gwall-ankeniet gant e amzer-da-zont : n' en doa atav micher ebet. E miz Here 1914 e klask evit an drede gwech mont da skolaer e Groe : en aner, korbellet eo adarre. D' ar mare-se rik e varv e c'hoar. Erfin, gwall fromet eo gant ul lizher : ur mignon a zo bet gloazet war an dachenn-emgann ; dres war-lerc'h ez a Kalloc'h d' en em engouestlañ evit veñjiñ anezhañ ! Enoeiñ a rae a-hend-all : « Je trouve le temps long... » a skrive-eñ (20-10-1914). Mezh en doa o chom war-dreñv hag eñ ur gwaz yaouank : « Des types plus vieux que moi ayant passé la visite après moi sont déjà partis depuis quinze jours... » Lakaomp na vije c'hoarvezet hini ebet eus an teir degouezhenn am eus meneget uheloc'h, lakaomp dreist-holl en dije Kalloc'h tapet kaout ar plas dindan ar gouarnamant a c'hoantae kaout : klaoustreañ a c'heller na vije ket aet d' en em engouestlañ, rak, goude holl, en dije gellet hen ober kerkent goude m' eo tarzhet ar brezel. Marteze en dije roet deomp an oberennoù meur hor boa ar gwir da c'hortoz digantañ.

●

Klozadur

Gwall-chañs Kalloc'h eo bet mervel gant ur maskl a zic'hize anezhañ penn-da-benn. Ar maskl-se, sur-mat, en doa gwisket e unan : kuzhat a rae e wir bersonelezh avat.

Daoust ha kouezhet e vije ar maskl-se a-ziwar e zremm ? Daoust ha deut e vije da vezañ adarre ar pezh e oa ? Difur eo faltaziañ ar vuhez n' eus ket bet anezhi hogen ne gav ket din koulskoude e oa pignet, evel ma lavar Roparz Hemon, e-barzh « karrigell ar rannvroelerion » d' ar mare ma varvas. Broadelour ez eo chomet betek diwezh e vuhez. Lenn a reomp bepred e-barzh « Deuit, Spered Santel » :

Gwelout a ri ma mBreizh dihaod *'benn an diwezh hag he yezh enoret...*

En ul lizher eus ar 15 a viz Gouhere 1915 e lavar ober gourc'hemennoù d' an Aotrou Per Mokaer en doa graet nebeut amzer a-raok en Oriant ur brezegenn diwar-benn — horreo referens — « le nationalisme breton ». En ul lizher all er bloaz-se (kaset da A. Colin, eus Larmor) e tispleg penaos « le sentiment national se réveille ». Er varzhoneg « Beati mortui » pe en e zeizlevr e veneg a-gostez Sent Vreizh ha Sent Vro-C'hall : sellout a rae ouzh Bro-C'hall evel ouzh ur vro gevredet. Komz a ra eus ar goulennadegoù a-du gant ar yezh hag an emrenerezh da lakaat sinañ dres goude ar brezel : ar gouarnamant ne c'hellfe nac'hañ netra ouzh ar re o dije stourmet ken kalonek ha ken feal evit Bro-C'hall. Gwall zidro e oa ar paour-kaezh Kalloc'h (1).

E berr gomzoù eta, bez e c'heller degemer ez eo chomet Kalloc'h ur gwir vrogarour daoust d' e fazioù : n' en deus ket gouezet meizañ e oa e zlead kentañ mirout e vuhez evit e vro. N' eo ket bet un haroz broadel avat. Kemeromp anezhañ evit pezh ez eo : ur barzh meur, ur galon uhel, gwan avat e meur a geñver, un den en deus gouzañvet kalz, fromus ha truezus e donkadur.

(1) Gandhi en deus graet an hevelep fazi : n'oa ket dispered Kalloc'h. Dallet eo bet evel kement a re all en ur bed a veve dre e c'hevier en amzer-se evel bremañ.

Diaes a-walc'h eo intent e vije aet Kalloc'h a-du gant Maurras hag a oa enep-kristen en e zonañ. Anv a zo gant hennezh da skouer eus « l'esprit de révolte hébraïque » hag a argase krenn evel pep dizurzh ha pep dispac'h.

Evit un deiz-ha-bloaz :

OBER

gant **PER DENEZ**

E-giz Rakskrid

Ginivelezh un emsav

gant F. R. A.

Dek vloaz zo dija ez eo bet krouet OBER, nebeut amzer goude ar c'hentañ skol-hañv bet dalc'het e Breizh, e miz Eost 1931, e presbital Sant-Wazeg, dre vadelezh an Ao. Saout, beleg, gant un darn eus an dud yaouank a oa deut d' ar skol. Dek vloaz ac'han, pa vo savet ar pikol levr hon eus ezhomm diwar-benn kelennadurezh ar brezhoneg eus amzer an Drouized betek amañ, e vo goulennet outo resis an holl draoù a zo bet graet ha lavaret e Sant-Wazeg d' ar mare-se (ne gav ket din ez eus bet graet rentañ-kontoù eus an holl skolioù-hañv — d' an nebeutañ rentañ-kontoù dre ar munut —, hag un druez eo). Hogen, betek aze, e vo ret dimp ober hepken gant dastumadeg ar gelaouenn liesskrivet *Ober*.

Bremaik e teuio tud sirius an emsav da vezañ figus a-walc'h, badaouet ma vezint gant frammoù hag ensavadurioù meurbet enorus hag enoret, sizhunvezhioù keltiek, kelaouennoù divyezhek a bep tu, levrioù-skol ha romantoù tri c'hant pajenn, skolioù-uhel hag ur bern kentelioù e pep lec'h. Ha bremaik e kredint, gant un tamm youl vat, n' eus bet biskoazh er vromañ nemet karantez evit ar brezhoneg ha tud gouest da youc'hal : « Bevet Breizh ! ».

Dek vloaz zo, ne oa tamm ebet ar bed e-giz-se gant hon tud sirius, ha pa gomzént eus stad an traoù e Breizh e oa gant komzoù fur ha pennoù du ha kalonoù skuizh. Edont o klask pemp troad d' ar maout brezhonek, edont o klask o hent, edont o klask Kêr Is gollet, ha goueledet mil bloaz araozo.

An darn vuiañ anezho a soñje e oa echu gant ar politikerezh — tost da vat, dre m' edo ar paour-kaezh politikerezh d' ar mare-se, o tremen dre baludoù ha taouarc'hegi ha poulloù-pri eus an diaesañ. Re a gomzoù, a soñje an dud sirius. Ret ober un dra bennak, ret oberiañ. Ober, oberiañ, labouromp, pehini eus an anvioù-se a zibabimp ? a c'houlenne Tinael er c'helc'h-lizher kentañ a voe kaset da holl skolidi Sant-Wazeg. Eno edo an dalc'h, evito. Ha neuze, da gentañ, e savjont ur gelaouenn.

Ur gelaouenn evel just — ne oa mui ar mare da sevel gwerzioù ha da gan er foar ar pezh o doa dizoloet, m 'o doa e gwirionez dizoloet un dra bennak nevez. Ur gelaouenn, da gentañ — evel kalz tud araozo er vro-mañ. Kelaouennoùigoù na roent ket a geleier, ha na deuent er-maez nemet kalz re ziwezhat, ha na vevent nemet diwar goust o rener hag unan pe zaou zen all, hag a varve — hag a varve dreist-holl. Kelaouennoùigoù treut ha sec'h an darn vuiañ anezho, ganet e-kreiz an trouz hag al levenez (trouz ha levenez ar c'halonoù, d' an nebeutañ, pa ne oa ket kalz a daboulinoù a-hend-all), bevet gant trubuilh ha trabas, ur bern raktresoù labour, ar c'hoant da c'houzout diouzhtu menozioù al lennerien, ha neuze, o welout ar wezenn difrouezh, echu, marv — ha c'hwerv an darn vrasañ eus an dud, skrivagnerien ha lennerien.

Ur gelaouenn all a savjont. Hogen e oant deut da vezañ evezhiek evel an naer, skolidi Sant-Wazeg. N' o doa ket arc'hant da voulañ ur gelaouenn ; neuze hini anezho ne deas da gaout ur mouler. Liesskrivañ un nebeut follennoù paper a rejont — ha ne oa tamm fouge enno, war ar marc'had. Nann, pa welan dirazon an dastumadeg-se, gwenn ha ruz-roz, ha liesskrivet fall-meurbet, evit lavarout ar wirionez — peogwir ne ouient ket ober gant an « Nardigraphe » d' ar c'hentañ — e soñjan : ne oa tamm fouge ebet enno, ne oa tamm levenez ebet enno — eus ar siriusañ e oant e-touez tud sirius ar mare.

Sioù ar mare a zo warno ivez. An holl anezho a oa yaouank-flamm — amzer o deus bet abaoe da vezañ brudet, ha marteze e teuint da vezañ brudetoc'h c'hoazh — ha n' o doa ket desket neuze ar wirionez-mañ : Ne c'heller ket ober pep tra, ret eo gouzout da gentañ peseurt tachenn a c'heller da embregiñ, ha

neuze troc'hañ kement skourr didalvoud ha kreskiñ. Setu perak e vez en OBER alioù e-leizh ha goulennoù forzh pegement evit harperien : harperien da sevel levrioù-skol, levrioù-studi, pezhioù-c'hoari, harperien evit dastum ar gerioù-pobl mat ha peuz dianav. Kerlann a lavare : ho pet ur c'harned en ho kodell, na dit ket er-maez hep ur c'harned evel ma vije bet ar c'harned-se an tu nemetañ da herzel ouzh ur ster perlezennoù uhel-briz da vezañ kollet — hag e oa lakaet anvioù an dougerien-garnedoù war an daolenn-enor.

Ha neuze, o doa dizoloet ivez, evel ar yaouankizoù all, giz ar c'hampañ, giz an natur, giz ar baleadennoù hir war ar maez. Setu pezh a raent, kement ha ma c'hellent, mont da vale, evit bezañ yac'h ha dizalc'h moarvat hag ivez, en o c'hreiz, evit dizoleiñ ene ar vro. Met evel just, arabat krediñ int aet da vale bep sul, en ur ganañ, a-gantadoù, dre ma kreske « kevredigezh efedus ar vrammataerien bobl ». Roparz Hemon a lavare un deiz : « Er broioù all e vez lavaret : Da gentañ e oant tri, ha goude dek, ha neuze kant, bloaz goude mil. Er vro-mañ ne weler nemet an hevelep pennoù atav ». En *Ober* ez eus ur pennad fromus o lavarout : « Goude Sant Wazeg e oamp tri o labourat ha bremañ ez omp tri, met n'omp ket digalonekaet ».

Petra o deus graet an oberourien nevez ? War ur rummad eus an niverennoù e vez kavet frazenn Pearse : « Hag en em c'hraet em eus un ene uheloc'h eget ene mistri vá fobl ». N'eo ket ur respont fall, pa soñjer er gwir labourioù a zo bet savet abaoe ganto, pep hini war e dachenn — sellit ouzh an hini a liesskrive ar rummad-se, da skouer, Kenan Kongar, sellit ouzh an hini na vije bet skol-dre-lizher ebet hepti, Marc'harid Gourlaouen.

Hag *Ober* e-unan, *Ober* ar gelaouenn baour hag ar gevredigezh kaezh, en deus roet lañs da dri dra hag a zo a bouez bras en istor ar brezhoneg en amzer-vremañ : Breuriezh ar Brezhoneg er Skolioù — a vo studiet bremaik e labour en *Arvor*, hag a zo bet un aloubidigezh war an dachenn danvezel, war an dachenn wirion ha diaes eus ar yezh e-touez ar vugale. Ar skolioù-hañv, a zo bet raktresoù ar skolioù-uhel a welimp niverus dizale, spi am eus. Ha neuze, evit echuiñ, an oberenn a basianted hag a aked, skol dre lizher *Ober* he deus kemeret herezh skol dre lizher *Walarn*.

N'eo ket gant ur pennad-skrid hepken e c'heller studiañ ar skourroù-se eus ar wezenn *Ober*. Evel ma weler eo marvet

ar gelaouenn evel kalz re all araozi. Frouezhioù a zoare he deus taolet avat.

(Adembannet diwar GALV, niv. 8-9, Goañv 1941, Nevez-Amzer 1942.)

Notennoù diwar-benn istor "Ober"

Pemp bloaz warn-ugent zo e oa savet *Skol dre Lizher* OBER : e 1932, ar bloavezh hag a chomo, e meur a geñver, evel unan eus ar mein-miltir pouezusañ war hent adsavidigezh Vreizh. Kement a zarvoudoù a zo bet abaoe, kement a dud o tremen hag a eñvorioù o vont da get, m' am eus soñjet na vefe ket fall, da geñver an deiz-ha-bloaz-se, lavarout ur gerig bennak diwar-benn ginivelezh ha kresk un oberenn hag a zalc'h, dre he labour hag he levezon, ul lec'h bras en istor hon emsav.

E miz Eost 1931 eo en em vodas, e Sant Wazeg, e presbital an Ao. Saout, ur dornadig brezhonegerien vrogar. Pet e oant ? Un dousenn bennak, a gredan. Piv e oant ? N' eo bet enskrivet e nep lec'h roll o anvioù. Ha, koulskoude, dellezout a rafent kaout o zammig brud, ar baotred hag ar merc'hed yaouank en em vodas e Sant Wazeg. Rak int o deus gounezet, e-touez meur a dra all, e teufe ar brezhoneg da vezañ, ez-eeuntre, yezh-darempred an emsavidi.

Koumananterien e oant da *Walarn,* hag ivez *Simbolidi.* Nemet, e-kichen labour *Gwalarn,* mont d' ar bobl dre ar skridoù, e felle dezho reiñ lañs d' un oberenn all : mont d' ar bobl dre ar ger bev. Ar c'hoant-se da vezañ tost ouzh kalon Vreizh, tost ouzh kalon an dud vunut, an hini eo a reas dezho aozañ « Sizhun Vreizhek Sant Wazeg ». Hag evel un taol-trompilh e tregerne ar c'halvadenn a voe kaset e miz Gouhere d' un nebeut tud, ouzh o fediñ da zont da dremen eizhtez (23-29 a viz Eost) e kalon Breizh-Izel : « En em reiñ a reot da Vreizh, Bevañ a reot evel gwir vreudeur, Gwellaat a reot

en ho prezhoneg, Studiañ a reot diazezoù an emsav, Bevañ a reot evel ur gwir Vreizhad... Evit ar wech kentañ e Breizh, pell diouzh tregas ar vuhez pemdeziek, BREIZH YAOUANK, — a oar petra 'venn — a raio Breizh da zont — a vodo he zud — evit prederiañ diwar-benn o mennadoù hag o huñvreoù a Gelted — evit urzhiañ hag oberiañ evel tud a-vremañ ma 'z int, gant youl hag emroüsted ».

Sinet e oa ar c'halvadenn gant ar bodad-renañ, ennañ F. C. Kervella, Kerlann, Kervella-Kongar ha Per Tinavel (A. Keravel, hag a gemero hepdale da anv Tinael). Dalc'het e voe ar c'hamp. Mantrus eo, avat, na vije bet savet danevell ebet diwar e benn : diouzh ar roll-labour embannet en a-raok, e c'heller dastum e voe divizoù hir diwar-benn menozioù diazez an emsav, koulz ha kentelioù istor hag abadennoù kanañ ha koroll, hag ivez tabutoù a-zivout ar pezh a oa da ober da adsevel Breizh dieub. Leuniet mat e oa an devezhioù, zoken ma oant hir : rak da bemp eur hanter diouzh ar mintin e save ar gampourien ouzh ton ar biniou skosat.

Nebeut goude e oa kaset da Sizhunidi Sant Wazeg ar c'helc'hlizher-mañ :

« Kenvroidi ker,

War-lerc'h ar Sizhunvezh Vrezhonek divizet e oa bet ganeomp holl e vije savet un tamm « kannadig bennak » da dalvezout da liamm etrezomp ha da genderc'hel ha da ledanaat al labour boulc'het e Sant Wazeg.

Stumm ha danvez ar c'hannadig a oa da verkañ spis. D' ar sul 30 a viz Eost da noz, ar Sizhunidi deuet da Wengamp — nemet pevar anezho — en em vodas evit se.

Pal labour ar c'hannadig a voe diazezet dre vras ganto.

Tri ac'hanomp (Henaff, Kongar, Tinael) a voe neuze karget da en em welout e Brest a-benn un nebeut deizioù, d' en em glevout diwar-benn aozadur ar c'hannadig kentañ.

An emweladenn-se a zo bet nevez zo.

Eno eo bet divizet danvez ha stumm an niverenn gentañ-se. O vezañ m' emaint o chom en hevelep kêr, Kerlann ha Tinavel eo a bledo — betek gwelout — war-dro ar c'hannadig. Int-i eo a genstrollo ar skridoù, int-i eo a verourio an arc'hant, int-i eo a « voulo » ar c'hannadig.

Re ger en dije koustet dimp moulañ hor c'helaouennig en un ti-moulerezh. Peogwir n' eo anezhañ nemet ur « skrid-liammañ » etre un nebeut tud hepken, ur c'helc'hlizher savet

gant an holl ha kaset d' an holl, hon eus kavet gwell tremen gant hel liesskrivañ.

N' en devo ket hor c'hannadig nebeutoc'h a dalvoudegezh evit-se. »

Hag e miz Here 1931 e teue er-maez niverenn gentañ « kannadig miziek Breuriezh ar Simbolidi », dezhañ da chomlec'h boest-post Eujen ar Gelleg e Montroulez. Liesaet e oa en un doare uvel-meurbet : gant ar maen-gleb, evel ma lavarer, goude da Gerlann ha da Dinael skrivañ gant an dorn an danvez anezhañ. A-benn ur pennadig (Meurzh 1932) e voe klasket gwellaat mouladur ar c'hannadig dre brenañ un Nardigraphe : a verzh-mat. Gwech liesskrivet, gwech tennet war maen-gleb, e talc'has ar c'hannadig da vevañ, diskempenn a-walc'h met bev-buhezek, betek an hañv 1933, ma 'z eas d' ober e annez e Roazhon ha ma wiskas un doare difistur gant ar follennoù roz-tener a voe kavet dezhañ er sekretourva nevez.

OBER a oa anv ar gazetennig. Hag *ober* traoù a felle d' an dud ivez : leun-chouk a vennadoù eo pajennoù ar c'hannadig : en niverenn gentañ e c'houlenn H. Delaporte alioù evit sevel dilhad giz-ar-vro d' ur bagad skouted eus Kastellin, e c'houlenn L. Andouard skoazell evit ul levrig diwar-benn « Kavidigezh Penn-Ahel ar C'hreisteiz » ha Tinael ma vo kaset dezhañ kanaouennoù ha skridoù « a-enep ar parlamanterezh ». Ha dreist-holl e kaver enni, en niverenn gentañ-se embannet ken dister, mennad teir oberenn a-bouez : displegañ a ra R. Delaporte e lakaio kelenn brezhoneg « en ur skol merc'hed eus ar re vrasañ, e kêr K. » ; kemenn a reer a vo savet e miz Du ur skol dre lizher ; hag e tispleger, erfin, e vo kendalc'het gant ar c'hampoù-hañv.

Krediñ a ran ez eo mat reiñ amañ ar pennad-digeriñ eus an niverenn gentañ-se. Disin eo ar pennad. Met, mar deo bet heuliet ar raktres-labour divizet e Gwengamp, diwar bluenn Henaff eo e tle bezañ. Setu eñ :

« Ur maen nevez.

Lakaat ar brezhoneg da vezañ komzet gant an holl Vrezhoned.

Pell amzer ez eo bet lavaret hag adlavaret, diskleriadurioù kaer a zo bet savet, menozioù poellek a zo bet displeget — e galleg. Lavarachoù, ha gwashoc'h c'hoazh, gallegachoù, netra ken.

Kalz komzoù e brezhoneg ivez, oberioù, avat kalz nebeutoc'h.

Daou seurt anezho :

Unan dizeeun, hini an oberoù dre skrid : Skol dre Lizher, Brezhoneg ar Vugale, levrioù ha kaieroù embannet evit ar skolioù hag e sell eus ar gelennadurezh. Bugale Gwalarn anezho holl, koulz lavaret. Labour mat hogen labour dizeeun : ar yezh skrivet, hag ar yezh komzet a zo daou dra disheñvel.

Unan eeun ; hini an oberoù dre gomz. Al liester a zo re ; n' eus nemet ar Simbol, bet savet e 1928 gant renerezh Gwalarn. E dalvoudegezh : dibab unan dre unan an dud gouest en o brezhoneg, hag o rediañ da implijout ar brezhoneg etrezo. Hogen peur ec'h en em gave simbolidi a-gevret ? Da vare ur c'hendalc'h, ur vodadeg bennak, atav beuzet e-touez ar c'hallegerien. E gwirionez, ne dalveze ket kalz ar Simbol, dreist-holl pa soñjer e niver ar Simbolidi, un dousenn anezho, hag i skignet e Breizh ha Kornog Europa.

Ha setu an dra nevez : Dre youl pevar den yaouank ez eo bet bodet brezhonegerien desket evit ar wech kentañ e Breizh. E Sant Wazeg, e-pad pevar devezh, brezhoneg nemetken en hon touez. Eno evit ar wech kentañ hon eus kavet gwir hent ene hor bro. Peseurt kemm gant an holl gendalc'hoù, enno tabut, komzoù, galleg, kendalc'hoù tud a glask adsevel ur Vreizh na anavezont ket, nemet a-ziavaez.

Ni, avat, a oa Breizh ganeomp e Sant Wazeg.

Ne day ket da goll ar Vreizh vev hon eus dihunet en hon touez, al liammoù savet etrezomp a bado dre ar c'hannadigmañ. Hag ar vreuriezh a reomp a ledo hol labour brezhonek war an holl dachennoù kevredigezhel, chomet dizarempred koulz lavaret bete bremañ. Un oberenn nevez eo n' eo ket savet war zouar unan all. Un oberenn nevez hag a vo, mar gellomp, unan eus pouezusañ mein-diazez adsavidigezh Breizh. »

A bep seurt a voe klasket ober gant « Breuriezh ar Simbolidi », ha na zeujont ket holl da benn-vat : sevel ul levraoueg a fellas dezho (C'hwevrer 1932) met ne gredan ket e voe lakaet kalz levrioù e prest a-benn ar fin ; dastum gerioù-pobl a fellas dezho ivez, hag e niverenn Gwengolo 1932 ez embanned roll an dud o doa gouestlet kaout atav ganto ur c'harnedig a skrivfent warnañ kement ger talvoudus o defe klevet ; sikour a veze goulennet gant F. Gourvil da sevel roll elektourien Vreizh-Izel — dre barrezioù — ha roet e oa

munudoù zoken diwar-benn ur vicher nevez : gwerzhañ kanaouennoù brezhonek war ar blasenn. Ne badan ket ouzh ar blijadur reiñ an arroudennad amañ da heul diwar an niverenn gentañ : « Hor c'heneil K. a zo bet oc'h aesañ kanañ ha gwerzhañ sonioù brezhonek. E Lesneven e oa, miz zo. Gant daou ganer all hag ur soner-banjo en em gave eno, e korn al leurenn-gêr... N' o deus ket en em glevet avat da badout gwall-bell gant an abadenn : en ur c'hard-eur bennak n' o doa gwerzhet nemet 45 lur « paper » (= 40 lur gounid) ha se n' oa a-walc'h evito da genderc'hel... Ma c'hell ec'h adstago hor c'heneil da vont ganto, ha klask a ray ober gwelloc'h gant e genwerzherien... Ali d' ar re o deus... godelloù sec'h, ur vouezh kreñv, hag un tammig taerded en o c'hreiz ». Kement ha diskouez nag a vicherioù a ranker ober pa vezer eus an emsav.

Kement-se avat a oa traoù bihan. An hini kentañ eus gounidoù bras OBER a zo bet hini ar c'hampoù-hañv. Ha, koulskoude, ne voe gouest morse « Breuriezh ar Simbolidi », keit ha ma chomas bev gant he c'hannadig (1931-1933) da aozañ ur c'hamp all. Goude hini Sant Wazeg e oa ur skol-hañv all da gemer lec'h e Gwezeg, eus an 8 d' ar 15 a viz Gwengolo. Morse ne voe graet. En abeg, a zo bet lavaret din, da drubuilhoù ar mare, goude tarzhadeg Roazhon. Ar bloavezh goude (1933) ne voe keal ebet eus ur skol-hañv. E 1934 e voe meneget an dra ur wech ouzhpenn, ha kroget da zastum arc'hant evit prenañ teltennoù ha binvioù : e Mezheven ne oa siwazh nemet 95 lur er c'hef e miz Eost 250 ; re nebeut evit pourchas ar pezh a oa ezhomm. E 1935 hepken e voe graet ur c'hamp, en enezenn Kerlaven, e-kichen Plouvouskan : paeroniet e oa ar c'hamp gant Herberc'hti Yaouankiz Vreizh ha renet gant an den a c'hell bezañ sellet evel tad hor skolioù-hañv : Jermen Breton. Berzh a reas ar c'hamp ha betek ar brezel ec'h aozas H. Y. V. he skol-hañv bloaziek, enni etre 40 ha 70 skoliad bep taol. E 1936 e oa ar c'hamp e Lopereg, goude ur « gouel ar gampourien vreizhat » er Releg, e Ploneour-Menez, d' ar 14 a viz Eost. E 1937 en em vodas ar skolidi-hañv en ti a vije chomet, panevet ar brezel, kreizenn-herberc'h ar yaouankiz vreizhat, milin Penfoull, e Loperc'hed : goude ur c'hamp war-c'horre Menez Kador hag un tantad da enoriñ milvet deiz-ha-bloaz Alan Barvek, e voe er vilin ur gwir skol-hañv vrezhonek, gant un arnodenn ar Simbol. En hañv 1938 e voe ur skol all, dalc'het enni evit ar wech kentañ arnodenn an Trec'h hag unan c'hoazh zoken e 1939. E 1940,

avat, e oa distrujet Herberc'hti Yaouankiz Vreizh. « Deut e oan da Benfoull evel boaz, » a skriv din Jermen Breton ; « va-unan e oan bremañ. Lenviñ a raen : drastet, laeret kement tra gant ar bobl e kounnar war urzh an archerien hag an Aotrou Maer. Skrivet e voe e bras war dor hor Skol-Hañv « Jermen Breton d' ar Marv ! » Setu ar pezh am boa kavet e miz Eost 1940, goude bezañ savet klemm d' an Aotrou Maer. » Ar bloavezhioù a-raok en em vode an dud, bemnoz, en-dro d' an tantadoù, da selaou kanaouennoù ha prezegerezh paotred ha merc'hed ar Skol-Hañv. Ha bremañ...

Lavaret em eus he doa c'hwitet Breuriezh ar Simbolidi adsevel Kamp Sant Wazeg. Ne oa ar c'hwitadenn nemet un hanter hini, avat. N' eo ket hepken dre ma veze dalc'het bev menoz ar Skol-Hañv gant ar pennadoù e-barzh OBER, met dreist-holl dre ma veze graet, e-pad an hañv, baleadegoù gant ar vrezhonegerien vrogar : « ha ne vije bet morse Skol-Hañv ebet », a skriv din c'hoazh Jermen Breton, « panevet da valeadeg ar Faou en hañv 1933 ». E gwirionez, an hevelep talvoudegezh a zieubidigezh a oa roet d' ar c'hampoù ha d' ar baleadegoù brezhonegerien, hag outo e oa sellet evel un doare da vreizhekaat emsav an herberc'htiez yaouankiz a oa o kregiñ e Breizh d' an ampoent (*Ober,* niv. 15). Gwelloc'h eget displegadurioù hir, e tiskouezo ur pennad eus skrid Kerlann *Wanderung* (Niv. 14, C'hwevrer 1933) petra oa e soñj renerien OBER gant ar baleadegoù.

« WANDERUNG.

Setu pezh a glevis an deiz all gant ur c'heneil elzasiat :

Pa zeu an hañv, en nozvezhioù klouar hag en devezhioù tomm, pegen brav eo bezañ em bro gant ar yaouankiz ! Bep sadorn da noz, ha dreist-holl derc'hent ur gouel bras evel ar Pantekost, mar deo kredet e vezo brav an amzer, en em vod paotred ha merc'hed da vont a-gevret da vale. War o c'hein o deus pep a sac'h da zougen boued, hag ur pallenn a-wechoù da gousket. Re all a gerzh en a-raok, ganto ouzhpenn pep a vandolin, akordeoñs pe harmonika. Ha muzik ! ha kan ! A-hed an traoniennoù, a-dreuz ar c'hoadoù sapr, da gribenn ur menez. Du-hont ouzh krec'h, ez eus er c'horn-mañ-korn tiezigoù prenn. Eno e tremen tud yaouank zo nozvezhioù hañv, hag antronoz, adalek beure, war vale.

Da c'hortoz tarzh an deiz, heol ar sul, tremenet e vez an noz en-dro d' un tantad bras. Muzikat a reer, pep unan a zistag e dammig kanaouenn, ha plijadur a zo, ken ha ken.

Tremenet an noz verr, kuit en hent adarre ! diskabell ha

gwisket skañv, ha marvailhat hed-ha-hed an hent en ur estlammiñ ouzh kaerderioù an natur tro-war-dro.

Gwechoù all em eus gwelet betek hanter-kant Alaman yaouank o tont evel-se em bro...

Ata ! mar deo kaer Bro-Elzas, ha n' eo ket kaeroc'h c'hoazh ar menoz ? Daoust ha ne vez ket graet kemend-all e Breizh-Veur, e Skandinavia koulz hag en Alamagn ? Troomp hor sell war-du ar yaouankiz yac'h, yaouankiz an hanternoz, ni tud yaouank Breizh. Greomp hor mad eus kement-se, ni hag a glask un ene. Setu un tu da dostaat ouzh douar hor bro, d' he c'harout muioc'h c'hoazh mar bez gallet, ha da dostaat ouzh ar gouerien, gwrizienn vev hor gouenn.

Mar domp bet gallekaet eo en abeg m' omp bet dalc'het pell diouto, hogozik-holl e kêr, ken omp deut da santout e oamp e-giz estrenien gant ur yezh disheñvel, doareoù disheñvel, hag all. Me a lavar tostaat ouzh ar bobl eo a zo da ober, kemer an hent ha mont d' he c'haout e-lec'h m' emañ.

Keneiled, hon amzer vak, klaskomp an tu d' hen tremen a-gevret. Startaat a ray hor c'hengarantez, buhezekaat a ray an Emsav. Ouzhpenn, kaout ar gounid a zo da glevout an nevezintioù, da geñveriañ hor menozioù, hor feiz e Breizh a greñvaio. »

Baleadegoù a voe graet, neuze. Setu, ma ne fazian ket, ar roll anezho, da nebeutañ e-keit ha ma padas ar gazetennig *Ober :* baleadenn ar Roc'h-Morvan, e-kichen Brest (Meurzh 1932), Daoulas (Ebrel), ar Menez C'homm (Mae), Douarnenez (Mezheven), Menez C'homm adarre (Here), Menez C'homm c'hoazh (Gouhere 1933), ar Faou (Gwengolo), Landernev (Gwengolo), Beg ar C'havr — pe gentoc'h Beg Penn ar Roz (Here), koadoù Pariz — evit an divroidi (Mae 1934), Argoll (Mae 1934)... Betek 1935 e voe kendalc'het gant ar baleadegoù, hervez Jermen Breton, met e nep lec'h n' em eus gallet kavout ar roll anezho betek neuze. Setu amañ, avat, da virout an eñvor eus ar mareoù-se, da aweniñ marteze tud yaouank da adkregiñ gant ar seurt menoz, un nebeut arroudennoù eus pennadoù moulet d' an ampoent war OBER, pennadoù gant div stourmerez kalonek, Marc'harid Gourlaouen hag Ivona Martin :

« Emañ an treizher en tu all, » a skriv Marc'harid Gourlaouen o kontañ baleadenn Menez C'homm d' ar 16 a viz Gouhere 1933. « Ret gortoz. Ur martolod kozh eürus da gaout unan bennak d' e selaou, a zispleg dimp e blanedenn. Goude

bezañ bet pell war an holl vorioù eo bet tonket dezhañ dont da besketa war ar stêr Aon. Ni ivez a zo « pesketaerien brezhoneg c'hwek » ac'hanomp, hag e vourromp pa glevomp anezhañ o tibunañ anv an avelioù : biz, reter, gevred, su, mervent, kornog, gwalarn, ken klok hag ar gwellañ yezhadur.

Setu ni war ar ribl all. Heuliañ a reomp un hent eus ar bravañ : gwez, delioù glas, dourioù-red o kuzulikat, gwenodennoù strizh gwaskedet, kan an evned dre-holl. Ma teu soñj dimp eus komzoù ar barzh :

Kornog,
sinadurezh an andonioù lirzhin ha boull,
hesonerezh an dour sklintin o piltrotat,
e-touez ar gwez, war ziribian ar runioù glas...

Ha neuze ni ha pignat. Raktal, park ebet mui, gwezenn ebet nemet ur wezenn bin dreut bennak, trouz ebet, ha gwashañ zo, hent ebet mui. Ni er brug hag el lann betek hon daoulin. Ne gollomp ket hor poan avat. Tra ma tostaomp ouzh beg ar Yelc'h, en em zispleg dirazomp lenn Vrest el latar ; tostoc'h, pont Terenez ; en a-dreñv, kernioù ar menezioù Are hag ar menezioù Du. En em gavet en nec'h, nag ur marzh eo gwelout pleg-mor Douarnenez o luc'hañ evel arc'hant etre beg ar Van ha beg ar C'havr. Kerne a-bezh. Chom a ranker bamet gant kaerder hor bro...

Hogen sonet eo un eur, hag eo bet digoret hor gourlañchenn gant an avel yac'h. E oamp gant hol lein pa zeuas ul loenig koant da zaoulammat war ar brug, ur yourc'h, hag eñ kuit kerkent. »

Hag evel-hen e taolenn Ivona Martin baleadenn Landernev (24 a viz Gwengolo 1933) :

« Sabatuet Landerneviz gant ar biniou. Den pe dost ne lavar grik evelato. Ret eo anzav ez eo « dereat » hor pobl. Ul lostad bugale a heuilh Ar Menn koulskoude (evel ma heuilhfent ur bagad kolonialed), ha buan Tinael war o buhez — kelenner a-raok pep tra. Un ton-seniñ evit ar frioù lous : « lavarit bremañ : Trugare, aotrou — tru-ga-re-ao-trou ».

Un deiz m' edon o vale hed-ha-hed an hent bras...

Gwellañ m' eo eo kanañ penn-da-benn. Kanomp 'ta, ma skoio skañv hon treid, ma vo hir ha gwevn hor c'hammedoù. Na kaer an draonienn : strouezh glas treuzet gant bannoù heol, dour o kuzulikat dindan ar gwez, geot tener, krec'hiennoù koadek.

Un taol sonerezh war bont ar Roc'h evit pesked an Elorn ma n' int ket bouzar. Pignomp bremañ :

Kemeromp an hent treuz...

Abalamour da se eo emichañs e reomp un dro dre ar vourc'h. Emañ an oferenn oc'h echuiñ. Ar Menn, daoust d' e c'hoant, ne gav den evit koroll...

...Hogen en ur gemerout hent Penc'hrann e teu soñj dimp eus ar valeadenn gentañ bet graet amañ warlene.

« Biken ne vo torret al liamm bet skoulmet etrezomp. » Un dro da welout an iliz da gentañ — hag hi kozh ha bev war un dro — kement a dud o deus pleustret warni (kizellet eo a-bezh) ha gouzañvet enni, hag he c'haret — ne ran nemet tremen, hag he deus plijet din diouzhtu — ma kemer un tammig buhez-den — c'hoant a zeu din flourañ gant va dorn ar mogerioù louet ha melen.

Ha neuze en hent, *Mari-Janig me da gar* o tregerniñ. Un ehan dindan an derv drouizel. Kentelioù koroll ha kan ha setu neuze Penc'hrann gant e iliz c'hoar da hini ar Roc'h.

Gwez stank ha bras a bep tu d' ur vali hir war zinaou. Bannoù an heol o lufrañ war lenn Vrest er pellder. Nag ur blijadur astenn an divesker tra ma tregern ur wech c'hoazh *Un deiz m' edon o vale hed-ha-hed an hent bras.* Tostaat a reomp ouzh Landernev. Ra bado c'hoazh an hent a hetan ennon va-unan. An hentoù kaer ne badont ket allas.

Echuiñ, dibenn un devezh skañv ha dudius... hogen
Biken ne vo torret al liamm
Bet skoulmet etrezomp
Pa gimiadomp. »

E gwirionez, ar garantez a oa, n' eo ket hepken ouzh *menoz* Breizh, met c'hoazh ouzh *douar e-un* Breizh. T'añvait 'ta saour an notennig-mañ war niverenn gentañ OBER : « Un arnodenn ar Simbol a zo bet da vare ar skol-hañv (hini Sant Wazeg), al lodenn dre skrid d' ar 26/8 er c'hoad e-kichen kastell Trevarez, al lodenn dre gomz, antronoz, war ar maez. O deus bet berz : an Ao.Ao. Saout, Andouard, Tinael, Kerlann... »

Savet e oa bet arnodenn ar Simbol gant *Gwalarn.* Bez e oa OBER, a-benn un nebeut bloavezhioù, dre ma teue labour Gwalarn o kreskiñ da gemer muioc'h-mui amzer e rener, da sammañ war e choug aozadur an arnodenn-se, goude envel anezhi arnodenn an Trec'h (Meurzh 1938). En hevelep doare, skol-dre-lizher *Gwalarn,* kaset en-dro gant Roparz Hemon ha

Frañsez Vallée, a oa da lezel tachenn kelennadurezh prevez ar brezhoneg en aked skol-dre-lizher OBER. Rak, abaoe an derou, e oa bet chalet OBER, dreist-holl dindan levezon ar skolaerien a oa e-barzh, gant kelennadur ar yezh — « diazez dieubidigezh speredel » ar bobl, evel ma skrive Tinael.

Ur raktres labour eus ar re wellañ a gaver e niverenn miz C'hwevrer 1932. « Kelennourien gouest hag ampart, » a skriver eno, « a c'houlenn an emsav bremañ, ha muioc'h c'hoazh en devo ezhomm diouto en amzerioù da zont labour krouidigezh Breizh Nevez :

— da grouiñ ur bagad tud a zeskadurezh breizhek penn-da-benn hag a vo galvet da ren hor pobl warc'hoazh ;

— ha dreist-holl da sevel he skol vroadel dezhi. »

Hag evit kas da benn ar mennadoù-se e kinniger :

« *studiañ* : 1. ar gelennouriezh a-vremañ ; 2. kudennoù ar brezhoneg da yezh skol ; 3. kelennadurezh ar bobl hag an dud yaouank dre ar brezhoneg ; 4. ar skolioù nevez dre ar bed ha dreist-holl er broioù bihan dishualet ;

oberiañ : 1. o ragaozañ ar brezhoneg-yezh-skol (geriadur ha levrioù) evit ur gelennadurezh vroadel ; 2. da c'hortoz kemer perzh en ur gelennadurezh-a-stad, dre lakaat da vont en-dro : skolioù-hañv evit ar vrezhonegerien desket, evit an divrezhonegerien deskidi ; skoligoù brezhonek evit bugale ar vrogarourien vreton, evit bugale diwar ar maez ; prezegennoù ha kentelioù gwerinel evit an dud yaouank hag ar gouerien. »

Rannet e oa bet, zoken (niverenn II), etre un nebeut tud (F. Gwegen, Kerlann, Kongar, Tinael) al labour sevel levrioù-skol, met morse ne vo sevenet kement-se gant OBER : hep-dale, gwir eo, e vo lezet gant AR FALZ kiriegezh ar stourm war dachenn ar skoliata hag ar gelennouriezh ha Yann Sohier e-unan a ranko aberzhañ e vuhez d' ul labour abostolerezh eus ar re galetañ. En ur c'heñver-all, hini ar c'henteliañ-dre-skrid, eo e c'hounezo OBER ur brud mil gwech dellezet.

Kentañ skol-dre-lizher OBER — rummad-kentelioù a zlefen lavarout kentoc'h eget skol-dre-lizher — a zigoras e miz Kerzu 1931 hag a badas betek miz C'hwevrer. Ur skol uhel e oa. Pemp den a lakaas o anv hag a labouras betek ar fin. Ar reizher a voe Kervella-Kongar. Un eil skol a grogas goude Pask met evit un abeg bennak e paouezas goude ar c'hwec'h-vet kentel : c'hwec'h den o doa lakaet o anv hag ar reizherien a oa bet ar wech-se Kervella-Kongar ha Kerverziou. Un trede rummad-kentelioù a oa da gregiñ e miz Here met, a-benn ar fin, ne grogas nemet e miz C'hwevrer 1933, gant 16 skoliad

kelennet gant an Ao. Bourdelles. A-benn ar fin, ar skol uhelse a voe paouezet ganti.

D' an deiz kentañ a viz Meurzh 1932 e tigore ar skol izel : berzh a reas diouzhtu, gant 59 skoliad er bloavezh-se (32 eus Breizh-Izel, 15 eus Breizh-Uhel, 12 eus, pe o chom en, estrenvo) hag 31 e 1933 (5 eus Breizh-Izel, 19 eus Breizh-Uhel, 7 eus an estrenvo). Renet da gentañ gant Marc'harid Gourlaouen, Kerlann hag Erwan Berthou, e chomas buan ar skol e karg Marc'harid Gourlaouen hepken : abaoe he deus renerez SKOL OBER graet war-dro ar skol izel eus an eil penn bloaz d' egile, o reiñ d' an holl ur skouer dispar a bennegezh hag a zalc'husted : etre 1932 ha 1957 he deus kelennet ar yezh da 1.950 diskibl hag emichañs e c'heller lavarout ez eo dleet-mat dezhi evit-se doujañs hag anaoudegezh-vat an emsav a-bezh.

Ur skol-etre a voe savet e 1933 ; padout a reas betek 1943, ma voe kemeret e lec'h gant skol an Trec'h Kentañ. Kaset en-dro gant an Dr Rousseau, an Ao. P. Bourdelles, Job Mens, Reunan ar Mougn ha Yann ar Beg, he doe en holl war-dro 200 diskibl.

Ar Skol Uhel, savet e 1937 dindan renerezh an Ao. Bourdelles, n' he doe nemet nebeut a skolidi. Paouezet e voe ganti e derou ar brezel, ha klasket hec'h adsevel e 1941 : met en aner.

Lavaret em eus e oa bet savet e 1938 arnodenn an Trec'h. N' eo ket hepken, a-hend-all, evit amprouiñ barregezh an dud : rak ar re kavet barrek a zeu, ma fell dezho, da vezañ izili ur gevredigezh anvet *Breuriezh an Trec'h*, a rank an holl enni komz brezhoneg hepken p' en em gavont a-gevret. Div bazenn a zo en arnodenn : unan, aes a-walc'h, an *Trec'h Kentañ*, hag un all kalz diaesoc'h, an *Trec'h Meur*. Etre 1938 ha 1957 ez eus bet 218 den o c'hounit an Trec'h Kentañ ha 49 o c'hounit an Trec'h Meur. Ur mantr eo e vije bet lezet Breuriezh an Trec'h da vont da gousket, koulz lavarout, daoust ma vez lakaet c'hoazh tud da dremen arnodenn an Trec'h Kentañ da geñver Kamp ar Vrezhonegerien : rak ul labour pouezus he deus ar Vreuriezh-se da seveniñ ha ret e vefe klask reiñ dezhi en-dro he buhez kent.

Evit prientiñ an dud da arnodenn an Trec'h ez eo bet savet, e fin 1942, *Skol an Trec'h Kentañ*. Renet betek fin 1943 gant Roperzh Steven, he doe ar skol neuze war-dro 30 diskibl. Abaoe ar mare-se emañ Skol an Trec'h Kentañ e karg

Yann Thomas, hag un 60 diskibl bennak a zo bet oc'h heuliañ ar c'hentelioù.

Komz a zo bet eus sevel ur skol Brezhoneg-Kenwerzh, met morse n' eo deut an huñvre da wir. Ur Skol Gembraek, avat, ar SKOGEM, a zo bet savet e miz Here 1938 ha kaset en-dro e-pad bloavezhioù gant G. B. Kerverziou. Ouzhpenn stummañ ur rummad brezhonegerien gouest da lenn kembraeg ez eo bet pouezus ar skol-se en ur c'heñver all : eviti eo bet aozet, gant G. B. K. hag Abeozen, levrioù e brezhoneg da zeskiñ kembraeg. N' em eus ket gallet kavout pet diskibl he doa bet ar SKOGEM.

Goude ar c'hampoù hag ar skol-dre-lizher, an trede oberenn ganet eus OBER a zo *Breuriezh ar Brezhoneg er Skolioù*. Diouzhtu goude savidigezh OBER e oa deut e soñj R. Delaporte stourm evit ar brezhoneg e-barzh ar skolioù ha dre ar skolioù : ne reas kement-se, avat, nemet er skolioù kristen, ha nemet e korn-bro ar C'hastellnevez : n' en dije ket gallet, daoust pegen brav e oa sikouret gant Yeun ar Go hag un nebeut tud all, ober muioc'h. Da gentañ, e lakaas R. Delaporte deskiñ brezhoneg hag istor Breizh en ur skol hepken, brasañ skol-merc'hed ar C'hastellnevez (OBER, niv. 1, Here 1931) ; tammig-ha-tammig ez astennas e levezon : er bloavezh-skol da heul (1932-33) e oa 138 bugel o teskiñ lenn ar brezhoneg, ha 500 e 1933-34. Ken e tivizas R. Delaporte lakaat anezho da dremen un arnodenn e fin ar bloavezh-skol ha reiñ dezho testenioù-studi : e miz Gouhere 1934 e oa 389 bugel o tremen an arnodenn hag 31 testeni-studi a oa roet. Er bloavezh a-raok ar brezel, 1938 — ar brezel an hini eo a lakaas fin da labour ar Vreuriezh — e oa bet 1.500 bugel o tremen an arnodenn. En hevelep bloavezh, a-hend-all, diwar skouer ar Vreuriezh, e kroge Abel Omnes, gant aotre ar renerien hag ar burevioù, da gelenn ar brezhoneg a 85 bugel e skol lik Plouvouskan. Un dra vat e vefe kaout, digant R. Delaporte pe unan eus e vignoned, ur studiadenn hir diwar-benn ar Vreuriezh hag a reas kement a labour evit ar brezhoneg e korn-bro ar C'hastellnevez, Keraez ha Speied.

Goude an niverenn 20 (Mezheven 1934) e paouezas OBER, kannadig Breuriezh ar Simbolidi, da vezañ embannet. Perak ? Daoust n' en doa bet morse ar c'hannadig muioc'h eget 50 koumananter, e c'helle ober e dreuz. « Diouer a amzer », a skriv din F. Kervella, hag a oa e-unan-penn oc'h ober war-dro OBER d' an ampoent. Keuz a zo da gaout d' e ziskar. Rak e-pad e vuhez verr en doa boulc'het meur a labour : lakaat

sevel skridoù brezhonek (*Levr an Amprevaned, Anvioù Lec'hioù Breizh-Uhel, Geriadurig Skinarouezerezh*, gant Kerverziou), lakaat c'hoari pezhioù evit ar bobl (e Bleun-Brug 1932 da skouer), skoulmañ darempred gant Kembreiz (gwelout pennad Cyril P. Cule e niverenn Meurzh 1934 hag an degemer graet e Brest da veajourien Urdd Gobaith Cymru en hañv an hevelep bloavezh), moulañ deiziadurioù (unan moulet e 1933, 5.000 skouerenn, 3.000 gwerzhet miz goude), ha meur a dra all c'hoazh. Hag, evel m' hon eus lavaret dija, genel ar Skol-dre-Lizher, Breuriezh ar Brezhoneg er Skolioù ha, dre ar Sparfelled Breizh hag Herberc'hti Yaouankiz Vreizh, ar c'hampoù-hañv. A-hend-all, pa adlenner dastumadenn OBER, e verzer un dra : gant OBER ez eo bet staget, evit ar wech kentañ, menoz al *Labour* evit Breizh ouzh *Levenez* ar vuhez yac'h ha dieub er maezioù. *Labour ha Levenez.* Ha pa ne ve ken evit an dra-se, daoust ha ne zellezfe ket OBER an amzerioù kentañ bezañ eñvoret ?

Ar Skol-Veur hag ar Bobl

gant

R. Tudur JONES

Ar brezegenn a roomp amañ da heul an droidigezh anezhi a zo bet displeget, e-pad Eistezvod Vroadel Kembre, gant an Dr. R. Tudur Jones. Kelenner eo an Dr. R. Tudur Jones e Coleg (kevrenn Skol-Veur) Bala-Bangor. Embannet eo bet testenn ar brezegenn gant ar gazetenn Y FANER *en he niverenn eus ar 15 a viz Eost, hag an droidigezh a zo roet amañ gant aotre hegarat an Dr. Jones, hag a skriv deomp : « Y mae'n sicr fod amryw o'r pethau a ddywedir yn wir hefyd am Lydaw. Yr ydym yn ceisio paratoi'r ffordd ar gyfer troi ein cyrsiau yma yn rhai a fydd yn defyddio'r Gymraeg fel cyfrwng addysg. Golyga waith mawr — ond rhaid ei wneud os yw'r Gymraeg i barhau'n iaith fyw ».*

Klasket ez eus bet heuliañ, en droidigezh, red hag emzispleg ar c'hembraeg. Spi am eus ne vo ket kavet re luziet frazennoù zo. Ezhomm a zo labourat kalz ar brezhoneg a-barzh bezañ gouest da zisplegañ ez-eeun ennañ menozioù diheverz a sevenadurezh.

Per Denez.

Ma 'z eus, a-berzh tud zo, eneberezh taer ha dispered a-enep ar c'hembraeg, ez eo kalonekaüs gwelout, war an tu all, kement a dud oc'h ober o seizh gwellañ evit dihuniñ hon emskiant e-keñver hor yezh vroadel. N' eo ket fall evidomp en em c'houlenn penaos emañ kont gant an traoù e kelc'hioù ar Skol-Veur.

MARE AR STUMMAN.

Ret eo anzav ez eo bet stummet ar Skol-Veur — evel an holl gelennerezh — en ur mare ma oa un niver bras eus hor renerien o krediñ n' he doa ket ar yezh kembraek pell amzer ken da vevañ. Souezhus a-walc'h e oa, drezañ e-unan, ar soñj-se. Souezhusoc'h c'hoazh, avat, an dezastum a voe tennet eus ar vartezeadenn : na oa ket ret ober tra da glask diogelañ ar yezh hag he difenn.

Ar pezh a fell deomp amañ n' eo ket prederiañ diwar-benn an abegoù o deus roet lañs d' ar seurt menoz. Lavarout a raimp hepken e oa hennezh an doare menoz a c'helle bezañ roet deomp gant an deskadurezh saoznek. Taolomp evezh ivez na c'hellomp ket lakaat ar bec'h war London evit bezañ an abeg eus ar seurt kudenn. Warnomp hon-unan e oa ar bec'h, ha warnomp emañ c'hoazh ma pad keit-se ar saoznegelezh da ren etre mogerioù hor Skol-Veur. N' eo ket se avat hag a lako an disoc'hoù da vezañ dic'hrevusoc'h.

TREUZSONJOU.

Krediñ a ran ez eus un nebeut treuzsoñjoù, sanket don en hor pennoù, ouzh hol lakaat da gammveizañ petra a zle bezañ labour ar Skol-Veur.

(1) *Desket hon eus sellout ouzh ar gelennadurezh a vez roet deomp e Kembre evel ouzh un dra d' hol lakaat barrek da guitaat Kembre.*

Evit un darn vras ac'hanomp ez eo hon deskadurezh un dra hag a zle hor prientiñ d' ar sklavelezh. Ha n' eo ket se hepken : met un dra a zle hor prientiñ da vont da Vro-Saoz. Evel just, dleout a ra ur gelennadurezh dereat lakaat an den da vezañ muioc'h eget a-raok ur c'heodedour eus ar bed — ober dezhañ anaout sevenadur ar bed bras war e dro. Met, salv ho kras, ober eus un den ur Saoz n' eo ket ober anezhañ ur c'heodedour eus ar bed. Ha bezañ intret gant ur yezh hag a zo yezh ur bern tud war an douar ne vir ket da gaout tro-spered strizh ur barrez vihan. Rak pa damaller ouzh un den kaout « strizh-der-spered ur barrez vihan », an dra-se a zo lavarout en deus dispriz evit feunteun kement parrez a zo, nemet hini e barrez dezhañ e-unan.

Ha bremañ emeur, en hor skolioù bihan koulz hag en hor Skol-Veur, o teskiñ an dispriz-se da galz Kembreiz. Gant an diforc'h-se avat e tesker dezho kaout dismegañs evit puñs o farrez-int war zigarez hanter-azeuliñ puñs ar barrez e-kichen.

MAT DA NETRA.

« N' eo ar c'hembraeg mat da netra er-maez eus Kembre, » setu ar pezh a glever gant kalz tud. Hag eus ar wirionez anat-se e tezastumer na zle ar c'hembraeg bezañ mat da netra e diabarzh Kembre ivez.

Evit gwir, dalc'het e vezer atav dindan gazel-se gant ar soñj emañ ar c'hembraeg o vervel. Ha pa lenner danevell « Poellgor ar Skol-Veur Gembraek » (1) e teuer da grediñ ez eo diwar-benn ur relegenn eo emañ an danevell ; ur seurt fardaj a vo ret sevel ur mirdi d' e ziwall ha boestoù gwer d' e virout. Ar riskl a zo na vefe prest kalz ac'hanomp da gavout mat na vije ar c'hembraeg nemet yezh un niver-bihanañ e Kembre. Ret e vefe deomp, er c'hontrol, argadiñ. Ret eo deomp stourm evit ober adarre eus ar c'hembraeg yezh ar vro en he fezh.

AR PAL.

Kembre gant ur yezh hepken, hag ar yezh-se ar c'hembraeg, eo ar pal nemetañ — pe neuze lezel ar c'hembraeg da vervel. Gouzout a ran e lakaer kalz tud da spontañ pa zispleger kement-se. Met ar pezh a zo em spered pa lavaran seurt tra eo e tlefe ar c'hembraeg bezañ yezh kustum an darempredoù hag an aferioù, ar gelennadurezh hag ar relijion evit ar vroad en he fezh.

Lavarout ez eo unyezhek Bro-Holland n' eo ket lavarout n' eus ket enni miliadoù tud gouest da implijout ha da gomz yezhoù all. Ha bez e tlefe hor Skol-Veur en em lakaat kalonek ha didroidell da vont war-du ar pal em eus merket.

(2) *Desket hon eus disoñjal ar wirionez eeun-mañ : ez eo Skol-Veur Kembre hor Skol-Veur-ni — ha n' eo ket unan e-touez meur a hini all eus ar skolioù-meur proviñsel saoznek.*

O komz eus an nebeut klasoù kembraek a zo en hor Skol-Veur e lavar danevell « Poellgor ar Skol-Veur Gembraek » kement-mañ : « efed ar re-se eo krouiñ e Skol-Veur Kembre un aergelc'h hon eus ar gwir da soñjal ez eo disheñvel diouzh aergelc'h skolioù-meur all Breizh-Veur ». Setu aze ur mennad gwan a-walc'h. Mar deo un aergelc'h, hon eus ar gwir da soñjal ez eo disheñvel, holl ar pezh ez omp chalet gantañ, neuze emaomp erru fall a-walc'h.

(1) Kuzul krouet nevez zo da studiañ ha tu a vefe da sevel ur Gevrenn Skol-Veur na vefe implijet enni nemet ar c'hembraeg da yezh-kelenn.

GWRIZIENNAN AN DEN.

Ul lodenn eus labour pep kelennadurezh eo gwriziennañ an den en e hêrezh — e-keñver sevenadurezh, e-keñver lennegezh, e-keñver kredenn, e-keñver skiant, e-keñver yezh. Stagañ an den ouzh e dremened en ur lakaat anezhañ barrek, war un dro, da binvidikaat e hêrezh ha d' he legadiñ d' an amzer-da-zont, setu aze labour ar gelennadurezh. An dud a gelenner an hini eo a zo pouezus, goude-holl. Ha bez' ez eus ur pleg dañjerus da reiñ muioc'h a bouez d' an danvezioù a studier pe da ensavadur ar gelennadurezh eget d' an dud o-unan.

Komz a reer a-wechoù evel pa n' he defe ar Skol-Veur netra d' ober nemet krouiñ arbennegourien (1) brudet dre ar bed a-bezh. « Piv, » eme ar bismigerien, « a yelo da lenn e kembraeg ul labour resis ha tec'hnek diwar-benn ar strilhouriezh ? » Ma, d' am meno-me, ma 'z eus gant ar strilhourien gembraek un dra bennak a dalvoudegezh da reiñ d' ar ouiziegezh etrevroadel, ne vo ket pell ken na teuint da vezañ brudet.

Fentus eo gwelout, en devezhioù-mañ, an doare ma poagn lod eus hon doueoniourien war ar saozneg, a-benn ober o mad eus an deskadurezh hag eus ar skiant a vez pourchaset gant ar yezh-se. Met, er-maez eus an dra-se, petra diwar-benn ar strilhourien o-unan ? Daoust ha n' int ket tud, gant o gwrizioù sanket don en o hêrezh ?

Daoust ha reizh eo diwriziennañ hor skiantourien diouzh o hêrezh sevenadurel evit un hanter dousennad arnodskridoù hag a dalvezo ar boan e gwirionez ? Arnodskridoù, ouzhpenn-se, a vefe deut o danvez da vezañ brudet, forzh penaos ?

AR PEZH A ZO EZHOMM.

Ar pezh hon eus ezhomm hiziv an deiz en Europa eo tud a c'hell reiñ meurdezh da sevenadur ha da binvidigezhioù speredel ar broadoù bihan. Ha morse ne dizhimp ar pal e Kembre ma kendalc'homp gant ar politikerezh hon eus : ober diouzh Kembreiz estrenien d' o hêrezh speredel o-unan dre ar seurt kelennadurezh a roer dezho.

Aon am eus, e gwirionez, e servijfe an div drederenn eus ar gelennadurezh a roer hiziv an deiz e skolioù Kembre, n' eo ket

(1) Ar ger-se a implijan, diwar skouer ar c'hembraeg **arbenigwr,** evit lavarout **spesialisted.** Ur ger **arbenn** a zo e brezhoneg (**dre an arbenn ma, war arbenn da**) ha diwarnañ e c'heller sevel **arbennek, arbennegour, arbennekaat,** h.a.

da wriziennañ an dud en o hêrezh, met d' o diwriziennañ. En ur bed e-lec'h m' emañ o vont da get an doujañs evit an talvoudegezhioù speredel, emaomp-ni o labourat kalet hag o tispign arc'hant bras da zeskiñ da viliadoù bugale ne deo teñzorioù speredel tremened o fobl nemet dister dra, mat hepken da zisoñjal e-skoaz marzhusterioù hon amezeien an dostañ. Ma n' eo ket hêrezh ur bobl — he yezh hag he doare-bevañ stummet gant pevarzek kantved a hengoun kristen — un dra sakr, neuze en deus kollet ar ger « sakr » pep ster. Ha, war ar marc'had, ne reer ken sevel rummad goude rummad a Filistined. Ar c'hembraeg a zo en hon touez-ni ur benveg da zisplegañ hor soñjoù ha da reiñ kelennadurezh, met evit arbennegourien ar Skol-Veur ne deo nemet un danvez-studi.

Ne c'hellomp ket, e gwirionez, kaout doujañs a-walc'h evit an arbennegourien-se. Graet o deus kalz da wareziñ ar Skol-Veur diouzh frouezh fall politikerezh ar Skol-Veur hec'h-un. Met ar c'hembraeg ne zle ket bezañ un danvez-studi Skol-Veur — hor yezh vroadel, setu pezh e tle bezañ — ha renerien ar c'hevrennoù kembraek er Skol-Veur eo o deus desket deomp kement-se.

Ret eo deomp, neuze, adsevel, e Skol-Veur Kembre hec'h-un, an doujañs evit Kembreiz. Anez-se, komzoù goullo e vefe goulenn ma vefe doujañs evit an denelezh.

AN DISRANN.

(3) *Desket hon eus kavout mat e vefe un disrann etre hor Skol-Veur hag hor pobl.*

Evit kalz ac'hanomp, hag a zo bremañ oc'h ober ar vicher kelenner, ez eo ar Skol-Veur evel un tour-olifant, ha ne raio biken ar c'helenner mat tra ebet hag a ziskouezfe e kemer preder gant ar pezh a dremen er bed war e dro. Ne da ket d' ar bodadegoù politikel, evel just ; ne skriv ket er c'hazetennoù ; ne ren ket ur c'hlas er skol-sul.

E labour a zo bezañ ur gouizieg, ha seul vihanoc'h e vo al liamm etre e ouiziegezh ha buhez ar bed bras, seul welloc'h. Ne gredan ket ez eus, en danevell diwar-benn ar Skol-Veur Gembraek, frazenn ebet truezusoc'h eget honnezh : « al labour saveteiñ ar yezh kembraek n' eo ket ul labour hag a zo, drezañ e-unan, e kiriegezh Skol-Veur Kembre ». Hag ar frazenn a zeu da heul eo : « traoù all he deus d' ober ». Forzh pegen diresis eo ster ar frazenn (n' eo ket sklaer tamm ebet petra zo kuzhet dindan ar gerioù-se) ne weler ket war betra e c'heller

diazezañ ur seurt empennadenn. Gouzout a ra an holl n' eo ket ar Skol-Veur un dra hag a zo bet savet a-ratozh hag hepken evit diogelañ, evit saveteiñ ar yezh kembraek. Met war ar Skol-Veur e kouezh ul lodenn vras eus al labour lakaat doujañ anezhi ha reiñ dezhi en-dro al lec'h he deus ar gwir da gaout.

Bez ez eus, e Kembre, kalz re a dud, a zo ur garg bennak ganto, hag a gomz evel-hen : « saveteiñ ar yezh n' eo ket hol labour deomp ; a-se, chomomp hep ober tra ganti ». Bez e c'hellomp ni respont n' eo ket o labour ivez he lazhañ. Hag, e gwirionez, ul lodenn vras eus labour ar Skol-Veur eo diogelañ hor yezh, he doujañ, hec'h implijout hag he c'helenn. Ne zlefe ket hor Skol-Veur bezañ ur Skol-Veur saoz war zouar Kembre, met ur Skol-Veur a gompren ez eo an enkadenn m' emañ pobl Kembre enni hiziv, un enkadenn fall eviti ivez.

DIOUER A DAERDED.

(4) *Dindan levezon an treuzmenozioù-se ez omp taget gant ur seurt lentegezh, hag a seiz ac'hanomp, koulz hag ar re a zo bet kelennet gant hor Skol-Veur.*

Merzet eo bet peseurt diegi o deus hor c'huzulioù Skol-Veur oc'h envel Kembreiz, kembraegerien pe get, da gelennerien. Mar deo an diegi-se un arouez eus ar bri a vez douget d' an dud a zo bet kelennet gant hor Skol-Veur e-pad an tri c'hard kantved diwezhañ, neuze e ranker anzav n' he deus ket hor Skol-Veur graet gwall berz evel magerez kelennerien a zeskadurezh uhel. Pe neuze marteze ez eomp pelloc'h eget n' eo ret en hon uvelezh ? War-dro an hanter hepken eus kelennerien hor Skol-Veur a zo Kembreiz bet war o studi e Skol-Veur Kembre. Respontet e vo n' o deus ar c'huzulioù tra d' ober nemet envel an dud gwellañ, forzh piv int. Krediñ a ran neuze ez eo ar gudenn gouzout piv eo an dud gwellañ. Ne garfe den, sur on, lavarout droug an disterañ eus an dud vat a zo bet anvet e karg. Servijet omp bet e-pad pell amzer, hag en un doare kaer, gant ur bern Saozon, Skosiz hag Iwerzhoniz. Hogen daoust hag an dud gwellañ a c'hell bezañ ar re a vez o labour, pa vez studiet en e vunudoù, o sikour reiñ da Skol-Veur Kembre un aergelc'h hag he lak da vezañ peuzheñvel ouzh, lakaomp, Skol-Veur Liverpool ?

Un dra gaer eo kaout, o kelenn en hor Skol-Veur, tud hag o deus kalz ampartiz hag ur ouiziegezh diarvar. Hogen, daoust ha ne vezer ket, pa roer re a bouez d' an ampartiz ha

d' ar ouiziegezh, o labourat a-enep da balioù broadel hor Skol-Veur ? Daoust ha ne vefe ket tu da verkañ un nebeut reolennoù d' an dibab a vez graet ? Daoust hag ez eo Skol-Veur Kembre, goude kelenn kement all a studierien, dic'houest da gavout ar gelennerien he deus ezhomm e-touez ar studierien-se ?

MONT WAR-RAOK.

Ar pezh a c'heller dezastum eus kement-se eo na pegen kalet e vo ranket labourat a-benn dizober an droug a zo bet graet en amzer wechall. Gouzout a ran n' emañ ket an holl a-du, e Kuzul ar Skol-Veur, gant kaout ur Gevrenn (Coleg) hollgembraek. Met diaes eo koulskoude gwelout peseurt raktres all a c'hellfe servijout d' un dra bennak. Ha laouen on, e gwirionez, o welout an traoù o vont war-raok.

Emañ bremañ Kevrenn Doueoniezh ar Skol-Veur o studiañ penaos goulennata e kembraeg ar studierien p' en em ginnig evit ar B. D. hag an diplom doueoniezh. A-hend-all emañ ivez Kuzul ar Skol-Veur o paouez reiñ an urzh envel kelennerien hiviziken en ur zerc'hel soñj e tlefent bezañ gouest da gelenn e kembraeg. Kement-se zo pouezus ha kalonekaüs. Hogen ret eo mont buanoc'h ha pelloc'h. Evel-se hepken e teuio ar Skol-Veur e Kembre da vezañ ur gwir Skol-Veur Kembre.

(*troet diwar ar c'hembraeg gant* Per DENEZ.)

Hortus Mangarevensis

Enumeratio plantarum in Villa Mangareva cultarum

gant Remont JESTIN

(Kendalc'h)

PANDANUS *L.* (Pandanaceae).

PANDANUS FURCATUS *Roxb.* Indezennoù reterel, 1824. Ti-broud tomm. Plantenn vras, delioù gwer boutailh sklaer, hir ha ledan a-walc'h war o c'heinger (1) drein kromm.

PANDANUS VEITCHII *Hort.* Polynesia, 1868. Ti-broud tomm. An delioù a zo gwer-teñval hag o erienoù gwenn hed-da-hed.

Notenn. — Ar *Pandanus*-ed a zo diouto meur a liesdoare all. N' int ket plantennoù da c'hellont bevañ en Europa rak zoken el lec'hioù tommañ n' eus tu da zerc'hel nemet unan pe ziv eus al liesdoareoù-se ha gant bec'h. Ar *P. furcatus* a zo unan anezho. Anavezout a ran abaoe bloavezhioùù hini liorzh ar villa « Les Cèdres » e St-Jean-Cap-Ferrat, n' eus hini all ebet war ar c'h-*Côte d'Azur*. Daou vloaz 'zo em eus plantet amañ ur P. Veitchii, bravoc'h hogen kizidikoc'h. Gwall vihan e oa hag e derou ar goañv e c'holois anezhañ gant unan eus ar c'hasedoù gweret war an a-raok a ran evit gwareziñ diouzh ret an traoù blin. Droug ebet dezhañ betek derou Genver, e-pad ar miz-mañ avat hag a voe taolioù yenijenn ennañ gwashoc'h eget bloaz e c'houzañvas ar blantennig savet en ti-broud tomm hag e varvas. N' eus ket da grediñ e c'hellje derc'hel gant un temz-hin izeloc'h eget 8° ; 6° ur wech brasoc'h hag e-pad nebeut amzer. An Ao. Rose eus Museum Pariz a lavare din ur wech e tlee bezañ ur *P.* kreñvoc'h c'hoazh eget ar *P. furcatus*. Hogen ne weler

(1) Keinger (eus *kein* ha *ker*) : *carina*.

estreget ar *Veitchii Pandanus* e gwerzh e Kornog Europa vihanañ rak klasket a-walc'h em eus.

PANDOREA JASMINOIDES *K. Schum.* (TECOMA JASMINOIDES *Lindl.*) (Bignoniaceae). Aostralia ar Gevred. Ti-broud yen hag orañjezeg. Plantenn graper vras, bleunioù e-stumm ur founilh, gwenn, ar bleunzeliennoù ruz-mouk e diabarzh ar gorzenn (miz Eost). Delioù goafheñvel, luc'hus-kenañ.

PERSEA GRATISSIMA *Gärtn.* (Lauraceae). Amerika drovanel, 1739. Ti-broud tomm. Gwezenn a war-dro 6-8 m. anvet e saozneg en doare boutin *Avocado pear,* enbroet en holl vroioù tomm. Skourroù gant delioù er penn hepken, ruskenn c'harv, hini ar skourroù bihan gwer. Delioù hirvoan, tev, bras. Frouezh e stumm per, gwenn ha bouk an diabarzh anavezet mat dindan an anv a —.

Notenn. — Daoust dezhañ bezañ meneget atav evel plantenn a di-broud tomm, e kresk brav-tre hep droug ebet zoken e-touez ar re vihan, ar *P. gratissima* e lec'hioù tomm ar c'h-*Côte d'Azur.* Teurel frouezh a ra ivez hogen bez ez eus hiniennoù ha ne reont ket, n' ouzer ket perak. Arabat e vije re a leizhded en-dro d' ar gwrizioù e-pad ar goañv, rak bez e c'helljont breinañ.

PHILODENDRON *Schott.* (Araceae). Ti-broud tomm evit an holl liesdoareoù.

PHILODENDRON ELEGANS *Hort.* Amerika drovanel. Plantenn o tennañ kalz d' ar *Monstera deliciosa* ; bihanoc'h eo hag an delioù, kalz bihanoc'h ivez a zo enno askoù ken don ma 'z eont hogos betek ar bennwazienn.

PHILODENDRON SCANDENS *Hort.* Amerika drovanel. Delioù bihanoc'h c'hoazh, kalonheñvel, garenn voan ha gwevn evel hini un droellblantenn. Un harp a rank kaout ar *Philodendron*-se kerkent ha m' en em laka da greskiñ.

Notenn. — N' eo ket aes derc'hel bev ar plantennoù-se e-pad ar goañv. Ar *P. elegans* bihan, deut en un ti-broud, plantet amañ daou vloaz 'zo a varvas e Genver pe C'hwevrer diwezhañ daoust d' ar c'hased-gwarez lakaet warnañ. Ar *P. scandens* hag a zo koulskoude ken kizidik ma n' eo ket muioc'h, en deus padet, goudoret gwelloc'h eget egile. Evit reiñ d' ur blantenn rividik ar gwellañ gwarez, setu amañ ar pezh am eus kavet an efedusañ : ober evel ma 'm eus lavaret uheloc'h, gant ur c'hased koad lakaet gwer e lec'h ar goloenn ha tennet kuit koad ur penn evit gellout

lakaat anezhañ en e sav war ar blantenn. En diabarzh ledañ kartoñs war an tri c'hostez bras a chom ha war ar penn en ur stagañ anezhañ gant broudoù. Lakaat ur sac'h tev dirak ar gwer (troet eveljust war-du an heol), dalc'het dre ur wrimenn war benn ar c'hased ; ar sac'h-se a vez savet e-pad an deiz da lezel an heol da barañ war ar gwer ha diskenn anezhañ kerkent hag aet an heol kuit. Ouzhpenn-se e c'heller gourizañ traoñ ar c'hased gant un doare teil a zalc'h e dommder e-pad pell : teil-kezeg da skouer. Evit ma ne vreinje ket ar c'hartoñs er c'hased gant ar glav, n' ez eus nemet goleiñ penn ar c'hased gant un tamm houarn-kannet bennak.

PHŒNIX *L.* (Palmae, Phœniceae).

PHŒNIX CANARIENSIS *Hort.* (1). Inizi Kanarias, 1864. Ti-broud yen hag orañjezeg. Skouerennoù eus ar balmezenn veurdezus-se a weler e Rosko, Enez Vaz, Dinan hag ul lec'h all bennak gwarezet-mat war aodoù Breizh. Aes eo da anavezout gant e gef bras ha tev hag e bikol boked delioù gwer-teñval lod anezho o tizhout 3 m.

PHŒNIX DACTYLIFERA *L.* Afrika an Hanternoz, Arabia. Ti-broud klouar-yen. Kef mistroc'h hag uheloc'h eget hini ar *P. can.* hag un tammig stouet peurvuiañ. Delioù rouesoc'h, reutoc'h ha treutoc'h, gwer-arc'hlas. Frouezh anavezet gant an holl.

Notenn. — Daoust ha ma ne daol den amañ an disterañ evezh ouzh frouezh ar wezenn-datez en enep d' an Arabed a struj bleuñvadurioù an troadoù gwregel gant sper-bleuñv an troadoù gourel, debret em eus meur a wech datez e Garavan, pa gouezhont eus ar wezenn. Ken c'hwek hag ar re a werzher pa vezont naturel (2).

PHŒNIX RECLINATA *Jacq.* Afrika ar C'hreisteiz, 1792. Ti-broud klouar. Palmezenn bihanoc'h, un tamm mat moanoc'h he c'hef eget en hini a-raok. Stouetoc'h ivez. Delioù bihanoc'h, gwer-teñval, kromm. Evel ar *P. dact.* ar *P. recl.* a daolenn, pezh a zo rouez e familh ar palmez.

PHŒNIX ROEBELENII *O'Brien.* Siam, 1889. Ti-broud klouar. Ar *Phœnix*-mañ a zo ur c'horr pa ne gresk ket en tu-

(1) Hag hervez B. Chabaud e-unan (« Les palmiers de la Côte d'Azur », p. 136) PHŒNIX CANARIENTIS *Chabaud.*

(2) An darn vuiañ eus an amzer, datez Afrika a zo bet soubet en ur siroz sukr. Gwelloc'h neuze chom hep debriñ diouto, diyac'hus int.

hont da 2 m. - 2 m. 50. Mistr-kenañ eo, dezhañ un tammig neuz ar *P. dactylifera* e gwevnoc'h ha koantoc'h ha kalz skañvoc'h. Gwer tener an delioù moan-kenañ ar ranndelioù anezho.

Notenn. — Al levrioù a lavar « Ti-broud klouar » evit ar *P. recl.* (ha zoken ar *P. dact.*) koulz hag evit ar *P. Roeb.* Koulskoude hemañ a zo un tamm mat kizidikoc'h, war-bouez nebeut ken kizidik hag an *Howea Forsteriana*. Er « Villa Les Cèdres » e c'holoer anezhañ e-pad ar goañv. An hini a zo amañ a zo dindan ur *Vitis Voineriana* (gw. aze) a warez anezhañ kenkoulz rak an heol e-pad an hañv, rak lazhet e vije gant bannoù an heol a-hend-all. Gwelet em eus an dra o c'hoarvezout en ul liorzh all. E gwirionez, ar plantennoù bihan a zo disheoliet gant ar re vras en natur.

PHORMIUM TENAX *Forst.* (Liliaceae). New-Zealand, 1798. Ti-broud yen hag orañjezeg. Geot bras birvidik, delioù a-enep an eil d' eben dre ziv, 2 v. a hirder dezho, gwer war an tu-enep, arc'hlas war un tu gin. Ul liesdoare *(Ph. t. variegatum)* a zo dezhañ delioù roudennet a velen war o hed, dreist-holl war an erienoù.

Notenn. — Plantenn greñv aes da ziorren, a blij dezhi kenkoulz an heol hag an disheol. Dour a-walc'h a rank kaout e-pad an hañv. N' am eus ket gwelet anezhi e Breizh met da grediñ eo e teufe brav war aodoù Breizh-Izel.

PITTOSPORUM TOBIRA *Ait.* (Pittosporaceae). Sina, Japan, 1804. Orañjezeg. Gwezennig atav gwer, gant un deil stank-kenañ ha bleunioùigoù gwenn e bolzadigoù, c'hwez dezho evel gant re an orañjezennoù (nevez-amzer).

PLATYCERIUM ALCICORNE *Desv.* (Polydiaceae). Gevred Aostralia, Inizi Soychelles ha Mascarenhas, 1808. Ti-broud klouar. Radenenn a gresk war gefioù ar gwez, rannet e daou flip (1) pep hini anezho oc'h ober aspadennoù hir, faoutet don e daou pe dri beg o stummañ a-walc'h kerniel ar c'harv-meur.

PLUMBAGO CAPENSIS *Thunb.* (Plumbaginaceae). Ar C'hab, 1818. Ti-broud yen. Gwezennig graper, garenn ha skourroù moan hag hir, delioù bihan hirvoan, bleunioù glas-sklaer tener e bokedoù e-penn ar skoultrigoù (Mezheven-Kerzu).

(1) flip : *fibra,* germ. *Lappen.*

PORTULACARIA AFRA *Jacq.* Afrika ar C'hreisteiz, 1732. Ti-broud klouar. Gwezennig vihan (1 m.) atav gwer, gant delioùigoù krenn, tev. Karout a ra ar sec'hor evel ar « plantennoù druz ».

PSIDIUM CATTLEIANUM *Sab.* (Myrtaceae). Brazil ar C'hreisteiz, 1818. Ti-broud klouar. Gwezennig a dizh amañ etre 2 ha 3 m. Delioù bihan, hirvoan-lemm, lerek. Frouezh anavezet mat er broioù tomm (*guayaba* e spagnoleg), eus ment ur brunenn ruz-gwin en diavaez koulz hag en diabarzh, saourek, hogos kenvlaz gant ar sivi.

PUNICA GRANATUM *L.* (Punicaceae). Reter-nesañ, Himalaya. Orañjezeg. Gwezennig anavezet mat dre he frouezh (*malum Granatum, Granatum,* aval-greunadez) a weler e gwerzh e holl gêrioù ar broioù Kornog ivez. A-raok frouezhañ e ra bleunioù ruz splann brav-kenañ.

PYROSTEGIA VENUSTA *Miers.* (BIGNONIA VENUSTA *Ker.*) (Bignoniaceae). Brazil, 1816. Troellblantenn gant delioù bras a-walc'h, begek, ar re uhelañ o kaout bizied moan ha pegus-tre zoken war ar mogerioù. Bleunioù bihan korzennek e blokadoù, niverus-meurbet, liv an aour ruz-flamm. Unan eus bravañ troellblantennoù bleuñvus eo. Bleuniañ a ra e Genver-Meurzh.

Notenn. — Kizidik eo ar blantenn-mañ. Ret eo he lakaat el lec'hioù troet ar muiañ war-du an heol. Alies a-walc'h pa c'hoarvez un taol yenijenn (da lavarout eo 1° - 0° en noz) e vez taget ar bleunioù ha kouezhañ a reont.

RHOPALOSTYLIS BANERI *Wendl. & Drude.* (KENTIA BAUERI *Mart.*) (Palmae, Arecinae). Enezenn Norfolk. Ti-broud klouar-yen. Palmezenn o tennañ d' an *Howea*-ed ha d' an *Archontophœnix* ; reutoc'h ha sonnoc'h an delioù hag ar ranndelioù, kef tevoc'h ivez.

Notenn. — Rouez-tre eo ar balmezenn-mañ war-dro amañ. Gant poan vras e teuis a-benn ur wech da gavout unan, hogen kalz re vihan e oa c'hoazh, un deliennig a-netra dezhañ hepmuiken, ha kaer em eus bet ober eus va seizh gwellañ war e dro, mervel a reas nebeut goude.

SABAL BLACKBURNIANA *Glazebrook* (S. UMBRACULIFERA *Mart.*) (Palmae, Coryphinae). Inizi Bermudas, 1825. Ti-broud klouar-yen. Delioù avelerheñvel, bras-kenañ (brasañ delioù palmez a weler war ar c'h-*Côte d'Azur*).

betek 2 v. a dreuskiz, keingeret-kreñv (1), gwer-teñval. Kef kreñv a-walc'h a c'hell tizhout amañ 4-5 m.

SENECIO LONGIFOLIUS *L.* (Compositae). Mec'hiko. Ti-broud yen. Gwezennig gant nebeut a skourroù hir, gwenaennek ha marellet, delioù bras hirvoan, tev, un tammig dantek togn ; bleunioù melen-aour e bolzennadoù bras (hañv ha goañv).

SOLANDRA HARTWEGII (Solanaceae). Ti-broud klouar (2). Plantenn graper hag a zeu da vezañ hirmeurbet ; garenn greñv hag ar skourroù ivez, ruskenn sklaer, roudennet, delioù hirvoan lemm, tev ha lufr, bleunioù bras doursilheñvel, dezho liv ha c'hwez an abrikez, ar gurunenn a zo tev, gwevn, flour evel ur c'hroc'hen gavrvenez (nevez-amzer).

Notenn. — Plantenn rividik a-walc'h, a goll zoken darn eus he bleuñvroñs a en em ziskouez e miz Genver. Ar muiañ a heol ar gwellañ. Dour a zo da reiñ forzhik e-pad an hañv ha teil dourennek.

SOLANUM WENDLANDII *Hook.* (Solanaceae). Kosta-Rika, 1882. Ti-broud tomm. Troellblantenn, garenn wevn, skoultrigoù bouk ha gwer ; war ar re-mañ ha war du gin an delioù ez eus drein bihan strewet amañ hag ahont. Delioù bras a-walc'h o stummañ flipoù togn. Bleunioù glas lireu lirzhin e bouchadoù bras laosk, derc'hel a reont eus mae du pe gerzu.

Notenn. — Daou vloaz 'zo e welis e diwezh ar goañv e oa treset fall ar *S. W.* amañ, deut an nevez-amzer koulskoude e stagas da adgreskiñ met dister. O sellout pizh outañ e welis e oa krog ar c'harenn da vreinañ a-rez an douar, dindan kentoc'h. N' oa ket bet taget ar blantenn gant ar yenijenn, ne c'helle dont ar c'hleñved nemet eus al leizhded. Troc'hañ a ris eta ar blantenn a-zioc'h al lec'h klañv (tri metr hanter a oa dezhi), distagañ anezhi diouzh ar c'hromelloù ma krape outo hag he flantañ evel-se ouzh troad moger an ti gwarezet diouzh ar glav gant rizenn an doenn. Adkregiñ a reas aes aze, en douar skañv strujusaet gant teil-douar ha douar-brug, dont a reas bravoc'h eget biskoazh

(1) gw. p. 55 niv. 64.

(2) N' on ket evit reiñ muioc'h eus an displegadurioù-diazez evit ar blantenn-se degaset n' eus ket keit-se en Europa, meneg ebet diouti el levriou evit c'hoazh.

ha diwar neuze re voe droug ebet ken nemet ur merk bennak a riv er goañv tremenet bet yenoc'h eget boaz. Ret eo atav teurel evezh bras rak al leizhded pa 'z eus d' ober gant plantennoù o c'hoad bouk. En abeg da se, na me nag ar re all n' omp deut a benn da ziorren amañ ar c'h-*Carica papaya* a zalc'hje dindan temz-hin amañ paneve glaveier re vrokus an diskar-amzer ha derou ar goañv.

STENOCALYX MICHELII *Berg.* (EUGENIA UNIFLORA *L.*) (Myrtaceae). Brazil. Ti-broud klouar. Gwezennig a 2-3 m. a uhelder, stank, ledan. Reiñ a ra frouezh ruz tev evel prun bihan, stumm ar meloñs dezho, ruz evel kerez. O blaz a laka da soñjal e blaz ar re-mañ ivez.

STRELITZIA *Ait.* (Musaceae). Ti-broud klouar.

S. AUGUSTA *Thumb.* Ar C'hab, 1791. Kef a dizh 3-4 m. a uhelder, delioù bras damheñvel ouzh re ar wezenn-vananez nemet oc'h en em zisplegañ holl en hevelep plaen evel un aveler (ha dres evel ar *Ravenala madagascariensis* na c'hell ket bevañ amañ). Ar bleunioù kenstumm gant re an hini war-lerc'h n' int ket ken brav na tost.

S. REGINAE *Ait.* Ar C'hab, 1773. Plantenn kalz bihanoc'h, digef. Bleunioù e stumm penn ul labous klipennek ha lemm e veg, liv an orañjez, splann, hag ar begoù glas.

STREPTOLOSEN JAMESONII *Miers.* (Solanaceae). Ekuador, Kolombia, 1847. Ti-broud yen. Plantennig o stummañ ur bad a war-dro 1 m. a uhelder. Delioù bihan-kenañ, bleunioù korzennek niverus, bihan, melen-aour ha ruz-tan e lec'h ma teu ar gorzenn da ledanaat.

TRETROEPANAX PAPYRIFER *C. Koch.* (ARALIA PAPYRIFERA *Hook.*) (Araliaceae). Formosa, 1852. Ti-broud klouar. Gwezennig a 2 m. - 2 m. 50 a uhelder, hep skourroù. An delioù bras-tre (0,60 m. a dreuskiz) palm-rannek (1), blot a-walc'h, gwer-sklaer war ar c'horre, kentoc'h rous dindan, dezho lostoù hir ha kreñv o vont a bep tu d' ar c'hef evel skinoù rodoù.

THUNBERGIA *L.* (Acanthaceae).

T. ALATA *Boj.* var. *GIBSONII Hort.* Natal, 1823. Ti-broud tomm. Troellblantennig gant ur c'harenn ha skoultrigoù

(1) palrannek : *palmatifidatus.* Ar gerioù dornheñvel, lavheñvel ne seblantont ket din klotañ amañ, rak tuet e vezer da grediñ neuze ez eus pemp beg en delienn evel ma 'z eus pemp biz en dorn.

moan-moan, delioù bihan kalonheñvel gwer-lintrus ; bleunioù bihan, doursilheñvel, eus ar bravañ liv-orañjez a anavezan ken splann ha goulaouek ha ma 'z int (e-pad an hañv).

Notenn. — Ar blantennig-se a lakaer d' en em ledañ war ar mogerioù a zo rividik-kenañ. E-pad ar goañv diwezhañ, bet hir ha fall, e voe taget divalav an troadig yaouank nevez lakaet amañ. Sec'hañ a reas a-raok an nevez-amzer. Kavout a rae din e oa marv met e miz Mae e savas ur c'harennig nevez ha deut eo an *T.*-se da vezañ ken brav hag a-raok. E Cannes e klevis abaoe gant ul liorzhour en doa diouzh an *T. a. G.*, rouez-tre war-dro amañ, e oa deut e holl blantennigoù e podoù da reviñ da vat en ti-broud tommet hag an « troad-mamm », kalz kreñvoc'h eget va hini d' ober heñvel. Gwir eo ez un tamm mat yenoc'h ar goañv e Cannes eget e Garavan.

T. COCCINEA *Wall.* Nepal, India an Hanternoz, 1823. Ti-broud klouar. Plantenn kalz kreñvoc'h eget an hini a-raok, gant delioù begek-hir ha bleunioù gant ul liv o vont eus ar ruz-bev d' ar melen, e stumm re ar geol-bleiz ha barroù istribilhet-hir.

T. GRANDIFLORA *Roxb.* Burma, India, 1820. Ti-broud tomm. Ken bras hag an T. coccinea, da lavarout eo gouest da c'holeiñ stank talbenn un ti ha dezhañ delioù heñvel. Ar bleunioù avat a zo brasoc'h, ar gurunenn digoret-mat, a bemp bleuñvzelienn ledan, glas-lireu sklaer.

TILLANDSIA DIANTHOIDES *Rossi* (Bromeliaceae). Brazil, 1810. Ti-broud tomm. Doare geot gwezgar (1), bouchadek (2), gant delioù hir, moan-tre, beget-lemm, kromm ha bleunioùigoù roz glasruzik (Mae-Mezheven).

Notenn. — Ar blantennig-se a weler ispilhet ouzh ur skourr pe un orjal, en disheol hogen en ul lec'h tomm. Pa n' he deus koulz lavarout gwrizienn ebet e lakaer anezhi war un tamm koad kozh, un tamm spoue pe ouzh kef ur wezenn gant kinvi en-dro d' an traoñ hag e stager gant un orjalenn. Bevañ a ra an *T.* diwar azot an aer ha ne dalv ket ar boan zoken reiñ dour dezhi, hini ar glav pa gouezh a zo a-walc'h.

(1) gwezger :
(2) *caespitosus.*

TRACHYCARPUS EXCELSA *Wendl.* (CHAMAEROPS EXCELSA *Thunb.*) (Coryphinae, Palmae). Sina, Japan, 1844. Ti-broud yen hag orañjezeg. Kef a seblant bezañ blevek gant ur gwiskad neudennoù du hir a c'holo anezhañ. Tizhout a c'hell 6-8 m. Delioù avelerheñvel, krenn, gwer teñval, reut a-walc'h. Kaletañ palmezenn a zo hag a bell, meur a skouer anezhi a zo e Breizh.

TREVESIA MICHOLITZII (Araliaceae). Ti-broud klouar (1). Plantenn hag a c'hell tizhout 2 - 3 ,m. Garenn wer sonn, gant drein strewet warni, n' eus ket a skourroù hogen lostoù-delioù hir ha kreñv o tougen delioù bras, gwer-luc'hus, o zrolinenn o stummañ flipoù hir o-unan liesflip ha kenlinennek en-dro da greiz an delienn en un doare koant-meurbet.

Notenn. — En disheol e rank bezañ ar blantenn-mañ. Kreskiñ a ra buan gant ma vo roet dour e-leizh dezhi e-pad an amzer domm. Un arnodenn doanius a ris ur bloaz bennak 'zo gant un *T. M.* : o klask lakaat anezhañ da zont gwelloc'h e rois dezhañ meur a wech eus an teil dourennek a vez degemeret ken mat gant an holl blantennoù koulz lavarout. A-nebeudoù e stagas an delioù da gouezhañ ha war-lerc'h ar c'hef da vreinañ a-rez an douar. Kaer am boe ober, mervel a reas ar blantenn. N' eus eta, hervezon, da reiñ d' an *T. M.* nemet teil-douar mat, rak dont a ra neuze brav-tre, hep meskont.

VITIS VISNIERIANA *Hort.* (Vitaceae). Sina, 1897. Ti-broud yen. Plantenn greñv a c'hell sevel betek 8 - 10 m., dezhi delioù hirvoan dantek munut, strollet dre bemp evit ober un delienn kenstrollek, gwer sklaer lizhin, stank, padus, warno koulz ha war al lostoù hag ar skoultrigoù yaouank « tomentum » rous.

WASHINGTON FILIFERA *Wendl.* (Coryphinae, Palmae). Kalifornia ar C'hreisteiz. Ti-broud yen. Kef tev hag a dizh 10 m., delioù avelerheñvel, gwer-sklaer, bras, begoù ar skejennoù gwevn hag o tougen neudennoù gwenn hir-kenañ. Daou liesseurt a zo : *W. f. microsperma* ha *W. f. robusta,* nebeut-tre a ziforc'h etrezo.

WASHINGTONIA GRACILIS *Parish.* Kalifornia ar

(1) Plantenn meneget c'hoazh e nep lec'h. Alese berrder an diskleriadurioù-diazez. Eus Gevred Asia pe eus inizi tost ez eo an *T. M.* forzh penaos.

C'hreisteiz. Ti-broud yen. Kef moanoc'h hag uheloc'h. (Tizhout a ra amañ 20 m. Brasañ palmezenn a vev war ar c'h-*Côte d'Azur* eo.) Delioù bihanoc'h, gwer-teñval, hep neud pe gant nebeut a neud kentoc'h. Kresk herrek-tre.

WASHINGTONIA SONORAE *S. Wats.* Bac'ha-Kalifornia, Sonora. Ti-broud yen. N' am eus ket gwelet a *W. S.* ha n' eus hini ebet war-dro amañ, nemet un troad bennak bihan-tre ha n' eur ket gouest da c'houzout dres peseurt diforc'h a c'hell bezañ etre an trede *W.*-mañ hag an daou all. Krediñ a ran e tenn muioc'h d' an eil, kreskiñ gorrekoc'h a ra, moanoc'h c'hoazh e tle bezañ ar c'hef ha moarvat ne sav ket ken uhel. N' eo ket taolennet ar balmezenn-mañ war al levrioù (nemet, da grediñ eo, war ar *Bailey* ; n' am eus ket gellet gwelout).

YUCCA *L.* (Liliaceae).

Anavezet a-walc'h eo ar *Yucca-ed* hogos gant an holl. E Brest, da skouer, e weler meur a hini diouto. Meur a liesdoare a zo, an darn vuiañ gant ur c'harenn greñv hag uhel, holl gant delioù klezeheñvel, lerek, lemm-tre o beg. Ober a reont bleunioù gwevn evel kleierigoù strollet en ur mellad blokad en deus a-wechoù 1 m. a uhelder. A-walc'h e vo din eta menegiñ amañ da skouer :

— Y. ALCIFOLIA *L.* Jamaika, Mec'hiko. Ti-broud yen. Bleugn en hañv ;

— Y. GLORIOSA *L.* Kreisteiz ar Stadoù-Unanet. Ti-broud yen. Bleugn en hañv ;

— Y. GUATEMALENSIS *Baker.* Mec'hiko, Guatemala. Ti-broud klouar-yen. Bleugn en diskar-amzer.

Notenn. — N' eus plantenn ebet, a gav din, e vije kreñvoc'h enni ar « youliñ-bevañ » eget er *yucca*. Forzh pegement e vije troc'het, mac'hagnet ha gwallgaset, adkreskiñ a ra atav. Meur a vloaz 'zo em boa tennet eus an douar ur *yucca gloriosa* liesd. *pendula* a war-dro 2 v. a uhelder ; toullet em boa tro-dro d' ar c'hef ha don a-walc'h ha sachet kuit ar gwrizioù. Ma, tammoù bihan eus ar re-mañ a oa chomet evel ma chom atav nemet toullañ a rajer evel evit sevel un ti, hag abaoe amañ hag ahont e sav eus an douar delioù bihan lemm o tiskouez e venn pep tamm gwrizienn stummañ ur blantenn nevez ha kaer eo o lemel kuit, dont a ra atav re all en o lec'h e-kichen plantennoù all na c'heller ket turiañ re ouzh o zroad.

*
**

Echu va fennad ganin-me, n' am eus da lavarout bremañ nemet gwall nebeut a dra da heul : mar deo un den bennak hag a gar ar plant, bravañ kinkladur an douar, dedennet gant an doare-liorzhouriezh-se hag ar c'hoant o tont dezhañ da ober arnodennoù e Breizh, Iwerzhon, h.a. (e penn Kernev Veur, war am eus lennet, e c'hell raden gwezheñvel 'zo derc'hel en douar frank) bez' e c'hell, ma kar, goulenn diganin-me, displegadurioù hag alioù. Eus va gwellañ a rin evit harpañ anezhañ, hervez va gallusted.

« ...et ei Cyrum respondisse : « Atqui ego omnia ista sum demensus : mei sunt ordines, mea descriptio ; multae etiam istarum arborum mea manu sunt satae ». Tum Lysandrum... dixisse : « Rita vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna conjuncta est ».

(*De senect.* XVII, 59.)

AL LEVRIOU

DIE GESCHICHTE VON JOEL BRAND, embannet e galleg gant an anv L'HISTOIRE DE JOEL BRAND ; 252 pajenn 600 lur, Editions du Seuil, Paris, 1957.

Joel Brand a oa ur Yuzev eus Budapest. E 1941, pa darzhas ar brezel etre Rusia hag an Alamagn, e voe harzet e vreur-kaer hag e c'hoar-gaer, ha kampbac'het e Bro-Oukraina. Evit o saveteiñ e roas Joel Brand arc'hant d' ur poliser eus ar servijoù kuzh hungarat. Hemañ a zegasas en-dro e gerent, hag un nebeut tud all da heul. Evel-se e voe ganet ar **Waada Ezra we Hazalah,** ur gevredigezh hag en em ouestlas da saveteiñ buhez ar Yuzevien.

Kerkent ha deut an Alamanted en Hungaria en em gavas Joel Brand e darempred ganto. Hag un deiz, d' ar 5 a viz Ebrel 1944, e voe galvet dirak an Obersturmbannführer Adolf Eichmann, rener ar soudarded SS en Hungaria, hag a lavaras dezhañ : « Prest on da werzhañ deoc'h ur milion a Yuzevien. C'hwi a gaso anezho el lec'h ma karoc'h. Pegement oc'h gouest da baeañ ? »

Ne oa ket ar wech kentañ e oa graet ar seurt kinnig. E-tro diwezh 1942 e oa deut Guisi Fleischmann, ur Yuzev kalonek eus Bratislava, a-benn da welout an Hauptsturmführer Dieter von Wisliceny, rener ar soudarded SS e Slovakia : graet o doa marc'had hag en eskemm evit 50.000 lur sterling, e voe prometet lezel o buhez gant ar 25.000 Yuzev hag a chome c'hoazh e Slovakia. Paeet e oa bet an arc'hant, ha chomet goude-se ar Yuzevien e peoc'h, evel ma oa bet divizet. C'hwec'h miz goude, en doa goulennet Wisliceny gwelout Guisi Fleischmann en-dro : en eskemm evit daou vilion a zolaroù, da vezañ paeet dre 200.000 dolar bep miz, e vefe paouezet, en Europa a-bezh nemet er Reich hag e Pologn, da gas ar Yuzevien d' ar c'hampoù-bac'h. War-dro tri milion a Yuzevien a chome bev c'hoazh d' an ampoent, 4 milion a oa bet lazhet. Klask a reas Guisi Fleischmann tennañ an arc'hant digant strollad-sikour an Amerikaned, ar **Joint** : nac'het e voe. D' an termen merket e taskoras von Wisliceny da Guisi Fleischmann ar 57.000 dolar arrez a oa bet paeet, hag e voe adkroget gant al lazhadeg.

Gant muioc'h a vunudoù e kont Joel Brand istor e zivizoù gant Eichmann. D' ar mare-se e veze kaset diouzh Hungaria 12.000 Yuzev bemdez da vervel (kalz anezho ne dizhent ket zoken ar c'hampoù-bac'h), ha korf hag ene en em roas Joel Brand da saveteiñ an nemorant eus e bobl. Gant aotre an Alamanted ez eas da Istambul ; divizout a reas eno gant kargidi ar **Sohknouth (Jewish Agency)**. Santout a reas diouzhtu avat e oa un nerzh kuzh o labourat a-enep dezhañ. Ne voe ket pell o c'houzout peseurt nerzh e oa hennezh : a-benn un nebeut devezhioù e oa lakaet, dre douell, da vont d' ur vro e dalc'h ar Saozon, hag eno e voe harzet. « Petra

'fell deoc'h e rafen gant ur milion a Yuzevien ? » eme dezhañ, un nebeut sizhunioù goude, Rener an Intelligence Service evit ar Reter Tostañ, Lord Moyne. (Bez e tle Lord Moyne bezañ diskaret nebeut goude gant daou soudard eus an Irgoun.) Hag e miz Gouhere, pa oa e Budapest ur mignon da Joel Brand, an Dr. Kastner, o klask ober d' an Alamanted krediñ e oa an divizoù o vont da vat war-raok gant ar Re Unanet, ez embanne Servij-Kelaoua Reuter na vije morse asantet kas an disterañ tra d' an Alamagn e-pad ar brezel. Pezh a oa ur gwir varnedigezh d' ar marv evit kantmiliadoù Yuzevien.

Diaes eo, en un nebeut linennoù, lakaat da gompren pegen pouezus eo al levr. Teurel a ra sklerijenn war ar stourmoù diabarzh etre an Alamanted diwar-benn kudenn ar Yuzevien ; war ar stourm etre an Alamanted hag Europiz all diwar-benn an hevelep kudenn ; war doareoù-ober ar Re Unanet e-keñver an dud paour barnet d' ar marv. Mat eo lenn kement-se, pa 'z eo bet ar c'hazetennoù bras o labourat ken kalet evit prouiñ e oa an holl zrougiezh eus an hevelep tu.

Per DENEZ.

E. HOWARD HARRIS, THE LITERATURE OF FRIESLAND, 92 bajenn, Van Gorcum, Assen. (Bez e c'heller prenañ al levr evit 500 lur digant P. Ar Bihan.)

Lennerien « Al Liamm » a anavez un dra bennak dija diwar-benn Bro-Fryslân, peogwir eo bet gouesltet d' ar vro-se un niverenn en he fezh. Daoust da se, pe kentoc'h en abeg da se, e kavint dudi, ar re anezho a oar saozneg, o lenn levr an Ao. Harris : ur skouer eo al levr-se eus ar pezh a zlefe bezañ graet evit Breizh.

Kentelioù hon eus ni, Bretoned, da gemer e pep lec'h. Zoken gant ur bobl kalz bihanoc'h egetomp evel Friziz. Menegiñ a rin kement-mañ hepken : kenteliet eo ar frizeg er skolioù ; e skolioù zo e vez degemeret ar frizeg da yezh-kelenn ; holl bezhioù-c'hoari Shakespeare a zo bet troet e frizeg (gant an Dr. Douwe Kalma) ; ar Bibl a zo bet troet e frizeg ivez ; teir c'hazetenn sizhuniek a zo ; kenteliet e vez ar yezh e 4 Skol-Veur ; hag etre 1945 ha 1948 ez eus bet embannet e frizeg 21 levr-barzhonegoù, 57 romant, 114 pezh-c'hoari, 59 levr evit ar vugale. Ur wech c'hoazh, daoust ha ne c'heller ket mont da gemer kentel gant Friziz ?

Komprenet o deus Friziz daou dra — hag a vez klasket dinac'h hiziv an deiz e Breizh gant tud zo : an dra gentañ eo na c'hell ket ar yezh bezañ savetaet hep ar menoz broadel hag un emsav broadel — ac'hane uhelvennad an « natio frisica » hag emsav « Fryslân Frij » renet gant E. B. Folkerstma. An eil tra eo na c'hell ket ur yezh bezañ savetaet ma ne zeu ket da vezañ ur « Kultursprache » : « The culture is the key to language survival : n' eo nemet dre ober eus ar yezh ur benveg-sevenadurezh eo e c'heller saveteiñ anezhi ». Ha berzh-mat stourm Friziz a ziskouez gant piv emañ ar gwir.

Ur pennad-digeriñ a zo diwar-benn istor Fryslân hag istor hec'h emsav. Berr eo, met reiñ a ra ar pep talvoudusañ. E Fryslân e vez

lidet emgann Warns (26 a viz Gwengolo 1345) evel un deiz gouel broadel, e-giz ma vez lidet Bannockburn e Bro-Skos pe emgann ar C'hentroù Aour e Flandrez. Hag ar stourm, evel e Warns, a gendalc'h : « n' eo ket mui a-enep marc'heien hollandat, » a lavar Fedde Schurer, « met a-enep burevidi berrwel a nac'h o gwirioù broadel hag o buhez broadel ouzh Friziz. »

Bez he deus Fryslân un hir a hengoun lennegel. Lezennoù kozh eus an unnekvet kantved ha, da vare an Azginivelezh, ur barzh meur, Gysbert Japiks, hag « en deus graet d' an Azginivelezh komz frizeg ». E-keñver kement-se n' he deus Breizh da ziskouez nemet misterioù. Ha didorr e chom linenn al lennegezh frizat betek an deiz a hiziv : un emsav romantel a zo bet e Frizia gant Joan Halbertsma hag Harmen Sytstra, hag e fin an naontekvet kantved en em unan ar romantelezh gant ar sosialistiezh en oberenn Peter Jelles Troelstra. Ar chañs en deus bet ar frizeg da zisplegañ atav menozioù an araokaat, tra ma 'z eus bet pobloù all — gwelit ac'hanomp gant hor Chouanted, gwelit Euskariz ugent vloaz zo — o kaout an dichañs da vezañ luziet e brezelioù-koll ha na oant ket, e gwirionez hag evit pep tra, o brezelioù.

Al lennegezh a-vremañ a zo bev-tre. Menozioù ar bed bras a heuilh : ur prenestr digor-bras war ar bed eo ar friseg evit Friziz, ouzhpenn benveg-emzisplegañ o ene. Ne servijfe da netra reiñ amañ ur roll anvioù. E levr an Ao. Harris e vint kavet, gant notennoù mat diwar-benn buhez hag oberoù pep skrivagner a dalvoudegezh ha troidigezhioù brav diwar pezhioù barzhoniezh berr eus pep mare lennegel.

Per DENEZ.

LES AVENTURES DU ROI BACO, gant **Coarer Calondan,** ur romant breizhek e galleg.

Pa savas Edmond Coarer e-touez e vignoned en herberc'hti brudet « Jean-François de Nantes », war gae ar Foz, da zeiz diskouezadur e levr diwezhañ « Les Aventures du Roi Baco » (Les Presses Bretonnes, Sant-Brieg) e sellas an holl outañ gant evezh hag azaouez.

Paotred ha merc'hed ar Skingomz a oa eno, Coarer o vezañ komzer e Skinva Naoned-Breizh. Broadelourien vreizhat a bep menoz a oa deut ivez.

Dall eo Koarer abaoe e yaouankiz ; Kalondan a zo e anv-pluenn. Un den bras ha korfek eo, ledan e zivskoaz, ur prezeger ampart hag ur skrivagner anavezet mat gant tud an Emsav, daoust ma skriv peurvuiañ e galleg. Arabat ragachat en abeg da se. Rak Breizh-Uhelad eo, ha Naonedad zoken. Desket en deus ar brezhoneg koulskoude, ken eo deut da vezañ skoazeller Per Loisel evit ober war-dro ar Gorsedd.

Ha bremañ gwelomp petra a zo displeget en e romant. Mesket eo gant an oberour mojenn geltiek ar Vorganez gant hini Neptunus, doue ar Romaned karet gant Naonediz mar kreder ger-stur o ardamezioù (adalek an Dispac'h).

Baco, paotrig an Naoned, a dec'h eus ti e vamm evit mont war ul lestr da redek ar morioù (emaomp en XVIIIvet kantved). Taolioù skourjez ne raint ket diouer dezhañ evit deskiñ d' ar penn fall ma 'z eo sentiñ ouzh ar gourc'hemennoù ha kaout resped ouzh ar re gozh.

Un deiz meurdezus, e-kreiz an arne, e klev Baco mouezh ar Vorganez.

Deut da vezañ laer-mor ha kabiten, zoken, e kred bezañ beuzet en ur peñse. An holl verdeidi nemetañ a zo kollet. Neuial a ra e-pad eurioù diniver war ar mor ha kavout a ra dre chañs ur varikenn distrad. Douariñ a ra erfin en enezenn dianav ar Menez Tan ma ren warni Adema, ur rouanez du he c'hroc'hen. Lezel a reomp d' al lenner ar blijadur da gavout diouzh e c'hoant (pe nann) ebatoù Baco gant Adema hag an troioù kamm c'hoariet dezhi gant e bried kleiz.

...E walc'h en deus Baco eus ar vroig pell-pell-se ha keuz en deus o soñjal e Naoned hag e Breizh (en amzer-se e oa holl Naonediz Breizhiz a galon). Gant joa eo ez a kuit war vourzh ul lestr gall hag a zo deut eno dre zarvoud da glask dour dous. Kas a ra gantañ teñzor ar Rouanez.

Distroet e Breizh e tispign buan an teñzor gant bourc'hizien lorc'hus ha gisti a renk uhel, aluzon e ro ivez ar mondian nevez d' ar Seurezed a Garitez. Un ti meur en deus savet e karter ar beorien, l'Hermitage, hini e gavell.

Hepdale e teuio da vezañ paour hag hini eus ar re en deus skoazellet ne soñjo mui ennañ. Nemet Nanoñ (Annaig), e vatezh, hag ar paotr kozh Mahe, ar martolod en doa skourjezet anezhañ p' edo yaouank-flamm.

Siwazh ! un deiz e kaver Baco hanter varv gant an naon hag ar riv war gae ar Foz. Kaset d' an ospital e varvo dizale an hini a voe « Roue », en ur stourm ouzh ar Vorganez. Ar vatezh feal hag ar martolod kozh a zegouezho goude ma vo aet da anaon.

Ur romant melkonius ha dudius war un dro eo. Savet gant un den awenet gant kredennoù ar Gelted kozh hag a oar e unan petra eo an droug hag ar gwalleur ha pegen prizius eo peoc'h an enc e-kreiz safar ar Bed. Da lenn gant an holl Vrezhoned.

MELAR JOSIG.

(E gwerzh e ti an oberour : E. Coarer-Kalondan, 12, rue Kléber, Nantes.)

NOTENNOU

◆ **HOR MIGNONED.** — Ganet eo bet ur plac'hig, Mari-Helena, d' an 19 a viz Du, e ti an Ao. hag an It. Mikael Le Cossec.

Herve ha Dominga Jeusset a zo laouen da gemenn deoc'h ginivelezh o c'hoarig Veronika.

Michele-Agnola ha Renea Jeusset o deus bet ur verc'hig, Patricia, d' ar 25 a viz Du, e Roazhon.

Gwenael, Tudual ha Herve Huon a zo laouen da gemenn deoc'h ganedigezh o breur bihan Riwal Gurvan, e Brest, d'an 31 a viz Here.

◆ **PROFOU.** — Setu roll ar profoù degouezhet ganimp e-korf an daou viz diwezhañ :

HERE : Guichard, 1.000 lur ; J. Soulard, 1.000 ; Dr G. Etienne, 1.000 ; Y. er Meliner, 3.000 ; Ao. Mary, 100 ; E. Kemener, 500 ; J. Morvan, 1.000 ; J.-Y. Gwilhou, 2.000 ; A. Ar Fur, 200 ; Job Kemener, 200. **War un dro :** 10. lur.

DU : Dr G. Etienne, 1.000 lur ; Wilhelm Minarech, 1.000 ; Yann Thomas, 1.000 ; Andrev Daniel, 4.000 ; H. ar Floc'h, 100 ; J. J. Penneg, 620 ; J. Penneg, 500 ; F. ar Bleiz, 200. **War un dro :** 8.420 lur.

Abaoe derou ar bloaz hon eus bet 195.210 lur a brofoù. Trugarez d' an donezonerien galonek a zalc'h ar gelaouenn en he sav.

◆ **LIZHIRI.** — « Va gourc'hemennoù deoc'h evit kresk ar gelaouenn, tizhet ganti ar 500vet koumananter. Soñj am eus bezañ lennet e oa e 1944 gant « Gwalarn » 440 koumananter ha lennet am eus war « Skol » he doa « De Tsjerne », kelaouenn lennegel Bro-Friz, 520 koumananter, en ur vro ma vez lennet kalz muioc'h er yezh vroadel. Va gourc'hemennoù ivez evit al levrioù kaer ha dudius embannet e-doug ar bloaz. »

P. P.

★

Setu ul lizher diwar-benn kudenn « An doare-kontañ ». Kaset eo bet gant Arzel Even hag a zo o vevañ abaoe bloavezhioù e Bro-Gembre :

« Evel ma ouzer, peuzheñvel eo an doare-kontañ kembraek ouzh an hini brezhonek gant an disheñvelderioù-mañ : 16 « un war bemzek » ; 17 « daou war bemzek » ; 18 « daounav » ; 30 « dek warn-ugent » (ha 31 « un war zek warn-ugent », h.a.). Ouzhpennse, lavarout a reer « un war zek », « tri war zek », « pevar war zek » e-lec'h « unnek », « trizek », « pevarzek », met dister-tre eo ar c'hemm-se.

Ma, bremañ ez eo bet taolet an doare d' ar blotoù gant ar skolioù

a gelenn e kembraeg (da lavarout eo n' eo ket hepken ar « skolioù hollgembraek » a reer kement a drouz en-dro dezho, hogen an holl skolioù pe dost en teroueroù ma vez komzet kembraeg gant an darn vuiañ). Setu penaos e konter goude 10 : « un-dek-un », « un-dek-daou », « un-dek-tri », h.a., betek 20 = « daou-dek » (hep kemmadur), ha neuze « daou-dek-un », h.a., « tri-dek », « pevar-dek », hag evel-se betek « kant ». En doare ma n' on ket evit en em intent gant va merc'h henañ ; pa lavaran **deuddeg** e soñjan evel just « daouzek », hogen hi a gompren « ugent » ha pa lavaran **ugain** ne gompren ket.

N' ouzon ket en empenn piv eo diwanet ar menoz skedus-se. Mar deo gwaskedet ar c'hembraeg diouzh an dripatouilherien reizh-skrivadur, en deus kavet ur vosenn all war e hent. Evit aesaat al labour d' ar vugale, sañset. Evel ma vije diaesoc'h d' ar vugale deskiñ un doare kentoc'h eget un all ! Ar re a gav an traoù aesoc'h marteze eo ar vistri, skoliet ha m' int bet e saozneg... N' eus abeg ebet da chom a-sav, ur wech ma vezer krog da vale war un hent ken plijus : perak da skouer kenderc'hel d'ober ar c'hemmadurioù, ken diaes evit tud desavet e saozneg ? (Ne gomzan ket diwar-c'hoarzhin, klevet am eus pennoù-skañv o lavarout an drase.)

Ho lezel a ran da faltaziañ peseurt degemer a vije graet d' an « abostoled maboul » a ginnigfe « reizhañ » doare-kontañ ar saozneg pe ar galleg (1). Ha dellezet mat e vefe an degemer-se. « Aes » pe « ziaes », un darn eus ar yezhadur eo an doare-kontañ, ha den ebet n' en deus ar gwir da c'hoari gantañ. »

Arzel Even.

(1) Muioc'h a zo : er c'hontrol d' ar pezh a hañval I. Kraf krediñ, ken kozh eo ar stummoù septante, octante, nonante (deut eus al latin) hag ar stummoù soixante-dix, quatre-vingts, quatre-vingt-dix (a orin galianek eo an doare-kontañ dre 20 e galleg), hogen ar stummoù diaes eo a zo bet miret. Hevelep tra e brezhoneg : ar stumm eitek kinniget gant I. Kraf a oa anezhi e brezhoneg krenn — ha kollet eo bet !

◆ **BREZHONEG AR VUGALE.** — Degemeret hon eus ur prof a 12.000 lur gant ar meneg-mañ : « dastumet evit Embannadurioù ar Vugale hepken, J. M. ». Lakaet eo bet an arc'hant-se eta e kef al levrioù-bugale. Trugarez d' hor skoazeller kalonek.

◆ **HOR YEZH.** — Niverennoù 14 ha 15 « Hor Yezh » a zo deut er-maez. En niverenn 14 e c'heller lenn : « Galleg-pobl ar C'hanada » gant Per Denez ; « Enskrivadurioù brezhonek » ; « Dastumad Penwern » gant F. Elies ; « Anvioù doareoù-bagoù » gant Erwan Bregar ; « Mengleuz ar brezhoneg » gant Erwan Bregar ; « Gerioù Etrevroadel » gant Roparz Hemon. En niverenn 15 e c'heller lenn : « Gerioù dastumet e Sant Ivi » gant A. Heussaff ; « Lizheroù lennerien » ; « Dastumad Penwern » (diwezh) gant F. Elies ; « Gerioù Etrevroadel » gant Roparz Hemon ; « Istor ar Yezhoù Keltiek » (kendalc'h) gant Arzel Even. En niverenn 16, hag a zle dont er-maez da vare gouelioù an deiz kentañ a'r bloaz, e vo kendalc'h « Istor ar Yezhoù Keltiek ».

Koumanant : 500 lur evit 4 niverenn. Teñzorier nevez : G. Etienne, Maen ar Ya, Châteaulin (Fin.). - C.C.P. 1162-91 Rennes

◆ **AN HEBREEG KELENNET E LISEOU STRASSBURG.** — Ar pennad da heul a zo tennet eus ar gelaouenn « Combat » (13-11-1957) : « Abaoe digoradur ar skolioù e miz Here 1957 e vez kelennet an hebreeg a-vremañ evel yezh vev da zibab e liseoù Strassburg. Kement-mañ a zo bet divizet gant Ministr an Deskadurezh. Ar c'hentelioù a vo roet da gentañ an eil klas, er c'hentañ klas hag er c'hlasoù uheloc'h evit ar re a zibabo an hebreeg evel yezh dired er baccalaureat. Gouzout a reer e c'hell endeo an hebreeg servij evit tremen ar « propédeutique » (arnodenn gentañ an aotreegezh) hag evit daou sertifikad all. O vezañ m' emañ kelennet e skolioù an eil derez ne vo ket diaes dezhañ bezañ kinniget evel eil yezh vev er « bachot » ha dont da vezañ diwezhatoc'h danvez aotreegezh hag un deiz, danvez skolveuriegezh (agrégation) ».

◆ **EMBANNADUR « TRISTAN HAG IZOLD ».** — Oberenn Langleiz « Tristan hag Izold » a zeuio er-maez e dibenn miz Meurzh, embannet gant « Al Liamm ». Sed amañ anvioù ar re o deus kaset profoù evit sikour moulañ an oberenn gaer-se : Dr Grall, 15.000 lur ; An Ao. Bourgeois, 10.000 ; Langleiz, 5.000 ; Y. ar Beg, 5.000 ; An It. Rohan, 5.000 ; Kelc'h Keltiek Roazhon, 10.000. Betekhen : 50.000 lur.

Ment al levr a vo 18 × 14. Ouzhpenn 200 pajenn a vo ennañ hag ouzhpenn 20 skeudenn.

Tennet e vo eus al levr-se :

— 25 skouerenn war baper neud disi « Arches », niverennet adal al lizherenn A betek Z, gant anv ar rakprener moulet warnañ ..... 5.000 lur
— 25 skouerenn war baper neud disi « Arches », niverennet e sifroù roman adal an I betek an niverenn XXV ..... 1.800 lur
— 75 skouerenn war baper Offset kaer, niverennet e sifroù arabek adal 1 betek 75 ..... 1.200 lur
— 4.000 skouerenn war baper tev hep niverenn ..... 850 lur
(100 lur evit ar mizoù)

Kasit ho rakprenadenn da : R. Huon, 132, rue de Verdun, Brest - C.C.P. 1629-14 Rennes.

◆ **RESEVET HON EUS.** — Sed amañ ar c'helaouennoù pe ar follennoù a zo degouezhet ganimp :
— « Barr-Heol war feiz ha Breizh », renet gant an Ao. Klerg.
— « An Tribann », renet gant Per Loisel.
— « Dispac'h », peder follenn, renet gant G. Toublanc.
— « Bleun-Brug », renet gant an Ao. Bleunven.
— « War-Raok », renet gant A. Russon.

◆ **PRIZ MEUR AR PLADENNOU.** — Priz Meur ar Pladennoù folklorek a zo bet gounezet er bloaz-mañ gant Kelc'h Keltiek Poullaouen. Ar bladenn a zo bet engravet e ti Vogue.

◆ **KUZUL AR BREZHONEG.** — Savet ez eus bet gant renerion ar C'hevredadoù meneget amañ war-lerc'h ur C'huzul ar Brezhoneg.

Pal ar C'huzul a zo harpañ e pep feson al labour graet evit ar yezh ; bruderezh, dastum arc'hant ha difenn gwirioù ar brezhoneg unvan.

1) Skourr Breizh ar C'hendalc'h ; 2) Al Liamm ; 3) Kevredigezh ar Skrivagnerien ; 4) Ar Vro ; 5) Barr-Heol ; 6) Ar Bednen evit ar Vro ; 7) Skol ; 8) Hor Yezh ; 9) Skol Ober ; 10) Mouladurioù ar Bibl ; 11) Kamp ar Vrezhonegerien.

Ar re a garfe mont er C'huzul n' o deus nemet skrivañ d' an Ao. Klerg, Presidant, Person, Buhulien (Côtes-du-Nord).

Kas an arc'hant da : L. Morvezen, 6, bali ar Gar, Konk-Kernev.

◆ **REIZHADENNOU.** — Mankoù e-barzh skridoù Youenn Olier.

1. — E-barzh an niverenn 62, er varzhoneg « Endervezh » e ranker lakaat ar werzenn

Diegi a hiraezh d' ar morvor

a-raok an hini a zeu war-lerc'h.

2. — E-barzh an niverenn 63, war ar bajenn 26, e ranker lenn en dilinennad diwezhañ « ahe » e-lec'h « aze ». Ur ger klevet e Gwaien ez eo : talvezout a ra « kousk en deiz » ha kar eo moarvat d' ar ger gwenedek « ahoe » a gaver da skouer e-barzh « Pedenn en deñvalded » gant Kalloc'h :

Ec'h on 'vel ul loen skuizh ha na c'houl met ahoe...

N' ouzon ket ha tostaat a c'heller ar gerioù-se ouzh ar stumm « ec'hoaz », daoust ma c'hellfe dont « ac'hoe » eus « ec'hoaz » treuzlakaet ar vogalennoù anezhañ.

◆ **KANERIEN BRO LEON.** — Strollad Kanerien Bro Leon, krouet e 1950 gant an Ao. Abjean e Landivizio, a zo brudet hiziv an deiz. Un dra gaer eo bet dreist-holl dont a-benn da stummañ kanerien ken barrek en ur gêriadennig 4.000 a dud.

Strollad Kanerien Bro Leon a zo ul laz-kanañ breizhat hag en tu-hont da sonourien bras an Azginivelezh (Victoria, Palestrina ha kement 'zo) en tu-hont d'ar sonourien glasel evel Haendel, Bach ha Mozart, en deus pleustret war ar sonerezh breizhek a-wechall hag a-vremañ. Sed amañ ur roll eus ar pladennoù a zo bet engravet gante : « Breiz a gan », 25 sm, 33 tro, « Voxigrave », 6 ganenn ha 6 kantik — « Sonioù Breiz », 25 sm, 33 tro, « Voxigrave », 5 ganaouenn ha 5 kantik gant Yvon Le Marc'hadour — « Quatre chorals gallois », super 45 tro, « Voxigrave » — « Chants dans la nuit », super 45 tro, engravadur un nozvezh Bleun-Brug — « Au Pays des Calvaires », super 45 tro, « Mouez Breiz », warnañ « An div Vreizh » gant Thielmans, ha 2 gantik — « Cantiques Bretons », super 45 tro, « Mouez Breiz », engravadur dirak an holl eus un abadenn kanañ gant an Ao. hag an It. Marc'hadour — « Folklore Gaëlique n° 1 », super 45 tro, « Mouez Breiz », 4 c'hor diembann gant Marc'hadour — « Folklore Gaëlique n° 2 », super 45 tro, « Mouez Breiz », 4 ganaouenn. Un tu eus ar bladenn n' eo ket dreist.

Diskleriadurioù : Directeur des Kanerien Bro Leon, Landivizio.

Priz : 820 lur 45 tro, ha 1.800 lur 33 tro. Mizoù-kas 120 lur.

Dll J. Larvor, Landivizio. - C.C.P. 1712-25 Roazhon

◆ **UN DASTUMAD NEVEZ A GANAOUENNOU KOZH.** — Gouzout a ra an holl ez eus bet embannet ul levr tonioù biniou e derou ar c'hantved gant ar c'horonal Alfred Bourgeois eus Brest. An holl a oar ivez eo an den-se eo a aozas Kenstrivadegoù Sonerion e Brest gwechall. Alfred Bourgeois en doa dastumet ivez ur bern kanaouennoù brezhonek, komzoù ha tonioù un tammig e pep lec'h.

Un dibab eus ar c'hanaouennoù skrivet gantañ etre 1850 ha 1900 a oa prest da vezañ moulet pa varvas an dastumer e 1904.

Dre eurvad eo bet miret e baperioù e Pariz. Kenvreuriezh Sonerion Pariz he deus adskrivet danvez Alfred Bourgeois, kaset e vo d' ar mouler hepdale. Talvoudek dreist e vo al levr-mañ e pep doare pa na vefe ken da geñveriañ gant oberennoù Kermarker, Luzel ha Penwern, hag ivez an tonioù skrivet gant Duhamel.

An neb en deus c'hoant da gaout al levr a zo pedet da skrivañ hepdale da Herve ar Menn, 3, rue F.-Garnier, Paris (7e). Pevarugent kanaouenn gant an tonioù a vo el levr, ne vo moulet nemet evit ar rakprenerion.

◆ **PAJENN AR RE YAOUANK.** — Goulenn a reomp bezañ digarezet ma n' hon eus ket embannet « Pajenn ar re Yaouank » ar wech-mañ o vezañ ma ne oa ket prest ar skridoù. Ar wech a zeu e vo roet muioc'h a lec'h d' al lodenn-se.

Roll ar Pennadoù

enbannet war **Al Liamm**

Bloavezh 1957 (niv. 60-65)

Anvioù an oberourien renket hervez urzh al lizherenneg

ABANNA
An dorn amc'houloù 7/62
Diskan bugel 7/62
Dibradañ 5/64
D' an Tad a'r wrez 7/65

ABEOZEN
Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ *(kendalc'h)* 109/60
Istor al lennegezh, reizhadennoù 77/61

ADY (Endre)
Barzhonegoù 5/61

BARANY (Tamas)
Lizher d' ar re Yaouank 29/61

BREGAR (Erwan)
Suz Tirol 35/62

BRISSON (Rojer)
Ar Chapeled 28/63

BROUDIG (Roperzh)
Koun 8/62
Na Teuz na Reuz 8/65

KALLOC'H (Yann-Ber)
Pried ar Barzh 4/65

KERGREN (Y.-J.)
O stourm evit ar Frankiz 62/61

KONAN (Jakez)
Diwezh-sizhun 6/64
Noz ar Pellgent 9/65

KOVALOVSZKI
Anton Reguly, ur yezhour hungariat 35/61

KRAF (Ivon)
An doare-kontañ dre zek 47/63

DENEZ (Per)
Al levrioù 81/62
» 64/63
» 62/64
Evit un deiz-ha-bloaz : Ober 59/65
Ar Skol-Veur hag ar Bobl *(troidigezh)* 75/65

DERY (Tibor)
Karantez 11/61

DREZEN (Youenn)
Foenneg an Dourig Kozh 15/65

ELIES (Fañch)
Tonton Saig 9/62
Ar Bastard 14/64

EWAN (Jil)
Breizh digor war ar Bed 41/63

FUST (Milan)
Prezegenn-gañv dirak bezioù ar re varv 26/61

GALDI (L.)
Taolenn ar yezh vagiarek 31/61
Hungariz evel m' en em welont o-unan 38/61

GOSTONYI
Notennoù Istorel 48/61

GLANNDOUR (Maodez)
Mari Madalen 3/62

HEMON (Roparz)
Eñvorennoù Yaouankiz 14/62
Galv ar Bezioù 3/63
Fin ar Bed 10/63
Eñvorennoù Yaouankiz 35/64

HEUSSAFF (A.)
Perak stourm evit Breizh 49/62
Hent ar C'hoad 33/63
Kudenn ar 6 Kontelezh 58/64

HUBAY (Miklos)
Emskiant 23/61

HUON (Ronan)
Embannadurioù 3/60
Dibenn an deiz 20/65

JESTIN (Remont)
Hortus Mangarevensis 67/62
» » *(kendalc'h)* 51/63
» » *(kendalc'h)* 52/64
» » *(kendalc'h)* 84/65

JONES (Tudur)
Ar Skol-Veur hag ar Bobl 75/65

JOSIG (Melar)
Al levrioù 95/65

LAJTHA (Ladislas)
Korollerezh pobl Hungaria 74/61

LAMENNAIS
Komzoù ur C'hredour 40/62

LANGLEIZ
Tristan hag Izold 35/65

LATIMIER (Andrev)
Al levrioù 63/63

LE CLER (Jorj)
Arzhela Vras 30/64

LUNTZ (Leon)
Israel *(tr. J. Priel)* 26/65

OLIER (Youenn)
Kreisteiz 4/62
Endervezh 5/62
Serr-noz 6/62
Prederiadennoù 56/62
Ar C'hermes 23/63
C'hoari-sac'h 25/64
Prederiadennoù (J. Kerrien) 46/64
Prederiadennoù (Kalloc'h) 42/65

PENIARTH (R.)
Komzoù ur C'hredour *(troidigezh)* 40/62

PENN AR C'HOAD (Evnig)
Ar c'hure bras hag ar c'hure bihan 23/62

PENNWERN
Ar c'hemenerez ag ar Prinç Dauphin 3/63

PETOFI
Barzhonegoù 8/61

POISSON (H.)
Erwan ar Moal 27/62

POUPINOT (Yann)
Ur sell war ar Vro 45/61
Div gudenn Hungariat 54/62
Prederiadennoù diwar-benn un Emsav-pobl 60/62
Diaesterioù Hungaria Sosialist 68/62

PRIEL (Jarl)
Israel *(troidigezh)* 26/65

RIOU (Jakez)
Geotenn ar Werc'hez 11/60
Ur barr-avel 17/60
Prometheus Ereet 23/60
Yun 28/60
Mona 38/60
Gouel ar Sakramant 46/60
Ar Run-Heol 59/60
Anna Tregidi 68/60
Ar Goulenn 76/60
Lan, embanner al ludu 84/60
Tan war c'horre Kemenez 99/60
Pec'hed marvel Gregor Kogan 102/60

SAUVAGEOT (A.)
An hungareg nevez 33/62

Nevez embannet

TRI LEVR EVIT AR VUGALE

12 pajennad skeudennet kaer

Luduennig

Kabellig ruz

Gwen-Erc'h hag ar seizh korrig

150 lur al levr

Embannet dija en hevelep dastumadenn :
Paotr e varv glas, 150 lur — *Merc'hig ar Rozenn,* 150 — *Robinson Kruzo,* 180 — *Ar C'hemener bihan kalonek,* 180 — *Istor Meudig,* 150 — *Ar Goantenn e Koad ar C'housk,* 150 — *Ar C'hazh gant heuzoù ler,* 150

ROPARZ HEMON

Grammaire Bretonne

Trede mouladur

Priz : 310 lur

P. BODENAN, 3, Chemin des Potiers,
Ergué-Armel, Quimper — C.C.P. 212-23 Rennes

Ti-Moulerezh «AR SKREV» - Bali ar Marichal de-Lattre-de-Tassigny - AR BAOL
Diskleriet hervez lezenn : 4e trimiziad 1957 - Niverenn er voulerez : 15860
Ar merour : P. AR BIHAN

PAOTR E VARV GLAS
gant Perrault ..... **150 lur**

ROBINSON KRUZO
gant de FOE ..... **180 lur**

AR C'HEMENER BIHAN KALONEK
gant Grimm ..... **180 lur**

VA ZAMMIG BUHEZ
gant Jarl Priel ..... **800 ha 495 lur**

EVIDON VA UNAN
gant Ronan Huon .. **800, 650 ha 460 lur**

VA BUHEZ E RUSIA
gant Jarl Priel .... **1.000, 800 ha 495 lur**

AN TI A DRIZEK SIMINAL
gant Roparz Hemon ..... **495 lur**

GEOTENN AR WERC'HEZ
gant Jakez Riou .... **850, 550 ha 400 lur**

AR C'HAZH gant HEUZIOU LER 190 lur

ISTOR MEUDIG ..... **190 lur**

AR GOANTENN e Koad ar C'housk 190 lur

AMAN HAG AHONT
gant Jarl Priel ... **1.500, 1.200 ha 800 lur**

ISTOR AL LENNEGEZH VREZHONEK
gant Abeozen ...**1.500, 1.200 ha 800 lur**

30 lur mizoù-kas evit ar skouerennoù boutin

AL LIAMM - TIR NA N-OG

Kelc'hgelaouenn daouviziek

Komanant - bloaz :

war baper boutin, 1000 lur

war baper kaer, 1500 lur

Komanant-skoazell: 2000 lur

Rener : **Ronan HUON**

132, rue de Verdun

BREST

Merour : **P. LE BIHAN**

6, Domaine des Hocquettes

SURESNES (Seine)

C. C. 5849-06 Paris

E Breizh-Veur kas an arc'hant da :

Miss Lili THOMAS

Ty'r Ysgol

Castellnewydd-Emlyn. Carms

"IMPRIMERIE LA MOUETTE"
LA BAULE